

TARTU ÜLIKOOL
sotsiaalteaduste valdkond
ühiskonnateaduste instituut
sotsioloogia õppekava

Angela Ader

Gümnaasiumiõpilaste ettevõtluspädevuse enesehindamisvahendi loomine

Magistritöö

Juhendaja: professor Veronika Kalmus, PhD

Tartu 2018

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töös kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Angela Ader, 24.05.2018.

ABSTRACT

Developing an entrepreneurship self-assessment tool for upper secondary school students in Estonia

The aim of this master's thesis is to develop entrepreneurship competence self-assessment tool for upper secondary school students. This is a methodological research and tries to validate the questionnaire for measuring students' self-image about their entrepreneurship competence.

For this research the Estonian Entrepreneurship Competence model "Edu ja Tegu" was used. This model is a central, strategic tool for development and integrating entrepreneurship education to school. By this concept the entrepreneurship competence is a set of integrated capabilities, which consists of knowledge, skills, and attitudes for taking actions and creating value (for others and the society). In the modern society, entrepreneurship competencies are key competencies, and their development is a field of research that requires attention.

I used Estonian entrepreneurship competence model, which has four main dimensions - Self-management, Value creation and finding solutions, Communication skills, Knowledge of environment and knowledge implementation skills. Under every dimension there is a specific competency and under that learning outcomes. The self-assessment tool is based on learning outcomes.

The data used in this thesis were gathered in April 2018, with 61 students participating in the pilot study. The main findings concentrated on the validation of the questionnaire. I used four ways for validation – looking into missing values, finding reliability characteristics (Cronbach alfa), conducting factor analysis and outwards validations. All these analyses resulted in a new, upgraded questionnaire, which could be used for self-assessment of entrepreneurship competence.

Keywords: Entrepreneurship education, entrepreneurship competence, self-assessment, new learning paradigm

SISUKORD

ABSTRACT	2
SISUKORD	4
SISSEJUHATUS	6
KASUTATAVAD MÕISTED JA TEOREETILINE ÜLEVAADE.....	7
Ettevõtlus ja ettevõtlikkus kui arengueesmärgid ühiskonnas	10
Ettevõtluspädevus kui ettevõtlikkuse realiseerumise eeldus	13
Ettevõtlikkuse arendamine haridussüsteemis	16
Ettevõtlikkuse kui üldpädevuse arendamine	18
Ettevõtlik õppimine	19
Ettevõtluspädevuse dimensioonid ja mudelid õppimise kontekstis	22
Ettevõtluspädevuse mudelid	22
Põhjamaade mudel.....	23
Ühendkuningriigi mudel	24
Ameerika Ühendriikide mudel	24
Eesti mudel („Edu ja tegu“).....	24
„Edu ja tegu“ programmi ettevõtluspädevuse alapädevused.....	26
Ettevõtluspädevuse arendamine Eesti koolide ettevõtlusõppes	27
Üldpädevuste hindamise võimalused	29
Gümnaasiumiõpilaste ettevõtluspädevuse senine uurimine	31
UURING ETTEVÕTLUSPÄDEVUSE HINDAMISVAHENDI LOOMISEKS	32
UURIMISKÜSIMUSED	32
METOODIKA	34
Küsimustiku koostamine	34
Valideerimine	35
Intervjuud.....	37
Ettevõtluskavatsuse uurimise meetoodika.....	37

Valim	39
PÕHILISED TULEMUSED	40
Küsitlustulemused ja nende analüüs	40
Intervjuude tulemused	42
Ülevaade pädevuse hinnangutest	44
Ettepanekud enesehindamisvahendi arendamiseks	51
ARUTELU	55
KOKKUVÕTE	61
KIRJANDUS	63
LISAD	70
Lisa 1: Ettevõtluspädevuse õpiväljundite põhjal loodud küsimused	70
Lisa 2: Ettevõtluskavatsuse statistilised näitajad	76
Lisa 3: Ettevõtluspädevuse väited puuduvate vastuste põhjal	77
Lisa 4: Pööratud peakomponentide meetodil loodud faktorlaadungid enesejuhtimise dimensiooni	79
Lisa 5: Pööratud peakomponentide meetodil loodud faktorlaadungid lahenduste dimensioonil	79
Lisa 6: Pööratud peakomponentide meetodil loodud faktorlaadungid sotsiaalsete protsesside juhtimise dimensioonil	81
Lisa 7: Pööratud peakomponentide meetodil loodud faktorlaadungid sotsiaalsete protsesside ettevõtluskeskkonna dimensioonil	82
Lisa 8 Pearsoni korrelatsioonikordajad terviktunnuste vahel (õpilased, kes vastasid, et on mõelnud kunagi ettevõtjaks hakata).	83
Lisa 9 Dimensiooni „Enesejuhtimine“ väidete parandused	84
Lisa 10 Dimensiooni „Väärtusloome ja lahenduste leidmine“ uued väited	85
Lisa 11 Dimensiooni „Sotsiaalsete protsesside juhtimine“ uued väited	87
Lisa 12 Dimensiooni „Teadmised keskkonnast ja nende rakendamisoskus“ uued väited	89
Lisa 13: Korrelatsioonseoste mustrid ettevõtluskavatsuse terviktunnuste vahel	91
Lisa 14: Korrelatsioonseoste mustrid ettevõtluspädevuse terviktunnuste vahel	91
Lisa 15: Pool-struktureaalne küsimustik	92
Lisa 16: Küsimustik	92

SISSEJUHATUS

Nii Euroopa Liit, OECD kui Maailma Majandusfoorum on viimastel aastatel jaganud hariduspoliitika kujundajatele soovitusi arendada süsteemselt ja haridustasemeüleselt noorte ettevõtlikkust ja ettevõtlusoskusi, loomaks pinnase, et koolilõpetajad näeksid ettevõtlust võimaliku karjäärivalikuna. Ka Eesti riiklikud õppekavad näevad ette ettevõtlikkuse arendamist. Haridus- ja Teadusministeerium on heaks kiitnud Eesti elukestva õppe strateegia 2020 rakendusmeetme „Ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemne arendamine kõigil haridustasemetel“. Eesmärk on suurendada ühiskonnas nende inimeste hulka, kes suudavad muuta ideed tegelikkuseks nii isiklikul, kohaliku kogukonna kui ka riigi tasandil.

Ettevõtlikkust ja ettevõtluspädevust toetab nüüdisaegse õpikäsituse mudel. Seni puudub aga hindamisvahend ettevõtluspädevuse mõõtmiseks nii, et õpilane saaks oma pädevuse taset ise hinnata. Käesoleva tööga soovin välja töötada mõõdiku, mis võimaldab välja selgitada gümnaasiumiõpilase hinnangud oma ettevõtluspädevusele. Küsimustikku katsetan nelja kooli õpilastega, kelle vastuste põhjal teen usaldusväärsust tõestava analüüsi ning edasised ettepanekud mõõdiku arendamiseks. Lisaks sellele terviktegevusele analüüsin sama küsimustiku lisaosana ka 10. ja 11. klassi õpilaste ettevõtlusega tegelemise kavatsust, milleks kasutan Ajzeni (1985) planeeritud tegevuse teooriat, täpsemalt Kruegeri, Reilly ja Carsrudi (2000) ettevõtluskontekstile kohandatud küsimusi. Eesmärgiga kaardistada, missugune on seostemuster ettevõtluskavatsuse hindamisvahendi vastuste ning ettevõtluspädevuse jaoks loodod enesehindamisvahendi vahel.

Lõputöö koosneb neljast osast. Töö esimeses osas annan ülevaate peamistest ettevõtlusõppe ja ettevõtluspädevuse teooriatest ja varasematest uuringutest. Teises osas tutvustan meetodikat. Kolmas osa hõlmab tulemuste esitamist ning töö viimane osa analüüsi ning arutelu, kus teen mõne ettepaneku, kuidas ettevõtluspädevuse hindamist ning mõõtmist edaspidi toetada.

Täna oma juhendajat Veronika Kalmust, kelle kannatlikkus, mõistev suhtumine ja innustamine aitasid töö valmimisele palju kaasa. Samuti täna retsensenti, Rein Murakat, kelle ideed olid magistr töö arendamiseks väga väärtuslikud. See töö poleks valminud TÜ haridusuuenduskeskuse pere toetuseta. Lisaks täna oma päris peret ja sõpru abistava nõu ja motiveerivate sõnade eest.

KASUTATAVAD MÕISTED

Käesolevas töös kasutatakse põhimõisteid, mis rajanevad „Edu ja tegu“ (2017) ettevõtluspädevuse mudelil, alljärgnevalt:

Ettevõtlus – protsess, mille käigus luuakse eri keskkondades (kultuuriline, sotsiaalne, majanduslik) ideid ellu viies teistele väärtusi.

Ettevõtlikkus – integreeritud kogum teadmistest, oskustest, väärtustest ja motivatsioonist, mis on vajalik määramatusega toimetulekuks ja muutustele paindlikult reageerimiseks (uute) ideede loomisel ning elluviimisel (isiklikus ja tööelus ning kogukonnas).

Ettevõtlusõpe – ideede arendamine tegevuspõhise õppetegevuse abil, mis toetab motivatsiooni ja ettevõtluspädevuse arengut väärtusloomeprotsessis.

Ettevõtlusõppe kitsas käsitlus – ettevõtlusõpe käsitleb ettevõtte loomise või selle arendamise protsessi, andes õppijatele arusaamise ettevõtjast, ettevõtlusest ning ettevõtete toimimisest ettevõtluskeskkonnas.

Pädevus – integreeritud kogum teadmistest, oskustest, väärtustest ja motivatsioonist, mis on oluline soovitud eesmärkide saavutamiseks.

Ettevõtluspädevus – integreeritud kogum teadmistest, oskustest, väärtustest ja motivatsioonist, mis võimaldab ideid ja ärivõimalusi rakendades väärtusi luua.

Väärrib märkimist, et ettevõtluse ja ettevõtlikkuse määratlus ja eristus eriti ingliskeelses kirjanduses pole sugugi ühene ja enesestmõistetav. Eelkõige puudutavad erimeelsused seda, kas ettevõtlus on eeskätt millegi uue loomine ning kas ettevõtlus võib esineda ka väljaspool äriettevõtteid. Ettevõtluse kitsama definitsiooni kohaselt mõistetakse ettevõtluse (ingl k *entrepreneurship*) all äri loomist ja selle arendamist. Laiema määratluse järgi on ettevõtlus isiklik areng, loovus, initsiatiivi võtmine ja asjade algatamine mistahes kontekstis.

Eestikeelse sõna „ettevõtja“ ingliskeelne vaste *entrepreneur* on pärit prantsuse keelest, kus see tähendab „tegutsema“ või „midagi ette võtma“ (Sobel, 2008). Ettevõtlust defineerides väidab Levie (1999, Gartner 1988), et see on eelkõige uute firmade loomine ning ettevõtjaks peetakse ühiskonnas inimest, kes on loonud uue firma või tegutseb erasektoris. Teise lähenemisviisi järgi ei pea ettevõtlus hõlmama uute organisatsioonide loomist, vaid võib esineda ka olemasolevates organisatsioonides ning väljaspool firmasid (Shane ja Venkataraman, 2000). Davidson, Delmar ja Wiklund (2006) laiendavad ettevõtluse mõistet veelgi: „mistahes uue majandustegevuse loomine“, mitte tingimata traditsioonilises ettevõttes, vaid ka sotsiaalses ettevõttes, mittetulundusühingus või seltsis.

Gibb ja Hannon (2006) nendivad, et domineerivas mudelis peetakse ettevõtlust Schumpeteri kontseptsiooni järgi muutuste loomiseks või algatamiseks, ning Venkataraman (1997) lisab, et ettevõtluse kui uurimissuuna juures tulekski keskenduda sellele, kes ja kuidas mõjutavad šansse luua teenuseid, tooteid või uusi võimalusi tulevikuks. Stevenson ja Jarillo (2007) toovad aga välja, et ettevõtlus on funktsioon, mille kaudu saavutatakse edu ja kasv. Seega ei ole see pelgalt ettevõtte loomine: „Ettevõtlus on protsess, milles inimesed iseseisvalt või mõnes organisatsioonis otsivad võimalusi väljaspool praegu kontrollitavaid ressursse“ (Stevenson, Jarillo 2007: 23).

Sobel (2008) märgib, et ettevõtlus (ingl k *entrepreneurship*) on ressursside kasutamiseks uute viiside leidmine: pole niivõrd oluline, kui palju kellelgi olemas on, vaid kuidas ta oma ressursse parimal viisil kasutab. Sobel lisab, et mõiste koondab spetsiifilisi oskusi ja pädevusi, mis aitavad otsuseid langetada ja vajaduse korral kiiresti olukorrale reageerida. Oskuste all peab ta silmas loovust, uuenduslikkust ning ressursside uudset kombineerimisvõimet. Gartner (1990) jõuab sarnase üldistuseni, et ettevõtlusest rääkides on oluline hoopis inimese enda initsiatiiv – ettevõtlikkus. Lisaks ettevõtlikkusele rõhutavad Shane ja Venkataraman (2000) indiviidi-võimaluste suhte (*individual-opportunity nexus*) olulisust.

Siit jõuame ettevõtlikkuse mõiste juurde. On omaette küsimus, kuidas suhestuvad mõisted **ettevõtlus** ning **ettevõtlikkus**. Ettevõtlikkust tavatähenduses võib mõista kui isikuomadust, mis on vähemalt teatud määral kaasa sündinud. On aga ka uurijaid, kes leiavad, et ettevõtlikkus on arendatav oskus (Decker, 1985: 26). **Ettevõtlikkuse** terminile on ingliskeelses kirjanduses sageli keeruline täpset

vastet leida – kasutatakse mõisteid „*enterprising*“, „*entrepreneurial orientation*“, „*mindset*“ jne. Gibb, Kyro jt (2005 ja 2007) kasutavad hoopis mõistet „ettevõtlik isik“ (*enterprising person*): keegi, kes on algatusvõimeline, haarab kinni eri võimalustest, on iseseisev ning suudab teisi inspireerida; on saavutustele orienteeritud ning oskab endale nii töö- kui ka eraelus eesmäärke seada ning neid täide viia.

Miller (1983) on defineerinud firmade ettevõtlusele suunatust (*entrepreneurial orientation of firms*) uuenduslikkuse, proaktiivsuse ning riskide võtmise kaudu. Rauch ja Frese (2007) toovad välja, et indiviidi tasemel mõjutavad ettevõtlusorientatsiooni samad omadused. Sellest tulenevalt uurivad Oliver ja Galiana (2015) ettevõtlikku hoiakut kuue dimensiooni kaudu: proaktiivsus, kutse-eetika, empaatia, innovatsioon, autonoomia ja riskide võtmine.

Adun, et Eesti kontekstis on ettevõtluse mõiste tihedalt seotud ärivõimaluste ning rahalise kasu saamisega, mistõttu võib kasutatav mõiste tekitada lugejale juba eos positiivseid või negatiivseid seoseid. Samas ilmneb eelnevast, et segadus mõistete defineerimisel pole ainult Eestile omane.

Siiski teeb Eesti olukorra eriliseks see, et ettevõtja kui elukutse ning ettevõtlus on Eestis õitsema löönud alles vabaturumajanduse rakendumisega. Selle põhjal saab öelda, et Eestil on vaid veerandsada aastat kogemusi vaba ettevõtlusega. Mina soovin töös vaadelda ettevõtluspädevusi ning need on olemas ettevõtlikul inimesel (sh ettevõtjal). Üldistades saab öelda, et ettevõtluse all mõeldakse tänapäeval ja ka selles töös uute algatuste loomist ja haldamist sellisel viisil, et ühiskonna arenguks tekib lisaväärtus. Ühiskonnale on kasulik, kui on palju inimesi, kes tegelevad ettevõtlusega, kuid veelgi olulisem on see, et ühiskonnas oleks palju inimesi, kellel on olemas ettevõtlik hoiak ning ettevõtluspädevus, et kiiresti muutuv maailmas edukalt toime tulla.

ETTEVÕTLUS JA ETTEVÕTLIKKUS KUI ARENGUEESMÄRGID ÜHISKONNAS

Ettevõtlust on traditsiooniliselt peetud ühe sotsiaalse grupi – ettevõtjate – pärusmaaks. Tänapäeval rõhutavad Euroopa Liit, OECD ja Maailma Majandusfoorum vajadust arendada ettevõtlikkust ja ettevõtlusõpet kõigi jaoks. Ühelt poolt on ettevõtted potentsiaalsed väärtuste loojad ning ühiskondliku rikkuse kasvatajad, teisalt muudavad uued tehnoloogiad tööturгу nii, et järjest kasvab projektipõhise ja iseseisva töö osakaal. Juba praegu moodustab vabakutseliste osakaal USA tööhõives ligi kolmandiku ning OSKA tulevikutrendide raport prognoosib, et ka Eesti tööturg liigub aina projektipõhisema tuleviku poole. Kõik see seab uued väljakutsed ka haridussüsteemile.

Phoenixi Ülikooli teadlased (2011) on välja toonud universaalsed tulevikutöö oskused, mis tagavad edukuse mis tahes valdkonnas: mõtestamine, sotsiaalne intelligentsus, loovus ja kohanemine, kultuuridevaheline kompetentsus, programmeeriv mõtlemine, uue meedia kirjaoskus, transdistsiplinaarsus, disainmõtlemine, enesejuhtimine, kognitiivse koormuse ohjamine ning virtuaalse koostöö oskus. Ka PISA (2012) uuring näitab, et loovus, proaktiivsus ja algatusvõime on olulised oskused, millele haridussüsteem peaks keskenduma. Kõiki nimetatud oskusi ja omadusi võib vaadelda ka ettevõtluspädevuse dimensioonidena.

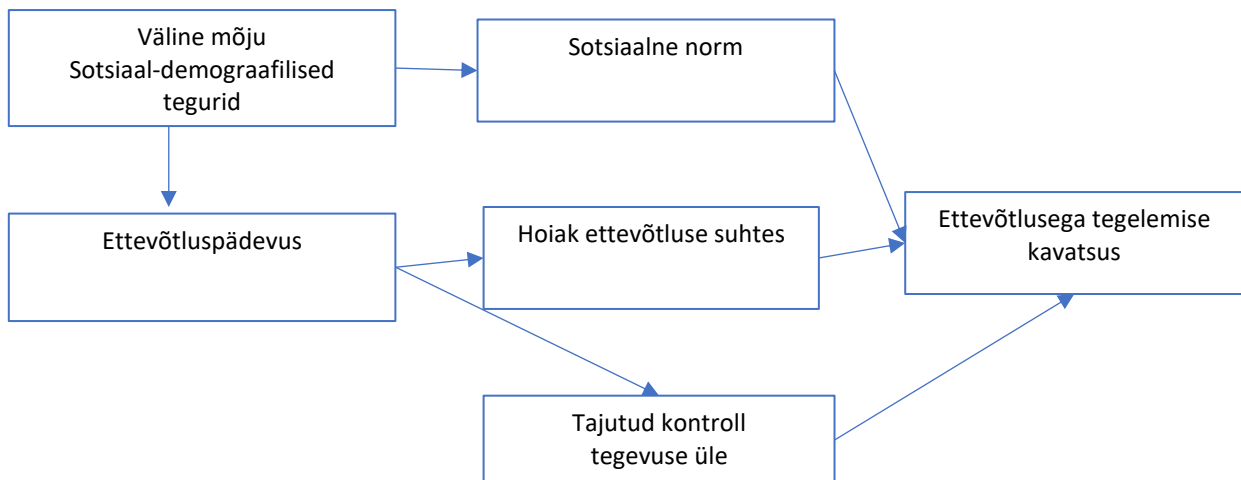
Universaalse ja haridustasemeteülese ettevõtlusõppe üks eesmärk on ühiskonnas võrdsemate võimaluste loomine. Inimkapitali teooria (Mueller, 2007) kontekstis on haridus investering inimkapitali: ettevõtliku mõtteviisi ja ettevõtlusoskustega noorel on suurem kapital ning ta on tööturul atraktiivsem. Kui ettevõtlusõpe on kõigile kättesaadav, siis ebavõrdsus ei suurene, sest kõigil on võimalik oma oskusi arendada.

Konfliktiteooria vaatepunktist on aga haridus sotsiaalse ebavõrdsuse edasikandja: haridussüsteem toetab kõrgemate klasside kultuuri levikut ning nende klasside võimul püsimist (Mueller, 2007). Seega on haridus hoopis ebavõrdsuse suurendaja ning ettevõtlusõppe taastoodab nende edukate ühiskonnagruppide võimu, kes tunnevad hästi ettevõtlusmaailma väljakujunenud reegleid ning sunnivad ka alustajaid nende reeglite järgi mängima. Samas pole ettevõtluses osalemine ainus viis, kuidas ettevõtluspädevust kasutada.

Väärtusteooria järgi mõjutab inimeste sotsiaalne staatus seda, mida nad peavad õigeks ning milliseid teid peavad oma eesmärkide saavutamiseks efektiivseks. Näiteks kõrg- ja keskklassi noored peavad tähtsaks seda, et töö oleks nende jaoks huvitav ning pakuks eneseteostusvõimalust, samas kui madalama klassi noored soovivad töölt saada kindlustunnet ning rahalist tulu (Hyman 1953, viidatud Boudoni 1973 kaudu). Niisiis väärtustavad eri sotsiaalsetest keskkondadest tulnud inimesed haridust erinevalt ning nende jaoks võib erineda ka ettevõtluspädevuse arendamise väärtus, st kas nad peavad seda enda karjäärivalikute juures mõistlikuks. Kõrgema haridustasemega inimesed väärtustavad töö juures üldiselt initsiatiivi kasutamise võimalust (Rämmer 2002), sellest võiks järeldada, et kõrgemalt haritud näevad end tulevikus ettevõtjana suurema tõenäosusega kui madalama haridustasemega inimesed. PISA (2012) uuringu põhjal saab öelda, et Eestis mõjutab sotsiaalne taust 15aastaste noorte õpitulemusi vähem kui enamikus teistes riikides ehk haridusvaldkonnas on võrdsus Eestis küllaltki suur.

Vanemate sotsiaalne taust ning töökoht mõjutavad laste töövalikuid. Üldiselt nõustuvad teadlased, et ettevõtjate lapsed saavad suurema tõenäosusega ise ka ettevõtjaks. Ühe uuringu järgi said 42,5% nendest tudengitest, kelle üks vanematest on ettevõtja, tulevikus samuti ettevõtjaks või hakkasid juhtima näiteks oma vanemate pärandatud firmat. Teisalt ainult 31,5% nendest tudengitest, kelle vanemad ei olnud ettevõtja taustaga, said ettevõtjad (Sieger et al., 2014). Niisiis sõltub ettevõtjaks saamine suuresti sellest, kas noore vanemad on olnud ettevõtte juhid, ning need, kellel pole perekondlikke suhteid ettevõtjatega, on automaatselt kehvas seisus (vt ka Boudon 1973).

Noorte inimeste puhul väärrib ka märkimist, et mingi käitumine on seda tõenäolisem, mida positiivsem on eakaaslaste tagasiside. Eestis valdavad GUESSi (Sieger et al., 2014) uurimuse järgi ettevõtluses töötavate inimeste suhtes üldiselt positiivsed hinnangud. Küsimusele, kus uuriti, kas seda, kui noored valivad ettevõtluse enda karjääriks, hinnatakse positiivselt või mitte, olid eestlaste vastused koos teiste nõukogude võimu alt pääsenud riikide vastajatega positiivsemad kui ülemaailmne keskmine. Sellest võib järeldada, et kuna Eestis hinnatakse ettevõtlust kui karjäärivalikut positiivselt, on kergem ettevõtlusega tegeleda ning negatiivne sotsiaalne surve on madalam kui teistes riikides. Sellegipoolest oleks oluline täpsemalt uurida, millised sotsiaalsed ja majanduslikud tegurid mõjutavad inimeste võimalusi tulevikuoskuste, sh ettevõtluspädevuse omandamiseks ja rakendamiseks.



Joonis 1. Ettevõtlikkuskavatsust mõjutavad tegurid. Allikad: Ajzen, 1985; Krueger Jr, Reilly, Carsrud, 2000.

Planeeritud käitumise teooria (edaspidi PKT) kohaselt juhindub inimekäitumine eelkõige kavatsusest (*intention*). Bird (1988: 443) märgib, et kavatsuslikkus on vaimne seisund, mis juhhib inimese tähelepanu spetsiifilise eesmärgi poole. Kavatsust kujundab nii ratsionaalne kui intuiitiivne mõtlemine. Käesolevas töös pean meeles Birdi definitsiooni, aga ka vaatan selgelt kolme komponenti, mis kavatsust suunavad. Ajzeni (1985) järgi koosneb kavatsus hoiakutest mingisse käitumisse (*behavioral beliefs*), subjektiivsetest normidest (*subjective norm*) ja tajutud käitumise kontrollist (*control beliefs*).

Idee, et käitumine sõltub ühiselt motivatsioonist (kavatsusest) ja võimest (käitumise kontrollimisest), annab meile võimaluse uurida tõenäosust, et inimene päriselt tegutseb. Samal ajal tuleb mees pidada, et kuna PKT on välja kasvanud üldisest tegevusteooriast, mille järgi on keskne tegur samuti indiviidi kavatsus tegevus ellu viia. Seejuures mõjutab kavatsust inimese reaalne soov tegevus ellu viia. Lisaks on oluline subjektiivne norm – missugune on sõpruskonna, lähedaste hinnang tegevusele. Kuivõrd lähedased aktsepteerivad seesugust tegevust. Veel saab välja tuua inimese tajutud kontrolli tegevuse üle. Üldisemalt, mida tugevam on kavatsus käitumisega tegeleda, seda tõenäolisemalt peaks see päriselt juhtuma. Ettevõtluskavatsust on uurinud mitmed ning seetõttu olekski huvitav näha, kuidas on kavatsusega Eestis, missugused on sotsiaalsed normid, noorte ootused ning võimalused.

ETTEVÕTLUSPÄDEVUS KUI ETTEVÕTLIKKUSE REALISEERUMISE EELDUS

Tüüpilised ettevõtlusoskused ja –võimed, nagu loovus ja algatusvõime, on praeguseks saanud võtmepädevusteks. Kui varem peeti innovatsiooni selgelt ärimaailma ja vahel ka teadusmaailma osaks, siis nüüdseks on innovaatuslikkus ning algatusvõime omadused, mille peaks omandama iga õpilane oma koolihariduse jooksul (Sanchez, 2011). On tarvis stimuleerida õppija loovust ja uudishimu ning ka oskust tulla toime ebaõnnestumistega (Wright, 2013), sest maailm on aina ebapüsivam ning ettevõtlikkus ja ettevõtlusoskused võimaldavad muutustega paindlikult toime tulla (Gibb, 2002).

Hiljutised uuringud kinnitavad seda, et ettevõtlushariduse programmid suurendavad ettevõtlusega alustamise kavatsust (*entrepreneurial intention*), samuti arendavad need ettevõtluspädevust (Sánchez, 2011).

Ettevõtlusõppest rääkides kasutatakse Suurbritannias (Gibb jt) väljendit *enterprise education*, mis tähistab protsessi, kus arendatakse laiemalt õppijate võimet oma ideid ellu viia. USAs ja Kanadas on enam kasutusel termin *entrepreneurship education*, kus on fookuses ettevõtluskontekstis toimetamiseks vajalike oskuste ja teadmiste arendamine (QAA, 2012: 5). Mõned uurijad on kasutanud ka väljendeid *entrepreneurship and enterprise education* või *entrepreneurial education* kui **ettevõtlust soodustav haridus** (Erkkilä, 2000:22-24; Wilson jt, 2009: 49-51). Selle töö kontekstis käsitleme ettevõtlusõpet kui ettevõtluspädevuse arendamist.

Ettevõtlusõppe mudelites räägitakse kolme tüüpi ettevõtlusõppest (Sirelkhatim & Gangi, 2015; Heinonen, Hytti, 2010: 286): teoreetiline õpe ettevõtluse kohta („*about entrepreneurship*“), ettevõtlusega tegelemise õpetamine („*for entrepreneurship*“) ja ettevõtluse abil õpetamine („*through entrepreneurship*“). Esimesed kaks lähenemist keskenduvad väga selgelt ülalmainitud kitsa ettevõtlusõppe arendamisele ning neid arendatakse pigem kõrgematel haridusastmetel, kuid üldpädevuste arendamine ja ettevõtlustegevuste abil õppimine on asjakohane kõigile haridustasemetele.

Ka K. Moberg on uurinud mainitud tasandeid ning võrdleb, kuidas erineb ettevõtlusõpe, kui ollakse orienteeritud sisule (*for entrepreneurship*) või õpitakse ettevõtluse tegemise kaudu (*through entrepreneurship*). Ta toob muu hulgas välja, et koolis kaasamine mõjutab õpilaste akadeemilist edukust ning õppimistahet ning algtasemel suurendab ettevõtlusharidus õpilaste mitte-kognitiivseid ettevõtlusoskusi, nagu loov mõtlemine, proaktiivsus, algatusvõime, ebamäärasuse ja ebakindlusega toimetulek, suhete loomine jne (Huber, Sloof, van Praag, 2012, Jones & Iredale, 2010). Mobergi analüüs põhineb kahe uuringu andmetel, kuhu on juhuslikult valitud 801 Taani üheksanda klassi õpilast (vanuses 14-15 a) ja 576 juhuslikult valitud kümnnenda klassi õpilast (vanuses 15-16 a). Tulemustest selgub, et kui ettevõtlushariduse eesmärk on rangelt suurendada õpilaste kavatsust jätkata karjääri füüsilisest isikust ettevõtjana, tuleks valida sisule orienteeritud lähenemisviis ja ettevõtlusharidusse investeerida (Moberg, 2014).

Kahjuks on siiani üsna vähe teada, kui palju mõjutab ettevõtluskavatsus reaalsel karjäärivalikut (Huber, Sloof, van Praag, 2012), aga kui eesmärk on kujundada loovaid ja proaktiivseid õpilasi, kes on ettevõtlikud ning tulevad tulevikus määramatusega toime, siis peaks valima õppemeetodid, mis aitavad ettevõtlust simuleerida ning õpetavad ettevõtlust ettevõtlusmeetodite abil.

Parim lahendus oleks ettevõtlusõppe lõimimine kõigisse ainetesse. Ka käesoleva töö kontekstis on oluline ettevõtlustegevuste kaudu õppimine, mis tähendab protsessipõhist ja kogemuslikku lähenemist, kus õpilased läbivad tegeliku ettevõtlusõppe (Kyrö, 2005). Selline lähenemisviis tugineb ettevõtluse laiemale määratlusele ja seda saab integreerida üldhariduskoolituse teistesse teemadesse, ühendades ettevõtluse tunnused, protsessid ja kogemused õppekavas olevate üldpädevustega.

Eesti riikliku õppekava tähenduses on pädevus teadmiste, oskuste ja hoiakute kogum, mis tagab suutlikkuse teatud tegevusalal või -valdkonnas loovalt, ettevõtlikult, paindlikult ja tulemuslikult toimida ning on oluline inimeseks ja kodanikuks kujunemisel. Praegu kehtivas gümnaasiumi riiklikus õppekavas on ettevõtlikkuspädevus üks üldpädevustest ning defineeritud kui „suutlikkus ideid luua ja ellu viia, kasutades omandatud teadmisi ja oskusi erinevates elu- ja tegevusvaldkondades; näha probleeme ja neis peituvaid võimalusi, aidata kaasa probleemide lahendamisele; seada eesmärged, koostada lühi- ja pikaajalisi plaane, neid tutvustada ja ellu viia; korraldada ühistegevusi ja neist osa võtta, näidata algatusvõimet ja vastutada tulemuste eest; reageerida loovalt, uuendusmeelselt ja

paindlikult muutustele ning võtta arukaid riske; mõelda kriitiliselt ja loovalt, arendada ja hinnata oma ja teiste ideid“ (Gümnaasiumi riiklik õppekava, 2014: § 4).

Lisaks üldpädevusele mainitakse ettevõtlikkust ka läbivate teemade juures. Kodanikualgatus ja ettevõtlikkus läbiva teemana on lahti kirjutatud järgmiselt: „taotletakse õpilase kujunemist aktiivseks ning vastutustundlikuks kogukonna- ja ühiskonnaliikmeks, kes mõistab ühiskonna toimimise põhimõtteid ja mehhanisme ning kodanikualgatuse tähtsust, tunneb end ühiskonnaliikmena ning toetub oma tegevuses riigi kultuurilistele traditsioonidele ja arengusuundadele“ (Gümnaasiumi riiklik õppekava, 2014: § 10).

Ettevõtluspädevuse all mõistetakse teadmisi, oskusi ja valmisolekut ettevõtlusega tegelemiseks ning uue väärtuse loomist (Haridus- ja Teadusministeerium, 2015, Lisa 1, lk 3; Lackéus, 2015). Selline määratlus võimaldab taas käsitleda, mille kohaselt on ettevõtlikkuspädevus ettevõtluspädevuse osa ning koos moodustavad nad laiendatud ettevõtluspädevuse, mis koosneb eri kompetentsidest ja mille üks alakompetents on ettevõtluskontekstis toimetulek.

Nagu näha, on riiklikus õppekavas kasutusel sõna **ettevõtlikkuspädevus** ning teistes tegevustes **ettevõtluspädevus**. Ettevõtlikkuspädevus annab selgemalt edasi idee, et tegemist pole vaid ärilise tegevusega. See annab mõista, et ettevõtlikkuspädevuse omandamiseks on tarvis mõningaid olulisi hoiakuid, omadusi (sh isikuomadusi). Samal ajal on kõik ettevõtlikuspädevuse alaosal olemas ka ettevõtluspädevuse laia vaate juures. Lisanduseks on ka ettevõtluspädevuse rakendamine ettevõtluses. Mina usun, et need pädevused ei välista üksteist, sest ettevõtluspädevuse suurim osa on ka ettevõtlikkuspädevus. See tähendab, et inimene võib suunata omandatud ülekantavad oskused ettevõtlusesse või ka mõnda teise valdkonda, kus nende kasutamine loob väärtust.

Et arendada ettevõtluspädevust, tuleb mõista, kuidas pädevusi üldisemalt arendatakse. Selleks vaatlen järgnevalt eri ettevõtluspädevuse dimensioonide kaardistusi, et valida oma töö kontekstis asjakohane pädevuste defineerimise mudel.

ETTEVÕTLIKKUSE ARENDAMINE HARIDUSSÜSTEEMIS

Võib öelda, et ettevõtlusteadmised on kontseptsioonid, oskused ja mentaliteet, mida ettevõtte omanikud ja juhid vajavad, et õnnestuda. Kõrghariduse kvaliteedikeskus (The Quality Assurance Agency for Higher Education QAA, 2012) seevastu on püüdnud kirjeldada ettevõtlikkusharidust (*enterprise education*) kolme kategooria kaudu: ettevõtlik käitumine, isikuomadused ning oskused. Turner ja Mulholland (2017) toovad välja, et ettevõtlikkushariduse puhul ei ole oluline, kui ettevõtlikuks või ettevõtlushuvilisteks õpilased protsessi läbimisel saavad – olulisem on see, et õpilased saaksid aktiivselt õppimisel osaleda ning oma õppimist juhtida, mis arendab nende suhtlemisoskust, karjäärivõimalusi ning muutusteks valmisolekut. Autorid jagavad ettevõtlikkusoskused nn kõvadeks (projektide juhtimine, kommunikatsioon, loov mõtlemine, probleemide lahendamine, eestvedamine) ning pehmeteks (enesekindlus, refleksioon), kusjuures ettevõtlikkusharidus peaks toetama nii pehmete kui ka kõvade oskuste arendamist. Õpetaja jaoks on oluline mõelda, kuidas toetada katsetamist, riskide võtmist, loomingulisust ning uudsel viisil probleemide lahendamist, sh vigade tegemist ning nendest õppimist. Õpilaste jaoks on oluline, et õpitu seostuks päris eluga ning neil oleks võimalik enda tegemisi autonoomselt arendada (Turner ja Mulholland, 2017).

Ettevõtlikkusele suunatud õpe põhineb nüüdisaegse õpikäsituse mudelil, mille kohaselt peaks õppimine ja õpetamine olema avatud, koostööine, ennastjuhtiv, konstruktivistlik jne (Haridus- ja Teadusministeerium, „Õpikäsitus ja selle muutumine“ 2017).

Nüüdisaegset õpikäsitust rakendades omandavad õpilased avatud ja seoseid loovad hoiakud, seesugune avatud õppimine valmistab neid ette elukestvaks õppeks ja nii tekib õpilastel õpioskus, et muutuvus ühiskonnas toime tulla. Anni Tamme jt (2016) tehtud mudeli põhjal on nüüdisaegse õpikäsituse saavutamiseks olulised kuus õpieesmärki: enesejuhitud ja koostööine õpe, emotsionaalne rahulolu ja sisemine motivatsioon, valmisolek ebakindluseks ning sallivus. Eesmärkide saavutamiseks on olulised arusaam õppimisest, seda toetav õpikeskkond ja toetav õpetamine.

Need põhimõtted lähevad kokku ka ettevõtluspädevuse arendamise mudeliga („Edu ja tegu“ ettevõtluspädevuse mudel, 2016) oluliseks määratud alapädevustega. Seetõttu võib välja tuua, et

ettevõtluspädevuse arendamine ei toimu tänapäeval mitte ainult ettevõtlusõppes või majandustunnis, vaid peaks ka olema nüüdisaegse õpetamise üks osa. Kõik gümnaasiumitaseme ja ka põhikooli õpetajad peaksid valdama oskusi, kuidas ettevõtluspädevusi arendada, et õppuril oleks kergem tulevikus toime tulla.

Traditsioonilise õpikäsituse järgi on teadmiste edasiandmine toimunud võimusuhtes, kus õpetaja õpetab õpilasele. Heinonen ja Poikkijoki (2006) on välja toonud, et nende uuritud ettevõtlusprogrammi näitel ei toeta traditsiooniline õppimine ettevõtluspädevuste arengut. Edukas ettevõtlusõppes on õpetaja ja õpilase rollid muutunud: õppija võtab õppimise eest suurema vastutuse, õpetaja roll on toetada ning suunata tema arengut. Õpetaja jaoks tähendab see seda, et tema töö on vähem etteprognoositav, sest tuleb reageerida õpilaste vajadustele, lisaks tuleb õpetajal täiendada seni kasutatud meetodeid ettevõtlusõppele omaste meetoditega (Gibb, 1993). See tähendab, et õppimine peaks toimuma tegevuse kaudu (*learning by doing*), õppur peaks saama oma huvist lähtuvalt ise valida, mida ta õpib ja millises järjekorras asju teeb. Samuti peab õppimine toimima pidevas koostöös teiste õpilastega. Nii toetab ka õpikeskkond õppija teadmiste kinnistamist ning hoiakute tekkimist. Õpilaste aktiivne osalemine on eduka ettevõtlustunni eeltingimus. Mõned uurijad ütlevadki, et ettevõtlikkuspädevuse arendamiseks tuleb vaadata õppimist kui protsessi, mis toimub õpilastevahelises koostöös – ettevõtluse õppimine toimub ettevõtlike indiviidide vahel (Taylor ja Thorpe, 2004). Õpetaja peab teoreetilisi interpretatsioone esitades end tagasi hoidma, sest iga õpilane peaks ise mõtestama, kuidas seostub tema kogemus eelneva teooriaga (Gibb, 2002).

Heinonen ja Poikkijoki (2006) leiavad oma uuringus veel, et õpetajal on tarvis luua turvaline keskkond, kus õpilased julgevad uusi asju proovida ja ka eksida. Nad toovad välja eri meetodeid, kuidas tunde teistmoodi alustada, sest kui õpetaja suudab õpilased kaasa mõtlema panna, siis on lihtsam neid ka suunata, sh nende ideid ja väärtusi rohkem ettevõtluslikuks teha. Fiet (2000a: 9) toob välja, et külalislektorite tundi toomine on tõhus meetod, kuidas õpilastele ettevõtlust õpetada, sest see lisab õpitud teooriale praktilised näited. Ka Eestis on loodud edukas külalisõpetajate programm „Tagasi kooli“, mis suunab spetsialiste üheks päevaks kooli, et nad annaks tunni ning inspireeriks õppureid oma huvist lähtuvaid otsuseid tegema.

Nagu eespool märgitud, on ettevõtlusõppe eesmärk ühelt poolt ettevõtlike hoiakute ja mõttelaadi kujundamise toetamine (Gibb, 2011). Teiselt poolt koosnevad ettevõtluspädevused ettevõtlusvaldkonnale omastest oskustest, nagu äriplaani ja eelarve koostamine ning ideede genereerimine. Sellegipoolest on paljud oskused, mis ettevõtlusega tegeledes omandatakse (meeskonnatöö, kommunikatsioon, loovus jms), tähtsad ka teistes valdkondades. Võib öelda, et ettevõtlusõppe raames omandatakse ülekantavate oskuste pagas.

Ettevõtlikkuse kui üldpädevuse arendamine

Kuidas peaks ettevõtluspädevust arendama? Üldjoontes on uurijad jõudnud sellisele arusaamale, et ettevõtluspädevust on kõige parem toetada eri ainete üleselt (Gibb, 2011: 148), sest ettevõtluspädevuse hulka kuuluvad juba iseenesest eri alapädevused, nagu sotsiaalsed oskused, enesejuhtimine. Draycott, Rae, Vause (2011: 5) kirjeldavad ettevõtlust kui interdistsiplinaarset tegevust, kus õpilased kasutavad loovust, probleemide lahendamise oskust ning oskust saada teavet eri tegevuste kohta. Ka Eesti põhikooli ja gümnaasiumi riiklikus õppekavas on ettevõtlikkuspädevuse arendamine seatud kõigi õpetajate ülesandeks. See tähendab, et ettevõtlikkuspädevus on üks üldpädevustest ehk aine- ja valdkonnaülene pädevus, mis kujuneb õppeainetes taotletavate õpitulemuste kaudu, aga ka läbivate teemade käsitlemise kaudu ainetundides, tunni- ja koolivälises tegevuses. Üldpädevuste kujunemist toetavad ja suunavad õpetajad omavahelises ning kooli, kodu ja kogukonna koostöös (GRÕK, § 4).

Eestis riiklikes õppekavades on nimetatud ka läbivad teemad, millega tuleb tegeleda ainetes ning aineüleselt. Sealhulgas on läbiv teema kodanikualgatus ja ettevõtlikkus, mille abil taotletakse õpilase kujunemist aktiivseks ning vastutustundlikuks kogukonna- ja ühiskonnaliikmeks, kes mõistab ühiskonna toimimise põhimõtteid ja mehhanisme ning kodanikualgatuse tähtsust, tunneb end ühiskonnaliikmena ning toetub oma tegevuses riigi kultuurilistele traditsioonidele ja arengusuundadele.

Ettevõtlik õppimine

Ettevõtliku suunitlusega õpetamisviis põhineb kogemusõppel, kus uus tegevus annab uue kogemuse. Eriti tähtsal kohal on sellises õppimises refleksioon, mis aitab saadud kogemusi mõtestada. Mezirowi (1991) väidab, et just oma kogemuste mõtestamine refleksiooni kaudu on hädavajalik eeldus selleks, et saaks tekkida uued mõtted, ideed ja sealt juba edasi muutunud käitumine.

Ettevõtlik õppimine põhineb David A. Kolbi (1984) väljatöötatud eksperimentaalse (*theory of experimental learning*) õppimise teoorial. See tähendab neljafaasilist õppimist: (1) inimene kogeb midagi, millele järgneb (2) selle kogemuse jälgimine ja refleksioon, mis viib (3) kogemuse abstraktse mõtestamise, analüüsi ning üldistuste tegemiseni. Viimaks (4) testitakse üldistusi ja analüüsi, mis toob kaasa uusi kogemusi. Just kogemusõpe on saanud ettevõtliku õppimise üheks peamiseks suunaks.

Kolbi mudel on kindlasti mõjutatud John Deweyt, keda võib pidada tänapäevaste konstruktivistlike õppimisteooriate alusepanijaks. Nimelt uskus Dewey (1916, ptk 11), et lastele tuleb anda õppimisvõimalusi, mis võimaldavad neil õppesisu siduda varasemate kogemuste ja teadmistega. See oli radikaalne idee ajal, mil õppimisteooriates oli levinud biheiviorism, mis eeldas, et inimesed omandavad kiiresti väikesed teadmiste kogumid ning seejärel ühendavad need tervikuks suuremate mõistete kaudu.

Pittaway ja Thorpe (2012) märgivad, et ettevõtluspedagoogika valdkonda kuuluvaks saab märkida kõik meetodid, mis lähendavad noort ettevõtluskeskkonnaga. Cooper jt (2004) seevastu väidavad, et ettevõtluse õppimine on ettevõtluse rakendamine ning reaalselt asjade ärategemine. Higgins ja Elliott (2011) toovad välja, et traditsioonilisel ja nüüdisaegsel ehk ettevõtlikul viisil õppimine erinevad eelkõige selle poolest, kui suur on õpilase roll õppimises. Traditsioonilise õppimise juures on õppija pigem pealtvaataja, tarbija ning nüüdisaegse õpikäsituse järgi on õppija aktiivne osaleja, kellel on õppimise ees vastutus. See tähendab, et nüüdisaegne ning ettevõtlik õppimine nõuab õpetaja rolli muutumist. Õpetaja ametile on uued ootused.

Ettevõtlusõppe protsessi mõjutavad õpetajate ja õppejõudude teadmised ja oskused, nende õpetamiskogemus ja rakendatavad õpetamise ja õppimise kontseptsioonid, samuti õppe sisu ja hindamine. Õpetaja ja õppejõud oma hoiakute ja neist lähtuva tegevusega (õpitegevuste kavandamine ja hindamine) kujundavad selle, mida õpilased õppimiseks peavad. See tähendab, et ka ettevõtluspädevusi tuleb osata hinnata ning nende areng õppijale endale jälgitavaks muuta.

Ideede elluviimine kas individuaalselt või meeskonnaga koostöös, aktiivne õppimine, tõsieluliste ja keeruliste probleemide äratundmine ning lahendamine eeldavad eri pädevuste samal ajal rakendamist. Seetõttu sobivad ettevõtlusõppe käsitlemiseks eelkõige need õpiteooriad, mis toetavad eri pädevuste rakendamist ja arendamist.

Tabelist 1 on näha, milliseid oskusi ja mõtteid oodatakse õpetajalt ettevõtluspädevuste toetamiseks.

Tabel 1. Õpetajatele ja õppejõududele esitatavad ootused ettevõtluspädevuste arendamisel õppetöös („Edu ja tegu“ raamistiku põhjal, 2016)

Tuumpädevused	Mida õpetajalt oodatakse
Motivatsioon ja uskumused	tagasisidet õppijatele, tunnustamist, õppija personaalse arengu ja autonoomia toetamist (eneseregulatsiooni toetav) (vt nt Dweck ja Molden, 2005), alternatiivide pakkumist, emotsioonide reguleerimise toetamist, õppija teadlikkuse tõstmist õppeprotsesside kohta, õppijate motiveerimist ja inspireerimist.
Mõtlemisoskused	õppijate loovuse toetamist, probleemülesannete kasutamist, planeerimisoskuste arendamist, kontseptuaalse mõtlemise arendamist, teoreetiliste ja praktiliste teadmiste integreerimist praktiliste tegevuste ja õppimiskogemuste kaudu, õppijatel kontseptsioonide ja ideede visualiseerimise lubamist.
Sotsiaalsed oskused	õppetöös meeskonnatöö põhimõtete kasutamist, juhtimisoskuste arendamise toetamist, enesealgatuse ja teiste õppijate motiveerimise toetamist (Gibb, 2011), argumenteerimis-, esitlemis-, planeerimis- ja kuulamisvõimaluste ning tagasiside andmise, tegevuste eesmärgistamise, kommunikatsiooni ja teavitamise, initsiatiivi näitamise võimaluste pakkumist, meeskonnatöö dünaamika mõistmist; seda, et õpetaja aitaks meeskondadel ühiste eesmärkide saavutamiseni jõuda

Mõtestatud teadmised keskkonnast ja nende rakendamise oskus	õppijate kultuuriliste erinevuste ja sarnasuste arusaama arendamist, ettevõtluskontekstis teadmiste rakendamise toetamist, turu- ja turuprotsessidega seonduvate teadmiste ja kogemuste (müük, ost, tootmine jne) arendamist ning finantskapitali võimaluste kasutamise, eelarvestamise jt ettevõtluseks vajalike pädevuste arendamist.
Eetilisus ja väärtuspõhisus	seda, et ta suunaks õppijaid oma ideid kavandades ja ellu viies eetilisi põhimõtteid arvestama ja rakendama; kogukonna ja ühiskonna ressursside sihipärase ja keskkonda säästva tarbimise toetamist.

Sellest tabelist selgub, et ettevõtluspädevuste arendamise toetamiseks on õpetajal mõistlik meetoditena kasutada projektipõhist õppetööd, kus on võimalik meeskonnatööd, juhtimist ning kommunikatsiooni harjutada. Meetodeid rakendades peaks olema suur rõhk probleemide lahendamisel ning tähtis on pidev refleksioon.

ETTEVÕTLUSPÄDEVUSE DIMENSIOONID JA MUDELID ÕPPIMISE KONTEKSTIS

Õpilaste täisväärtuslikuks arenguks on muu hulgas oluline toetada nende ettevõtluspädevuse arengut. Samas pole ettevõtluspädevust ja selle arendamist varasemalt kuigi palju uuritud, mõõdetud ega hinnatud. Haridussfääris seostatakse ettevõtlikkusega tihti ka teisi pädevusi: koostöö, kommunikatsioon, usaldus, probleemilahendusoskus, otsustusvõime, juhtimine, konfliktide lahendamine, eneseanalüüs (Department for Business Innovation and Skills, 2015; Department for Education and Skills, 2012; QAA, 2012).

Ettevõtluspädevuse mudelid

Järgnevalt vaatlen levinumaid ettevõtluspädevuse kompetentsimodeleid, eeskätt kõrvutan Eestis kasutusel olevat mudelit Põhjamaades ning Ühendkuningriigis kasutatavaga.

EntrCompi raportis (Bacigalupo, Kampylis, Punie, Van den Brande, 2016) on täheldatud, et madalama haridustasemele suunatud algatused – JEP ja NextLevel – panevad rõhku eelkõige ettevõtlusoskuste ning -hoiakute kujundamisele, pöörates tähelepanu kultuuri, mitmekesisuse, kogukonna ja tervislike eluviiside arendamisele. Kõrgemale haridustasemele suunatud ettevõtlusprogrammid on enam keskendunud teadmiste edastamisele, seejuures pööratakse vähem tähelepanu hoiakutele, sest eeldatakse, et ettevõtlusprogrammiga liitudes on õpilastel juba positiivsed hoiakud kujunenud. Raportis tehtud juhtumiuuringute põhjal võib täheldada kahte kompetentsimõõdet: kitsas (käsitleb traditsioonilist ettevõtet) ja lai (seotud ettevõtliku mõtteviisi ja käitumisega).

Kõik juhtumiuuringud käsitlevad teatavaid korduvaid pädevusi, nt autonoomia, meeskonnatöö ja koostöö, kommunikatsioon ja vastutustunne. Lisaks sellele käsitletakse sageli ka ideede loomist, organiseerimist ja juhtimist, algatusvõimet, läbirääkimisi ja otsuste tegemist. Huvitav on tõsiasi, et elemendid, nagu mitmetähenduslikkus, ebakindlus ja suutlikkus ebaõnnestumisest õppida, on selgesõnaliselt seostatud madalamate haridustasemetega (NextLevel, UWTSD). Lisaks eelmainitud

oskustele tuuakse põhiharidusele suunatud programmides välja ka eneseteadlikkus ja teadlikkus teiste inimeste oskuste kohta. Nendele lisandub neljandas kooliastmes enesetõhusus.

Ettevõtlusvaldkonnapõhised oskused, nagu finantskirjaoskus ning majandusteadmised, tuuakse sisse juba põhikoolitasemele suunatud kompetentsimudelites, kus neid käsitletakse päriselulistes olukordades - näiteks oma taskuraha planeerimisel. Tänapäeva ettevõtluspädevus on seotud ka IT-kirjaoskuse ning digipädevustega. Viimane suurem valdkond on sotsiaalne vastutus, mille all tuuakse välja eetika, keskkond ja sotsiaalsetele probleemidele lahenduste leidmine.

Põhjamaade mudel

Põhjamaades kasutusel olev ettevõtluspädevuse kompetentsimudel koosneb neljast mõõtmest: esiteks tegevus ehk õpilaste suutlikkus reageerida võimetekohaselt (planeerida, süstematiseerida, viia ellu, teha koostööd, suhelda ja hallata vajalikke rahalisi vahendeid ja muid ressursse), teiseks loovus ehk võime märgata, luua ning mõelda uutele võimalustele, sh lahendada probleeme, mõelda erinevalt. Kolmanda mõõtme moodustavad välised pädevused ehk teadmised, mõistmine ja võime mõtestada ümbritsevat maailma ning neljas mõõde on isiklikud ressursid ehk võime usaldada ja uskuda enda toimetulemisse ühiskonnas, võime leida ressursse, kuidas oma unistusi või visioone realiseerida. (Lillemäe, Täks, 2017)

Taani ettevõtluspädevuse mudel sisaldab samuti nelja dimensiooni: tegevus, loovus, väljapoole suunatus ja suhtumine (Rasmussen, Nybye, 2013). Tegevuse all mõistetakse soovi ja võimet ellu kutsuda väärtust loovaid algatusi ja neid koostöö abil arendada, loovuse all mõistetakse võimet märgata ja luua uusi ideid ja võimalusi, sh võime luua ja muuta isiklikke arusaamu, eksperimenteerida ning improviseerida, et leida lahendusi ja toime tulla väljakutsetega. Väljapoole suunatus on võime mõista ümbritsevat nii lokaalsel kui ka globaalsel tasandil, analüüsida ümbritsevat konteksti sotsiaalsest, kultuurilisest ja majanduslikust aspektist ning kavandada uusi tegevusi jätkusuutlikult. Suhtumine on lahti seletatud kui isiklik meelelaad, mille omaja on valmis väljakutseteks ning usub oma võimetesse muuta maailma ning tegutseda oma plaanide ja unistuste suunas (Rasmussen, Nybye, 2013).

Ühendkuningriigi mudel

Gibb (2008) on välja toonud, et lisaks oskuste arendamisele on oluline käitumise muutumise toetamine. Esiteks tuleks arendada ettevõtlikkuspädevusi: võimaluste otsimine, algatusvõime, autonoomia, läbirääkimisoskus, riskide võtmine, intuiitiivne otsuste tegemine, strateegiline mõtlemine. Teiseks peab ta oluliseks ettevõtluse ja ettevõtjaelu päriselt kogemist, näiteks õppides tehesvõi projektõppes, kus õpilased lahendavadprobleeme ja teevad otsuseid surve all. Kolmandaks tuleks ettevõtluspädevuse arendamisel tähelepanu pöörata ettevõtluses oluliste väärtuste mõistmisele, näiteks peab ta tähtsaks väärtusteks eneseusaldust, oma tugevuste võimendamist, iseseisvust, usku vabadusse teha otsuseid. Neljandaks toob Gibb välja, et oluline on teada ja väärtustada ettevõtjate rolli ühiskonnas. Oma mudelis on ta maininud ka kitsast ettevõtluspädevust, mille puhul on oluline omandada teadmisi ettevõtte tegevuseks vajalikest valdkondadest.

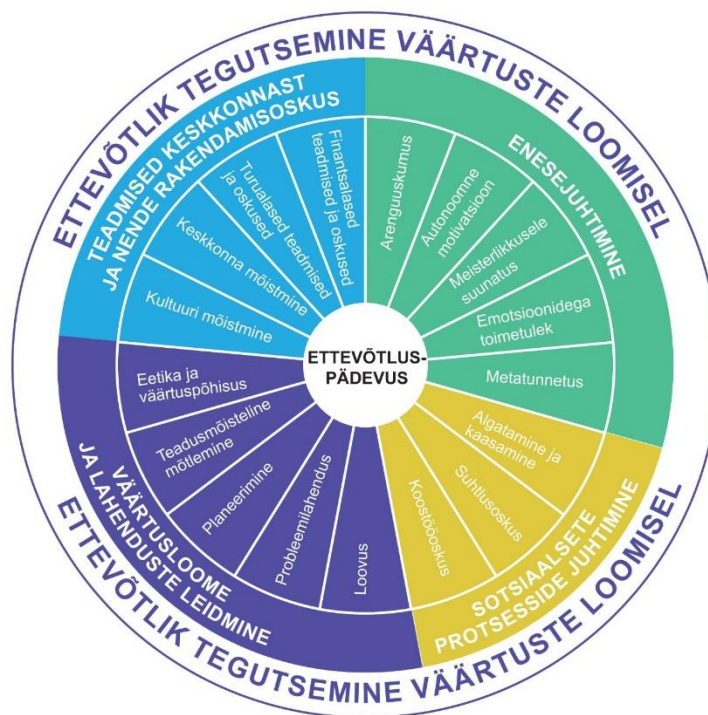
Ameerika Ühendriikide mudel

Lillemäe ja Täks (2017) toovad oma ülevaateartiklis välja, et USA ettevõtluspädevuse kompetentsimudelis käsitletakse ettevõtlust nii laiemas kui kitsamas tähenduses. Laia juures toovad nad aladimensioonidest välja ettevõtlikkust käsitlevad oskused: tunnused ja protsessid, mis tagavad või takistavad ettevõtluses edu. Kitsa pädevuse lahtiseletamiseks kasutatakse kahest jagunemist: oskused ehk põhiteadmised ja oskused ettevõtlusvaldkonnas, et saada edukaks ettevõtjaks (äri loomine, kommunikatsiooni- ja digioskused, majandusteadmised, finantskirjaoskus, erialane areng), ning äritegevusfunktsioonid (finantsid, personal, teave, turundamine, riskide ja strateegiate juhtimine).

Eesti mudel („Edu ja tegu“)

Nagu Lillemäe ja Täks (2017) mainivad, on oluline, et iga riigi jaoks leitaks selle ühiskondlikust arengust ning kultuurilistest eripäradest tulenevalt sobilik ettevõtluspädevust hindav mudel. Hästi defineeritud üldistatud kompetentsimudel peaks toetama pädevuse süsteemset arengut. Käesolevas

töös kasutan ettevõtluspädevuse kompetentsimudelit, mis on defineeritud ettevõtlusõppe programmis „Edu ja tegu“.



Joonis 2: „Edu ja tegu“ ettevõtlusõppe programmi välja töötatud pädevuse mudel Eesti ettevõtlusõppe arendamiseks.

Ettevõtlusõppe programmis „Edu ja tegu“ on ettevõtlus defineeritud kui protsess, mille käigus luuakse eri keskkondades (kultuuriline, sotsiaalne, majanduslik) ideid ellu viies teistele väärtusi. Ettevõtlusõppe on ideede arendamine tegevuspõhise õppe abil, mis toetab motivatsiooni ja ettevõtluspädevuse arengut väärtusloome protsessis. Ettevõtluspädevus on integreeritud kogum teadmistest, oskustest, väärtustest ja motivatsioonist, mis võimaldab ideid ja äri võimalusi rakendada väärtusi luua. Käesoleva töö kontekstis on programmi viiest sihtrühmast (õpilased ja üliõpilased; õpetajad ja õppejõud; poliitikakujundajad; teised ettevõtlusõppes osalevad spetsialistid; ettevõtjad ja tööandjad) kõige olulisem õpilased, sh eelkõige üldhariduskooli gümnaasiumiastme õpilased.

Kui ettevõtlusõppe koolis on käsitleb ettevõtlikkust enamasti kitsalt, võttes fookusse ettevõtte loomise ja arendamise protsessi, siis „Edu ja tegu“ püüab väärtustada ettevõtluspädevust laias tähenduses. Programmi eesmärk on, et õppijad varustataks teadmiste, oskuste, väärtuste ja motivatsiooniga, mis on vajalikud määramatusega toimetulekuks ning ideid luues ja ellu viies muutustele paindlikult reageerimiseks, seda nii isiklikus ja tööelus kui ka kogukonnas („Edu ja tegu“, 2017).

Igal mudelil oma tugevused ja nõrkused. Tulenevalt sellest, et „Edu ja tegu“ ettevõtluspädevuse mudel on Eesti keskkonnale juba kohandatud, on see minu jaoks kõige mõistlikum alusmaterjal, millele enesehindamisvahendit luua. Selle mudeli tugevuseks on see, et see kirjeldab selgelt ära kogu süsteemi ning kõik vajalikud oskused. Samal ajal on see täpsus ka miinuseks, sest kriitikana on välja toodud seda, et mudel kirjeldab kõiki oskusi, aga need oskused ei kuulu implitsiitselt ainult ettevõtluspädevuse hulka. Nii näiteks on eetilisus ka osa väärtuspädevuse alapädevustest ning koostöö suhtlemispädevusest. Seega ei koosne mudel erelistest ettevõtluspädevuse oskustest, vaid nagu ikka, on oskused seotud ning samu oskusi, mida on tarvis ettevõtluspädevuse omandamisel, on tarvis ka suhtlemisel, keskkonna- ja jätkusuutlikkushoiakute rakendamisel jms. Samal ajal peaks meenutama, et pädevused on kompleksed nähtused, mis koosnevadki paljudest aspektidest ning elus ei saa rakendada ühel hetkel ettevõtluspädevust ning teisel matemaatikapädevust. Kõik tegevused on omavahel seotud ning suutlikkus omandatud oskusi, teadmisi, hoiakuid kasutada on seejuures kõige olulisem.

Selles töös võtangi vaatluse alla just ettevõtlusõppeprogrammi „Edu ja tegu“ loodud mudeli.

„Edu ja tegu“ programmi ettevõtluspädevuse alapädevused

Ettevõtluspädevuse puhul eristatakse nelja alapädevuste rühma: enesejuhtimine, sotsiaalsete protsesside juhtimine, väärtusloome ja lahenduste leidmine, teadmised keskkonnast ja nende rakendamisoskus. Kolm esimest toetavad eelkõige loova ning ettevõtliku inimese kujunemist, mistõttu on nende arendamine oluline juba varases eas, nt algkoolis või põhikoolis. Neljas pädevusvaldkond – teadmised keskkonnast ja nende rakendamisoskus – sisaldab ettevõtlusteadmisi ja -oskusi, mis on vajalikud ettevõtlusega alustamiseks ning valdkonnas tegutsemiseks. Kõik alapädevused ning nende õpiväljundid gümnaasiumitasemel on ära toodud käesoleva töö lisas 2.

Selles töös kasutatava laia ettevõtluskäsitluse järgi on ettevõtlusõppe eesmärk luua väärtust ettevõtlike inimeste abil, kes lahendavad sotsiaalseid probleeme. Hindamisvahendi koostamisel lähtusin eelmainitud õpiväljunditest: teadmistest, oskustest ja hoiakutest, mille õppija peaks õppeprotsessi läbinuna omandama, mida ta peaks suutma demonstreerida ning mida õpetaja peaks saama hinnata.

ETTEVÕTLUSPÄDEVUSE ARENDAMINE EESTI KOOLIDE ETTEVÕTLUSÕPPES

Ettevõtluspädevus on integreeritud kogum teadmistest, oskustest ning motivatsioonist ja väärtustest, mis on oluline edukaks toimetulekuks ühiskonnas ning seetõttu oluline kõigile kodanikele, mitte ainult ettevõtjatele. Ettevõtluspädevuse kontseptsioon ettevõtlusõppe programmi „Edu ja tegu“ (2016) põhjal on alles väga uus. Sellegipoolest on ettevõtlikkuspädevus ning ettevõtlusoskused olnud pikalt riiklikus õppekavas.

Nagu eelnevast on teada, siis on ettevõtluspädevus rakendatav kõigis eluvaldkondades. Seetõttu peaks selle arendamine toimuma eri valdkondade lõimimise teel. Lõimimine annab õpilasele kohe võime rakendada saadud ülekantavaid oskusi eri kontekstides. Kuna õppekavasse kõike mahutada pole võimalik, siis pole üldpädevuste arendamiseks eraldi aineid ning neid tulekski arendada kõigis ainetes. Eesti õppekavas on gümnaasiumitasemel loodud ka eraldi valikkursus „Majandus- ja ettevõtlusõpe“, mis võiks soodustada ettevõtluspädevuse arengut.

Nimetatud aine eesmärk on Gümnaasiumi riikliku õppekava põhjal (GRÕK; 2014, Lisa 10) „omandada arusaamine ühiskonnas toimuvatest nähtustest ja protsessidest ning vastastikustest seostest nii üksiksiku, ettevõtte, riigi kui ka rahvusvahelisel tasandil. Seejuures arendatakse õpilastes ettevõtlikku ja keskkonda väärtustavat ning säästvat eluhoiakut, probleemide lahendamise ja uurimise oskusi“ (2014: Lisa 10: 1). Seejuures on ettevõtlus- ja majandusõppele pühendatud lisas 10 välja toodud, et see valikkursus on tihedalt lõimunud teiste õppeainetega, nagu matemaatika, geograafia, ühiskonnaõpetus ja ajalugu.

Õppuril on riikliku õppekava kontekstis tarvis gümnaasiumi õpitulemustest saavutada eesmärgid, mis on spetsiifiliselt seotud ettevõtluskeskkonnaga (majanduse põhimõisted, turgude toimimine, maksude arvutamine jne). Samal ajal on ka õpitulemusi, mis arendavad õpilase juhtimis- ja suhtlusoskust ning võimet oma arengut pidevalt hinnata. Siiski jääb aine ettevõtluse kitsa vaate põhiseks.

Ettevõtlusõppe Kavas (2010) sõnastatud ettevõtlikkuse ideaal on kirjeldatud oluliselt laiemalt kui on ettevõtlikkuspädevus GRÕKi tähenduses. Ettevõtlikkuse ideaalina peetakse Eestis silmas noort, kes mõtleb loovalt, tegutseb arukalt ning vastutab ja hoolib, sh oskab kasutada ressursse, teeb teadlikke

valikuid, arvestab inimeste ja keskkonnaga. Selline mudel loodi 2010. aastal ning on üks alusepanijaid tänapäevasele ettevõtlusõppe programmile „Edu ja tegu“.

Eestis on nähtud vaeva sellega, et kõikides RÕKi ainevaldkondades oleks mainitud ka õpitulemustes ettevõtlikkuse kujundamist. Nii peavad õpetajad pidevalt meeles, et üldpädevuste arendamisega tuleb tegeleda kõigis õppeainetes. Kahjuks on ainekavades õppesisu õpitulemused esitatud eri detailsusastmega, mistõttu erineb ka õpilase ettevõtlikkuse toetamine. Mida detailsemalt on õpitulemus sõnastatud, seda parem. Lisaks õpitulemuste sõnastamisele toob Mõttekoja lõppraport (Ettevõtlusõppe Kava, 2010) välja olulise aspektina ka õppeaine tunnimahu. Suhteliselt väiksema tunnimahuga ja samal ajal suhteliselt suure arvu õpitulemustega õppeainetes ei jõuta üldpädevustele tähelepanu pöörata.

Seetõttu pakutakse Ettevõtlusõppe Kavas (2010) välja, et kõige kiiremaid muutusiõpilase ettevõtlikkuse kujundamiseks ettevõtlikkuse kujundamiseks gümnaasiumitasemel on võimalik saavutada näiteks kirjanduses ja eesti keeles, matemaatikas, sotsiaalsainetes, nagu ajalugu, kus õpetaja kohtub õpilastega nädalas palju ning saab tähelepanu pöörata ka üldõpetusele. Lisaks sellele jäävadki valikkursused, kus saab ühe oskuse, teadmise juba süvitsi tegeleda. Seepärast on majandustunnid väga kasulikud.

Ettevõtlusõppe edendamise kava „Olen ettevõtlik!“ pakub välja viis tegevussuunda, mida tuleks edaspidi edendada ning rakendada, et õpilased oleksid ettevõtlikumad. Esiteks on oluline teavitust, mille eesmärk on mõjutada sihtgruppide hoiakuid ning tõsta teadlikkust ettevõtlikkuse ning ettevõtlusõppe olemusest ja olulisusest. Teiseks on olulised koolitused, kus arendatakse ja kaasajastatakse süsteemselt kooliinimeste (eri spetsialistid) ettevõtlusõppe ning ettevõtlikkuse kujundamise teadmisi ja oskusi. Kolmandaks tuleb luua õppe- ja juhendmaterjale, et spetsialistid saaksid õppetööd läbi viia. Neljandaks tuleks kindlasti mõelda, kuidas strateegilistes dokumentides ettevõtlusõpet rõhutada. Viimaks oleks vaja mõelda ka ressursidele ning sellele, kuidas õpet ettevõtlikumaks muuta.

Lisaks ainekavale tegeleb Eestis majandusõppega õpilas- ja minifirmade programm, kus õpilased saavad arendada oskusi tänu sellele, et ise firma loovad ja katsetavad, kuidas see töötab. Selle programmiga koostöös arendab „Edu ja tegu“ programm ettevõtlusõpet nii üld-, kutse- kui kõrghariduses eesmärgiga toetada ettevõtlikku hoiaku kujunemist. Sealhulgas arendatakse

ettevõtlusteadmisi ja -oskusi ning aidatakse seeläbi kaasa koolilõpetajate konkurentsivõime kasvule tööturul ja pikemas perspektiivis ka Eesti arengule.

Ettevõtlusõppe nõrkus on seni olnud see, et majandus- ja ettevõtlusõpetajatele ei ole väga häid eestikeelseid materjale ning praktikaid, mida tunnis kasutada. Selle nimel näeb „Edu ja Tegu“ programm vaeva, et luua õppematerjale ja meetodeid, millega õpet mitmekesistada. Sealhulgas on väga oluline ka õpilaste kokkupuude ettevõtjatega, kes neile oma tegevusvaldkonda tutvustaksid.

ÜLDPÄDEVUSTE HINDAMISE VÕIMALUSED

Nüüdisaegse õpikäsituse osa on õppimist toetav tagasiside õppijale. Praegu ei ole Eesti õpetajatel head vahendit, millega õpilaste ettevõtluspädevust mõõta. Puudub ka mehhanism, millega näha, kas nende tegevustest on õpilaste arengule kasu.

Stiggins (2005) on selgelt eristanud kolme hindamistüüpi. Õppimise hindamine (ingl k *assessment of learning*) toimub põhimõttel, millega õpetaja veendub pärast tundi või õppimisprotsessi, et õpilane saavutas õpitulemused, mis õppimiseks seati. Seesugune õppimine on levinud Eesti õppesüsteemis, kus õpetaja hindab teema või kursuse lõpul õpilase sooritust objektiivsete kriteeriumide põhjal. Eestis on hinnanguks enamasti numbriline hinne, ülikoolis ka täheline vaste. Mõtteharjutusena võib seda versiooni nimetada äraõppimiseks: see tähendab, et toimib põhimõttel, et asjad tuleb kokkulepitud määral selgeks saada. Hindamine õppimise toetamiseks (ingl k *assessment for learning*) toimib põhimõttel, et selgitatakse välja, kuidas on õpilane õpitu omandanud, ning planeeritakse paremini õppimiseks uusi tegevusi. Tihti põhineb selline hindamine kahel etapil, millest esimesel tehakse kindlaks algseis, mille põhjal planeeritakse õppeprogramm, ning protsessi käigus tehakse n-ö vahehindamisi, et plaane korrigeerida. Hindamiseks sobivad hästi vestlus, õpipäevikud, korratavad küsimustikud jms. Stiggins (2005: 31) ütleb, et seesugust hindamist rakendades on õpilasel oma õppimise üle kontroll ning ta kannab mõtteviisi, et õppimise eesmärk on saada paremaks.

Lõpuks, hindamine kui õppimine (ingl k *assessment as learning*) toimib põhimõttel, kus hindamine on osa õppimisest. See on põhineb õpilase enesejuhtimisel: õppija seab endale teema või kursuse algul õpieesmärgid ning kogu õppeprotsessi vältel jälgib ja reflekteerib ise oma edenemist, saades mh

teadlikumaks oma metakognitiivsetest oskustest, mõistes oma võimekusi ning saades paremaks õppijaks (Earl ja Katz, 2006: 42).

Kuna ettevõtlusõppe kontekstis on oluline, et õppija saaks paremaks ning õpiks oma tegemistest, siis oleks hindamisvariantidest mõistlik keskenduda nendele, kus hindamine on kui õppimine või hindamine toimub selleks, et toetada õppimist. Mõlema lähenemise puhul saab rääkida enesehindamisest.

Earl ja Katz (2006: 17) on oma hindamist ümbermõtestavas raamatus defineerinud enesehindamise kui protsessi, kus õpilane vaatleb ning analüüsib oma tegevust mingite kokkulepitud kriteeriumite järgi. Uuringutest on teada, et eneseanalüüs nõuab küllalt kõrgetasemelisi metakognitiivseid oskusi, seepärast on oluline, et õpetaja toetaks õpilase analüüsi (Earl ja Katz, 2006: 43). Ka ettevõtlusõppe kontekstis peaks kõige tähtsam hindaja olema õppija ise, kes samal ajal saab tagasisidet õpetajalt ja kaasõpilastelt. Ettevõtlustunni hindamine on ühine jõupingutus, kus saab kasutada meetoditena nt paarides arutelu, õppimispäevikut, arenguvestlust. Fookuses on küsimused „mida ma õppisin?“, „kuidas õppimine toimus?“, „kas mul tekkis küsimusi?“ (van Houten, 1995: 96).

Käesoleva magistritöö raames arendatav mõõdik on õpetajale abiks, et analüüsida õpilaste edasiminekut ja saada ühtlasi tagasisidet oma tööle: kas õpetamismeetodid on toetanud õpilase arengut. Samas võiks see toetada ka õpilase eneseanalüüsi ning aidata tal mõista, millist valdkonda ta võiks veel arendada.

GÜMNAASIUMIÕPILASTE ETTEVÕTLUSPÄDEVUSE SENINE UURIMINE

Ettevõtluspädevuste tulemuslik arendamine eeldab muu hulgas tõhusaid viise, mõõtmaks õpilase ettevõtluspädevuse taset ja selle muutumist. Stormer, Kline ja Goldenberg (1999) on uurinud üldisi ettevõtlikkusega seotud tendentse. Nende testi nimeks saigi GET-test (General Enterprising Tendency), mis uurib põhjalikult ettevõtliku inimese viit omadust: saavutusvajadus, autonoomia, loovus, läbimõeldud riskide võtmine ja sisemine enesekontroll.

Rahvusvaheliselt on kasutusel ettevõtlikkustendentside ja -võimete valideeritud mõõtmisvahend META (The Measure of Entrepreneurial Tendencies and Abilities; Ahmetoglu & Chamorro-Premuzic, 2013). See käsitleb nelja kategooriat: ettevõtlik loovus (võime luua innovaatilisi äriideid), oportunism (tendents leida uusi äri võimalusi; on seotud võimega olla ergas, informeeritud ning näha tulevikutrende), proaktiivsus (kalduvus asju päriselt teoks teha; on seotud energia, enesekindluse ja sihikindlusega) ning visioon (võime näha suuremat pilti, motivatsioon luua muutusi ning viia asju edasi; on seotud väärtuste ja suurte eesmärkidega).

Robinson jt (1991) on uurinud ettevõtlikku suhtumist vahendiga EAS (The Entrepreneurial Attitude Scale), mis hõlmab nelja alamkategooriat: saavutusvajadus, uuendusmeelsus, isiklik kontroll ning enesehinnang. Need kategooriad on selgelt seotud hoiakute ning suhtumisega ning kannavad sõnumit, et ettevõtlushoiakuid saab mõjutada hariduse kaudu, muutes õpilase mõtteid, tundeid ja käitumisviise ning eelkõige võimendades ettevõtlikkusega seotud hoiakuid, nagu innovatsioon, saavutustele orienteeritus, enesehinnang ja isiklik kontroll. See uurimus kujutab endast esimest sammu ettevõtlikkuse psühholoogia paremaks mõistmiseks, kasutades suhtumismudeleid.

UURING ETTEVÕTLUSPÄDEVUSE HINDAMISVAHENDI LOOMISEKS

Uurimisküsimused

Käesoleva magistritööga plaanin välja töötada ning valideerida Eesti gümnaasiumitaseme ettevõtluspädevuse enesehindamisvahendi. Lisaks uurin, millised aspektid võivad mõjutada ettevõtlusega tegelemise kavatsust.

Ettevõtluspädevuse hindamiseks puuduvad tõhusad enesehindamisvahendid. Magistritöö uurib pilootprojektina Eesti gümnaasiumiõpilaste suhtumist ettevõtlusesse ning ettevõtlikusse ning loob Eesti jaoks sobiliku enesehindamisvahendi, mis aitab ettevõtluspädevust mõõta. Töö uudsus seisneb mõõdiku väljatöötamises, sest see võiks olla õppematerjalina toeks nii õpetajatele kui ka õppuritele endale.

Täpsemalt vastab töö alljärgnevatele küsimustele:

1) Millised loodud küsimused on sobivad Eesti gümnaasiumiõpilase ettevõtluspädevusi hindama?

Õpilastel palutakse vastata enesehindamise küsimustikule, kus selgitatakse välja nende hinnang enda ettevõtluspädevustele. Küsimustele vastamine võimaldab mõista noore arusaami ning nende hoiakuid oma kompetentside osas. Küsimustik moodustatakse Eesti ettevõtluspädevuse mudeli „Edu ja tegu“ põhjal ning küsimusi kohandatakse varasematest ettevõtluspädevuse mõõtmise vahenditest.

2) Missugune on seostemuster ettevõtluskavatsuse hindamisvahendi vastuste ning ettevõtluspädevuse jaoks loodod enesehindamisvahendi vahel.

See uurimisküsimus põhineb planeeritud tegevuse teoorial. Idee, et käitumine sõltub ühiselt motivatsioonist (kavatsusest) ja võimest (käitumise kontrollimisest), annab meile võimaluse uurida tõenäosust, et inimene päriselt tegutseb. Ajzeni (1985) põhjal teame, mida tugevam on kavatsus käitumisega tegeleda, seda tõenäolisemalt peaks see päriselt juhtuma. Sarnaselt mõjutab kavatsust ka tajutav kontroll käitumise õnnestumise üle ning ümbritsevate lähedaste heakskiit ehk subjektiivne sotsiaalne norm.

Ettevõtluskavatsust on uurinud mitmed ning Krueger Jr, Reilly ja Carsrudi (2000) põhjal loodud küsimustikule tuginevalt saan välja tuua põhilised hüpoteesid, mis peaksid ka minu uuringust selguma.

H1. Suurem subjektiivse normi tase toob kaasa suurema ettevõtlusalase kavatsuse.

H2. Mida rohkem inimene tunneb, et tal on kontroll ettevõtlusega tegelemise üle, seda kõrgem on tema kavatsus tegeleda ettevõtlusega.

H3. Kõrgem huvi ettevõtlusvaldkonna vastu tõstab ka kavatsust tegeleda ettevõtlusega.

Kavatsust käsitlevat küsimustikku on varem valideerinud juba mitu uurijat. Seetõttu on seoste mustrid selged. Ettevõtluspädevuse enesehindamise dimensioonide vastused võiksid olla sarnase seosega, mis tõendaks, et vastajate loogika väidetele hinnangu andmisel on sarnane. Seetõttu kasutangi uurimuses väliseks valideerimiseks juba olemasolevat küsimustikku. Ettevõtluskavatsuse küsimustiku tulemused on pigem sekundaarsed - põhifookuses on seosed ning nende mustrite sarnasus ettevõtluspädevuse hindamisega.

METOODIKA

Käesoleva magistritöö uurimismeetodi valik tuleneb töö eesmärgist, mis on ettevõtluspädevuse hindamiseks enesehindamisvahendi väljatöötamine. Selliselt püstitatud eesmärgi jaoks tuleb läbi töötada olemasolevad enesehindamisvahendid ning luua Eesti haridussüsteemile sobilik mõõdik. Valisin magistritöös andmekogumismeetodiks kombineeritud meetodi, mis koosneb valideerimisest, poolstruktureeritud intervjuudest ning küsimustikust.

Enesehindamisvahendi väljatöötamiseks kasutan teooria analüüsi ning mõõdiku valideerimiseks küsitlust ja statistilisi valideerimistehnikaid. Küsimustik annab ülevaate, kuidas hindab gümnasist enda ettevõtluspädevusi. Küsimustik on kinniste küsimustega ehk vastajal palutakse leida etteantud vastuste hulgast enda vaadete ja väärtustega sobivaim variant. Nii on vastuseid mugavam töödelda ning lihtsam andmeanalüüsi teha. Küsimustiku koostas Limesurvey keskkonnas.

Ankeetküsitluse suuri eelis on see, et seda on lihtne levitada. Samuti on see odav ning võimaldab kiiresti jõuda suure inimhulgani.

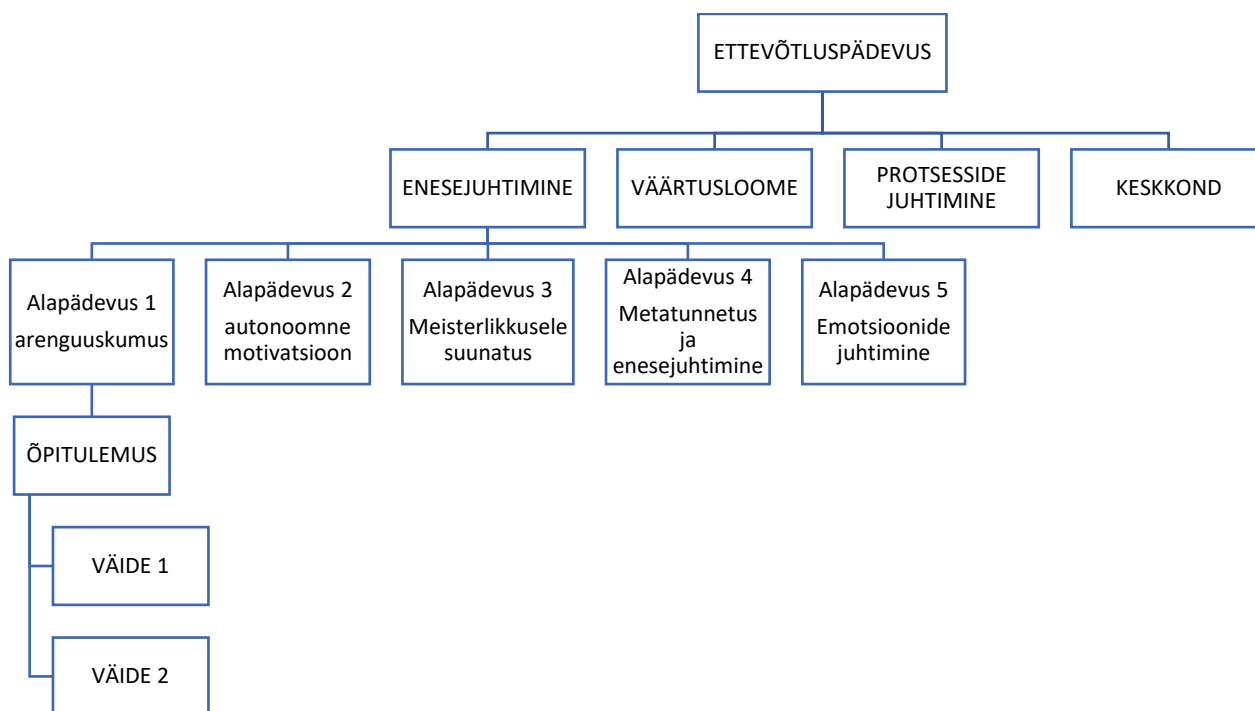
Küsimustiku koostamine

Küsimustiku koostamiseks kasutasin ettevõtlusõppeprogrammi „Edu ja tegu“ kõigile haridustasemetele loodud ettevõtluspädevuse mudelit. Iga alapädevuse kohta olid loodud õpitulemused.

Õpitulemustel põhineva hariduse mõtestamisele pani aluse William G. Spady. Tema raamatu „Outcome-Based Education: Critical Issues and Answers“ (1994: 49) põhjal on õpitulemus konkreetne väljund, mille õpilane pärast õppeprotsessi lõppu saavutab. Seejuures on oluline ka võime õpitut demonstreerida. Tulemused ei kajasta mitte ainult seda, mida õpilased usuvad, tunnevad, mäletavad, teavad või mõistavad, vaid ka näitavad, mida suudab õpilane pärast õpikogemuse lõppemist demonstreerida. Tänu sellele saavad õpilased teada, mida nad tegelikult teavad ja mõistavad, ning ka õpetaja või õppejõud saab tagasisidet, mida õpilane teab. Kuna „Edu ja tegu“ meeskond on välja töötanud õpitulemused kõigile haridustasemetele, tundus otstarbekas lähtuda mõõdiku koostamisel nende loodud raamist. Minu töö kontekstis on olulised need õpitulemused, mida peaksid saavutama 10.–12. klassi õpilased.

Õpitulemused sõnastasin ümber väideteks. Olenevalt õpitulemuse algsest sõnastusest tuli teha kas üks või mitu väidet. Joonisel 3 on etappidena näha, kuidas tekitasin enesehindamisvahendi jaoks

küsimused. Kuna ei ole ühtegi põhjendust, mis ütleks, et mõni alapädevus on tähtsam kui teine, siis võtsin kõiki nelja pädevusvaldkonda võrdsena ning nende alapädevusi samuti võrdsena. Võimalik, et tulevikus saab luua struktuuri, kus mõni alapädevus omandab suurema kaalu, kuid praegu võtan kõiki võrdsena.



Joonis 3: Magistritöö küsimuste koostamise loogika

Valideerimine

Küsimustiku valideerimiseks tuleb uurida küsimuste usaldusväärsust. Esimese sammuna tuleb küsimustik valideerida valdkonna eksperdi abiga. Selleks kasutasin „Edu ja tegu“ programmi juhti Marge Täksi, kes on niisuguse küsimustiku koostanud üliõpilaste ettevõtluspädevuse mõõtmiseks. Marge Täks tegi oma kogemuste põhjal ettepanekuid küsimuste korrigeerimiseks.

Küsimuste korrigeerimise järel kogusin andmed, millega samal ajal tegin õpilastega intervjuud. Kokku tegin intervjuud kolme õpilasega, kellel palusin algul täita küsimustiku ning seejärel kommenteerida oma kogemust ning pakkuda ideid, mida tuleks muuta. Lisaks küsisin muid abistavaid küsimusi, et mõista, mida õpilased ettevõtluspädevuse all mõtlevad.

Seejärel liikusin kogutud materjali analüüsimise juurde.

Usaldusväärsuse uurimiseks vaatlesin loodud küsimuste reliaablust Cronbachi alfa abil. Cronbachi alfa-test on loodud selleks, et kontrollida, kas Likerti skaaladel põhineva küsimustikuga tehtud uuringud on usaldusväärsed. Seesuguselt koostatud küsimused võivad mõjutada varjatud muutujaid, nagu näiteks isiku teadlikkus, neuroos või avatus. Reaalses elus on neid väga raske mõõta. Cronbachi alfa näitab, kas uurija välja töötatud test mõõdab vaadeldavat muutujat usaldusväärselt. Usaldusväärsus sõltub sellest, kuivõrd erineb sama tehnikat kasutades kordusmõõtmise tulemus algsest (Rämmer, 2014).

Cronbachi alfa valem on järgnev:

$$\alpha = \frac{N \cdot \bar{c}}{\bar{v} + (N - 1) \cdot \bar{c}}$$

N = tunnuste arv;

\bar{c} = keskmine kovariatsioon tunnuste paaride vahel;

\bar{v} = keskmine dispersioon.

Lisaks Cronbachi alfa uurimisele moodustasin peakomponentide meetodil faktorid, mis annavad aimu, kuivõrd mõõdavad küsimustikus moodustatud dimensioonid seda, mida loodan ja arvan, et need mõõdavad. Analüüsisin faktoreid ning selle põhjal tegin ettepanekud küsimustiku korrigeerimiseks. Küsimustiku võimalike alaskaalade eristumist uurisin faktoranalüüsi abil kasutades peakomponentide meetodit Varimaxi pööramisega. Koondasid ettevõtluspädevused nelja terviktunnusesse, et uurida andmete mustreid ning vastajate vastuste loogilist seost. Terviktunnuste loomiseks kasutasin keskmiste skooride pealt terviktunnuste võtmist. Käesolev valim on väga väike, mistõttu võimaldab seesugune meetod säilitada võimalikult palju vastajaid ka terviktunnuse loomisel. Vastuste plokid koosnesid lausa 20 küsimusest ning kui keegi ei vastanud ühele väitele, siis on dimensiooni üldiste vastuste pealt üsna hea prognoosida, milline oleks võinud olla vastaja keskmine hoiak vastamata küsimuse osas. Ühe dimensiooni üks väide ei tohiks muuta tervikkeskmist liiga palju.

Intervjuud

Lõin enesehindamisvahendi, mille täitmine annab noorele infot oma pädevuse tasemest ning samal ajal aitab tal mõtestada, uurida, suunata oma pädevuste seisu. Hindamine kui õppimise toetamine eeldab, et küsimustiku tulemusi arutatakse ka õpilasega. Üritatakse õpilast suunata mõtestama, miks ta valis seesugused vastused ning mida nendega öelda tahab.

Pärast küsimustikule vastamist tegin kolme õpilasega ka intervjuud, et mõista, mida nad enesehindamise vahendist arvavad, ning suunata neid oma teadmisi, tegevusi mõtestama.

Intervjueeritavatega viisin läbi poolstruktureeritud intervjuud vastavalt intervjuu kavale eesmärgiga saada neilt ettepanekuid, kuidas enesehindamisvahendit paremaks teha, ning mõtteid ettevõtlusõppe kohta. Intervjuu alguses küsisin õppuri tausta ning mõistete ettevõtlikkus ning ettevõtlus kohta. Palusin neil defineerida, mida mõlemad kontseptsioonid tähendavad. Jätkasin tulevikuoskustega ning kooliprogrammi mitmekesisusega kohta küsimuste küsimisega.

Intervjuu lõpuosas arutlesime haridusteel: mida intervjueeritav kui õpilane oma kooli tugevusteks peab? Milliseid oskusi saab ta koolis arendada ning kuivõrd toetab kool üldpädevuste arengut jms. Viimaks palusin intervjueeritaval teha ettepanekuid küsimustiku arendamiseks.

Poolstruktureeritud intervjuu suurim eelis on see, et intervjuu käigus saab muuta küsimuste järjekorda ja vajaduse korral ka intervjueeritava sõnavõtte täpsustada (Lepik jt, 2014). See intervjuutüüp võimaldas mul laiahaardeliselt uurida ka valdkondi, mida intervjuu kavas ei olnud lisanud. Pärast intervjuud transkribeerisin vestluse ning analüüsisin tekste üldiselt. Analüüsis kasutasin illustreerimiseks tsitaate ning kõrvutasin õpilaste välja toodud ettepanekuid ka analüüsitulemustega.

Ettevõtluskavatsuse uurimise metoodika

Lisaks vaatlesin selle magistritöö raames ettevõtlusega tegelemise kavatsust ning täpsemalt, mil määral näevad õpilased enda tulevikukarjääri ettevõtlusvaldkonnas. See küsimustiku osa toetab valideerimisprotsessi. Nii näiteks sai vaadelda, millised sotsiaalsed või majanduslikud takistused võivad ettevõtluses karjääri tegemist takistada või soodustada. Uurimiseks kasutasin küsimustiku teist osa, mis on Kruegeri jt (2000) koostatud küsimustiku eesti keelde tõlgitud versioon. Kruegeri jt küsimustik põhineb Ajzeni loodud planeeritud käitumise teoorial. Vastused fikseerisin Likerti 7-pallisel skaalal (kolm positiivset, kolm negatiivset), kus 1 märgib vastust „pole üldse nõus“ ning 7 „täiesti nõus“, nagu on soovitanud Ajzen (1991).

Analüüsis kasutasin SPSSi analüüsiprogrammi ning andsin andmetest kirjeldava statistikaga ülevaate.

Nagu eespool mainisin, pööratasin sellele uurimisküsimusele vastates tähelepanu planeeritud tegevuse teooriale. Seepärast on tarvilik luua teoorial põhinevad terviktunnused, mis aitavad mõista seoseid ettevõtluskavatsuse vahel.

Krueger Jr, Reilly ja Carsrudi (2000) ning Ajzeni (1985) eeskujul kasutasin nelja küsimustikuplokki jaotatud 20 tunnust. Küsimused, mille vaatluse alla võtsin, on kokku võetud lisa 1 tabelis. Teooriale tuginedes saab 20 väite põhjal moodustada neli suuremat kategooriat, mis on vajalikud ettevõtluskavatsuse prognoosimiseks. Selleks, et veenduda, kas ka eesti keelde tõlgitud küsimustiku puhul saab sarnaseid tunnuseid ühte terviktunnusesse lisada, vaatlisin kõigepealt tunnuseid eraldi. Eelkõige pühendusin keskmiste uurimisele ning tunnustevaheliste seoste tuvastamisele. Koondtunnuse moodustamiseks viisin läbi samasse kategooriasse kuuluvate küsimuste gruppide kohta faktoranalüüsi, et näha, kas küsimused koonduvad teooriale vastavalt faktoritesse.

Koondtunnuste saamiseks liitsin kõik tunnused ning jagasin tunnuste arvuga.

Uute tunnuste vaheliste seoste vaatlemiseks kasutasin Pearsoni korrelatsioonikordajat. Lineaarne ehk Pearsoni korrelatsioonikordaja mõõdab sirgjoonega kokkuvõetavat seost kahe arvulise tunnuse vahel. See tähendab, mida lähemal on tunnused sirgjoonele, seda suurem seos on. Seoseid vaatlisin ettevõtluspädevuse dimensioonidega, et mõista, kuivõrd on ettevõtluspädevuse mõõdiku tulemused kooskõlas loogiliselt ilmnevate tulemustega. Nagu eelnevalt mainitud loodi ettevõtluspädevuste dimensioone kirjeldav koontunnus keskmisi skoori arvestades, mis võimaldab küsimustikku kaasata võimalikult palju vastajaid. Korrelatsioonikordaja arvutamisel uuriti indiviidide tunnuseid kahekaupa vaadeldes (pairwise), et otsustada, millised respondendid jäävad mudelist välja. Kahekaupa vaatlemine võimaldab samuti säilitada kõrgemat vastajate hulka, kes kaasatakse korrelatsioonarvutustesse. Alternatiivina eemaldatakse iga indiviid, kellel on tunnuse väärtus puudu või mitme tunnuse kooskasutamisel kas tunnuste loetelu alusel (listwise). See oleks toonud kaasa ettevõtluspädevuse valdkonnas väga madala vastajate hulga. See on põhjendatud, sest dimensioonide vastuste plokid koosnesid lausa 20 küsimusest ning kui keegi ei vastanud ühele väitele, siis oleks ta eemaldatud mudelist.

Seega valideerisin enda loodud küsimustiku väliste vastustega. Uurisin näiteks, kas suurema huviga õpilastel on ka suurem teadlikkus ettevõtluskeskkonnast. Samuti üritasin leida mustreid, mis oleks sarnased nii ettevõtluskavatsuse kui ka ettevõtluspädevuse küsimustikule vastajate seas.

Valim

Küsitluses osalemise kutse saatsin kõigile Tartu linna gümnaasiumide õppejuhtidele. Viiele välja saadetud kirjale vastas positiivselt kaks kooli, kelle gümnaasiumi üks klass oli valmis küsimustikku täitma. Küsitluse viisin läbi arvutiklassis või personaalsete digivahendite abil ning koolidest vastas terve klassikomplekt. Küsitlusperiood oli 6.–20. aprill 2018. Kasutasin vastajate saamiseks ka lumepalli-meetodit ja nii kaasasin pilootuuringusse Jõgevamaa Riigigümnaasiumi. Kokku vastas küsimustikule 70 inimest ning andmete puhastamise käigus otsustasin andmete valideerimise protsessi kaasata 61 õpilase vastused.

Vastajatest 41% (n=25) oli naissoost ning kõigi vastajate keskmine vanus oli 17,1 aastat. Eesmärk oli koguda gümnaasiumiõpilaste arvamusi ning kuna tegu oli ajaperioodiga, mil abiturientid valmistusid juba eksamiteks, siis palusin küsimustikule vastata 10. ja 11. klassi õpilastel. Küsimustik oli eestikeelne.

Tabel 2: Vastused kooliti

	Sagedus	%
Jõgevamaa Gümnaasium	16	26
Miina Härma Gümnaasium	3	5
Tartu Annelinna Gümnaasium	18	30
Tartu Tamme Gümnaasium	24	39
Kokku	61	100

PÕHILISED TULEMUSED

Küsitlustulemused ja nende analüüs

Küsimustikku koostades lähtusin „Edu ja tegu“ programmi loodud ettevõtluspädevuse õpiväljunditest. Igale õpiväljundile üritasin luua enesekohaseks hindamiseks võimaliku väite. Kõiki esialgu loodud küsimusi näeb lisas 2.

Ettevõtluspädevuse küsimustiku valideerimise esimene samm oli vaadata vastuseid ning hinnata vastamata jätmisi. Minus tekkis huvi, millistele küsimustele jätsid noored vastamata või vastasid „ei tea“ või „ei oska öelda“. Seega võtsin ette ka andmelünkade uurimise.

Kui vaadata näiteks kõiki küsimusi, siis lisas 3 tõin välja, millistele küsimustele on jätnud vastamata rohkem kui 15% õpilastest. Ülevaatest on näha, et 36 väite puhul on rohkem kui 15% õpilastest küsimustele vastamata jätnud. See aga paneb mõtlema, kas küsimus oli halvasti sõnastatud ehk arusaamatu või ei osanud õpilased mingis teemas tõesti küsimustele vastata. Iga küsimuse juures on ka variant, et mõni vastus jäi kogemata märkimata, sest väidetega küsimused ei olnud kohustuslikud. Kui vaadata vastamata jäetud küsimuste struktuuri, siis selgub, et rohkem jäeti vastamata küsimusi, mis olid esitatud viimases küsimusteplokis. Ühelt poolt võib seda põhjendada sellega, et küsimustik võttis niivõrd palju aega, et õpilased väsisid ära ning jätsid viimase plokki vastamata või vastasid hooletult. Teisalt on viimase plokki küsimused spetsiifiliselt kitsa ettevõtluskeskkonna kohta. Seega võib põhjus peituda ka raskelt sõnastatud küsimustes või valdkonna mittetundmises. Lisa 3 tabelis välja toodud küsimustele tuleks leida kas lihtsamad sõnastused või kaaluda nende väljajätmist.

Teine samm oli selgitada välja instrumendi reliaablus. Mõõdiku reliaablust hinnatakse väga heaks, kui väärtused jäävad vahemikku $0,7 \leq \alpha \leq 0,9$ (Field, 2009). Instrumendi kõiki küsimusi haarav reliaablus oli 0,98 (Tabel 3). See tähendab, et kogu küsimustikku vaadates võib öelda, et tegemist testiga, millel on kõrge reliaablus. Kui vaadata pädevuse eridimensioone eraldi, siis osutus reliaablus pisut madalamaks, kuid püsis sellegipoolest 0,83 nivoost kõrgemal.

Tabel 3: Ettevõtluspädevuse enesehindamisvahendi usaldusväarsuse hinnangud

	Cronbachi α	Küsimuste arv
Kõik küsimused	0,976	71
Dimensioon: enesejuhtimine	0,833	11

Dimensioon: probleemide lahendamine	0,924	23
Dimensioon: sotsiaalsete protsesside juhtimine	0,905	17
Dimensioon: keskkond	0,969	20

Kõrge reliaablus võib tähendada mitut asja. Ühelt poolt võib see olla märguandeks, et küsimustik on kõrge mõõtmistäpsusega. Teisalt on Cronbachi alfa kunstlikult kõrge, kui küsimustikus on palju küsimusi, sest lisanduvad küsimused aitavad suurendada kokkusobimist. Selles küsimustikus on 71 küsimust, mida minu arvates on vastaja jaoks liiga palju. Selleks, et küsimustikku oleks võimalik koolitunnis kasutada, võiks küsimuste hulka vähendada, juhul kui see on otstarbekas. Seepärast tuleks järgnevalt uurida, mil määral panustavad kõikide dimensioonide küsimused uurimisevaldkonna jaoks vajaliku mõõtmisesse.

Kolmandaks võib kõrget Cronbachi alfat põhjustada see, et küsimused mõõdavad üht ja sama. Seega saab jällegi vajaduse korral küsimuste hulka vähendada. Kuna Cronbachi alfa kasutamisega kaasneb oht, et mõõdetakse enda teadmata hoopis mitut muud olulist komponenti, siis on mõistlik vaadata ka faktoranalüüsiga, millistesse faktoritesse küsimused koonduvad. Faktoranalüüs näitab, mida küsimused tegelikult minu teadmata mõõdavad. Hea tulemus on see, kui faktorid ning algsed kontseptuaalsed dimensioonid lähevad enam-vähem kokku.

Faktoranalüüsis tuli kõige paremini välja sotsiaalsete protsesside juhtimise dimensioonile tehtud faktoranalüüs, kus algse kolme alakomponendi vastused koondusid 4 faktorisse. Enesejuhtimise dimensiooni faktoranalüüsi tulemus kirjeldas 72% tunnustevahelistest seostest ning viie alapädevuse kohta tekkis neli faktorit. Lisas 5 on näha, et faktoritesse koonduvad teistsugused küsimused kui olin algul arvanud. Ei teki täpselt samasugune muster ja dimensioonide jaotumine, nagu oli alapädevustes. Seetõttu võib öelda, et enesehindamisvahendi küsimused ei mõõda taustal täpselt neid kategooriaid, mida nad on mõeldud mõõtma. See ei tähenda, et küsimustik on automaatselt halb. Pigem tähendab see, et minu loodud küsimused, mis ma alguses kategoriseerisin üht alapädevust mõõtma on vastajate puhul koos hoopis mõne teise alapädevusega või aitab kaardistada enne nähtamatut faktorit. Nii näiteks on loogiline, et väited - „Mõtlen tihti õnnestumiste ja ebaõnnestumiste põhjuste üle“; Mõistan teiste vaatenurki.“; „Olen empaatiline ja toetan kaaslasi.“ koonduvad ühte faktorisse, sest nende ühisosaks on enese, endaümbritseva analüüsimine ning mõtestamine.

Lisa 6 tabelis on kokku võetud probleemilahenduste ning väärtusloome dimensiooni faktoranalüüs, kus mudel kirjeldab 80% tunnustevahelistest seostest. Taas on kategooriad tekkinud oodatust erinevalt. Läbi tuleks mõelda, milliste küsimustega uurida näiteks eetika ja väärtuspõhisuse plokki. Seal ei tekkinud üldse väga head trendi. Samal ajal olid kõigi selles plokis olnud küsimuste vastuste hulgas üsna suured andmelüngad. Ühelt poolt on eetikaküsimused kindlasti enesehindamiseks keerulisemad, aga teisalt võib probleem olla küsimuste raskes sõnastuses. Ettevõtluskeskkonna nelja alapädevuse indikaatorid koondusid õpilaste vastuste põhjal kolme suuremasse faktorisse. Mudeli kirjeldusvõime oli 79%. Tekkis kolm suurt faktorit: ettevõtluskonteksti mõistmine (sh kultuuriline pädevus), ettevõtlusprotsess, spetsiifilised ettevõtlusteadmised ja -oskuse (maksud, palgad jne).

Intervjuude tulemused

Tegin intervjuud, mille abil küsisin täpsustusi ning õpilaste hinnanguid loodud enesehindamisvahendile. Esimese küsimusena palusin neil mõtestada, mis on ettevõtlus või ettevõtlikkus.

Ettevõtlikkus ütleksin, et millegi uue ise loomine, näiteks firma alustamine või nagu üldse olema ettevõtlik erinevatest tegevustes, noh et sa võtad ette sa hakkad midagi ise tegema, et sa algatad erinevaid, kas tegevusi, üritusi, noh lood ise firma- kõik sellised. Ja ettevõtlus noh üks ta sarnaneb sellega, aga minu arust ma just tooksin firma loomist kindlasti et, mitte sa ei ole ise kellegi alluvuses, vaid et sa juhid ja ise looksid midagi (N, 17).

Sama moodi mõtles ka teine intervjuueeritav, kes märkis: *Ettevõtlikkus on see kui sa tahad ja teed midagi, kui sa võtad asjadest osa kui sa mõtled uusi asju välja, sa osaled. Näiteks kui keegi korraldab midagi, siis sa lähed sinna appi ka korraldama. Ja ettevõtlus on millegi kindla asja loomine endale kasulikul moel. Kas näiteks pakud mingit teenust või toodet (M, 17a).*

Kolmas märkis vaid lisaks, et *Ettevõtlikkus on nagu plaanide tegemine, et sa võtad midagi ette ja siis viid selle ellu. või nagu üritad midagi ära teha (M, 17b).*

Seejärel palusin õpilastel kommenteerida, missuguseid oskusi on ettevõtlikul inimesel tarvis. Välja toodi sihikindlus, kohusetundlikkus, koostööoskus, suhtlemine, plaanide tegemine, asjade

elluviimine, oskus võtta vastutus, motivatsioon ning oskus õppida oma vigadest ja mitte lihtsalt alla anda ega peale esimest kukkumist kohe oma tegevus lõpetada.

Uuris ka, millistes tundides või kohtades ettevõtlikkust arendatakse. Toodi välja karjääriõpetus, ajalugu, eesti keel, kirjandus, majanduse valikkursused ning ka kooliga seotud õppevälised tegevused nagu koolipidu, õpilasesindus, vabatahtlik töö vms. Selgus, et meetoditest arendab enim grupitöö või mõne spetsiifilise projekti tegemine, mida saab igapäevaelus kasutada.

Järgmisena liikusin teemaga küsimustiku juurde ning kui küsisin selle kohta õpilaste kommentaare, siis toodi välja, et mõne väite sõnastus on liiga keeruline. Näiteks „**Orienteerun ärivõimaluste analüüsimisel erialases kultuurilises kontekstis; Orienteerun ärivõimaluste analüüsimisel erialases poliitilises kontekstis; Orienteerun ärivõimaluste analüüsimisel erialases majanduslikus kontekstis.**“

Noor uuris minult, mis siis ikkagi on täpselt see kultuuriline, poliitiline või majanduslik kontekst, mida siin mõeldakse. Kui õpilane peab küsima, siis on küsimustik halvasti koostatud. Seega tehti ettepanek see küsimuste grupp küsimustikust üldse ära võtta või ümber sõnastada. Ühtlasi tõi teine intervjuueeritav välja, et ettevõtlusteemad teda ei hirmutanud:

Minu jaoks väga raske ei olnud. Ta oli täpselt majanduse tunni teemad, et olin juba õppinud. Aga samas, et kui õpilase jaoks, kes ei ole veel õppinud, siis noh ma ei teagi, mis ta sinna vastata võib. See siis oleneb loomulikest teadmistest, et sa ei pea ju otseselt tunnis käima, et neid asju teada. //...../Minu jaoks üldiselt oli kõik arusaadav, aga mõned sõnad olid küll kuidagi vaja täpsustada. Et siis oleks hästi arusaadav (N, 17).

Taustana tean, et sama intervjuueeritav oli läbinud õpilasfirma programmi, tänu millele oli ta ettevõtlusteemades tugevam

Lisaks olid keerukalt sõnastatud „**Võtan vastutuse innovatsiooni ja ühiskonna muutuste käivitajana; Aitan kujundada (ühiskonnas) positiivseid hoiakuid vastutustundliku ettevõtluse suhtes**“ ning ühes väites – „**Jälgin ja hindan enda ja teiste arengut**“ – on esitatud kaks väidet korraga, millele õpilane juhtis tähelepanu, et kui üht teeb, aga teist mitte, mis siis vastuseks tuleks märkida. Samuti tekitas segadust väide „**suhtlen eesmärgipäraselt partneritega**“: ei olnud selge,

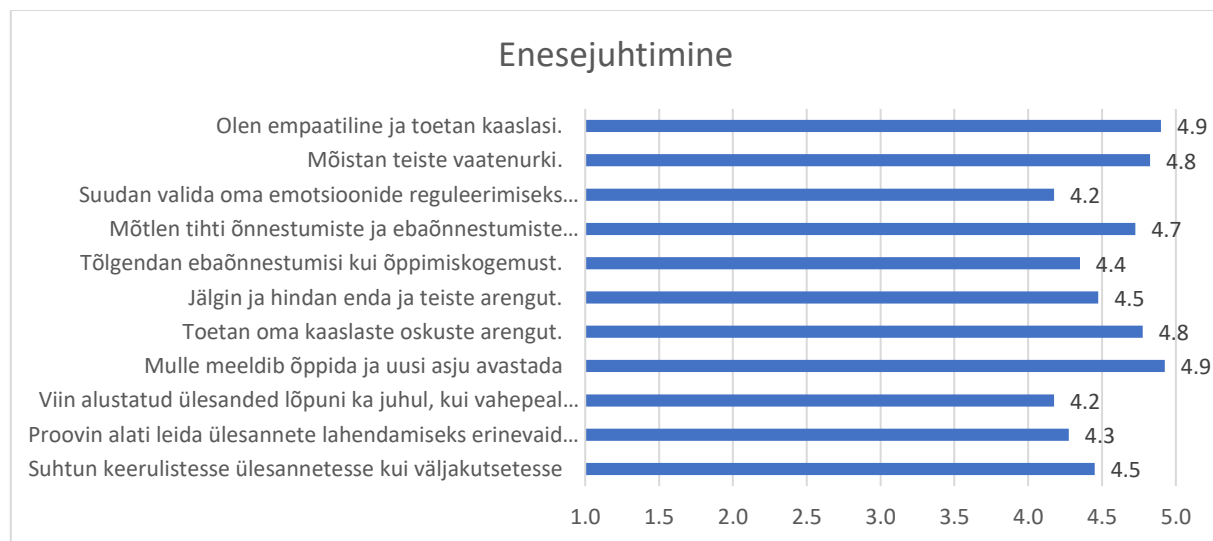
milliseid partnereid mõeldud on, kas koostööpartnereid või teisi õpilasi. Väites „**Osalen erinevates võrgustikes**“ tekitab raskusi võrgustiku tähendusest aru saamine.

Ülevaade pädevuse hinnangutest

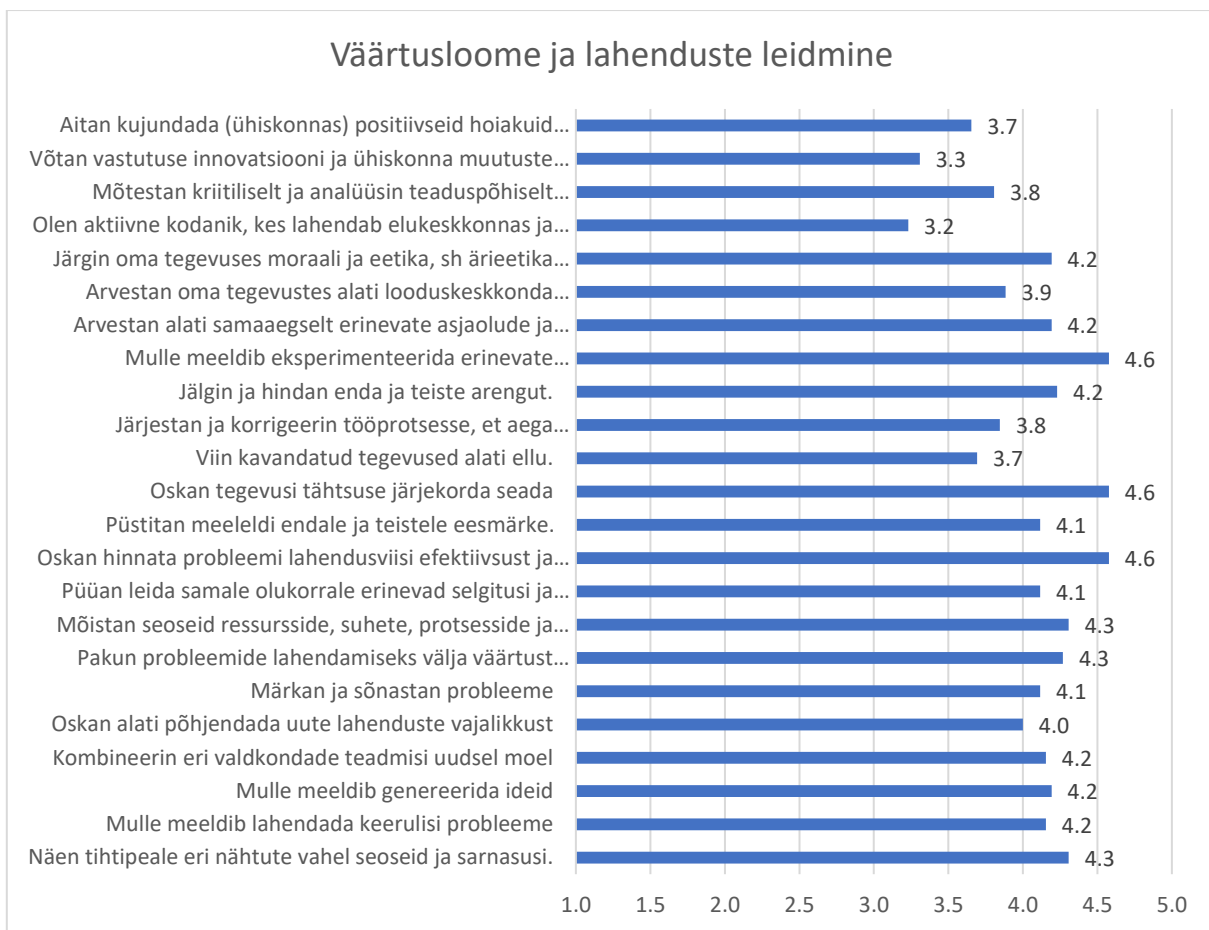
Rõhutan, et tegemist on pilootuuringuga, mis tähendab, et vastajate arv on väike ning tegelikult ühiskonda üldistavaid tulemusi antud küsitlusest välja ei tulnud. Sellegipoolest toon välja küsitlusega kogutud andmete üldised tulemused. Vaatlen ettevõtluspädevuse mõõtmiseks loodud enesehindamise tulemusi nelja grupi lõikes: enesejuhtimine, sotsiaalsete protsesside juhtimine, väärtusloome ja lahenduste leidmine ning teadmised keskkonnast ja nende rakendamine.

Keskmiselt olid kõige kõrgemad tulemused enesehindamise plokis, milles oli 11 küsimust. Meenutuseks, et väiteid sai hinnata skaalal 1 (pole üldse nõus) ... 5 (täiesti nõus) ning võimalus oli ka märkida „ei oska öelda“, mille selles analüüsis määrasin puuduvaks väärtuseks.

Seega saab öelda, et mida kõrgem keskmine, seda rohkem on õpilased väitega nõus. Enesejuhtimise puhul (vt joonis 4) tuleb välja, et õpilased peavad end empaatilisteks ja kaaslasti toetavateks (keskmine=4,9). Sama kõrgelt on hinnatud ka punkti, et õpilastele meeldib õppida ja uusi asju avastada. Sellest grupist hinnati madalamalt kahte väidet: „Suudan valida oma emotsioonide reguleerimiseks sobivaid viise“ ning „Viin alustatud ülesanded lõpuni ka juhul, kui vahepeal ära väsin“; mõlema väite keskmine hinnang on 4,2.

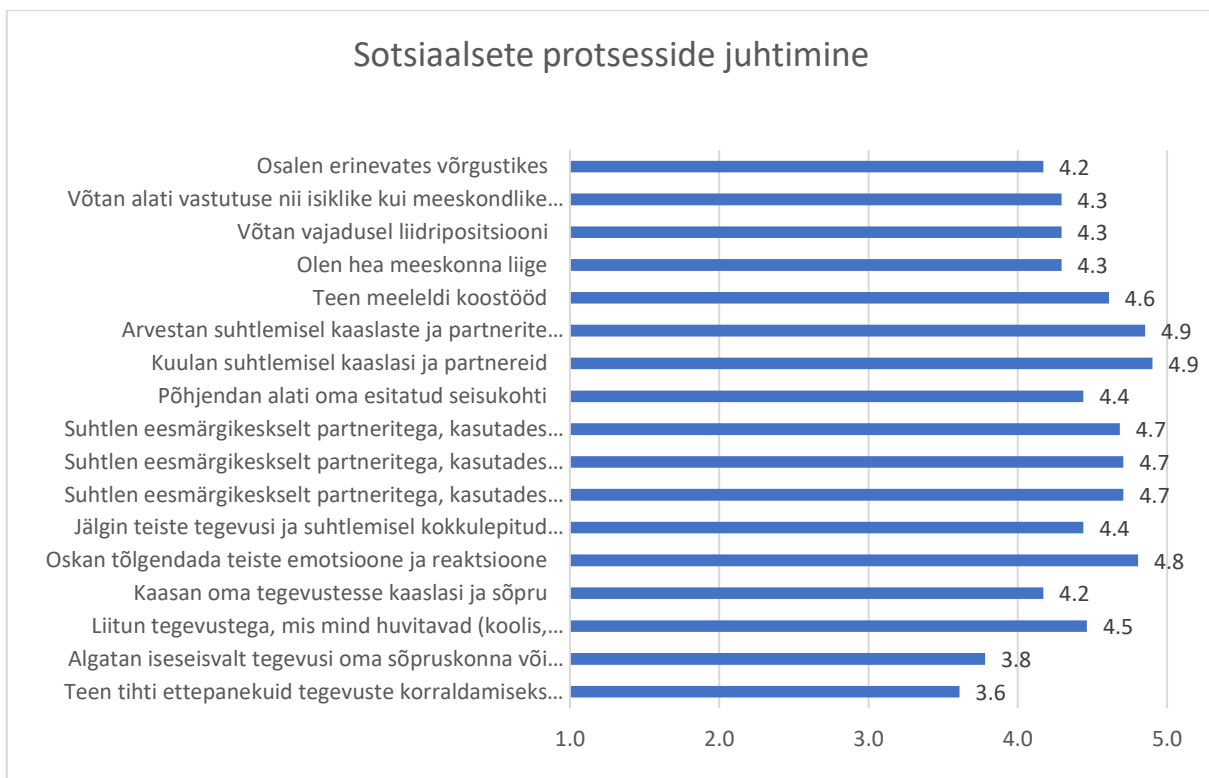


Joonis 4: Õpilaste keskmised hinnangud enesejuhtimispädevustele (N=40)



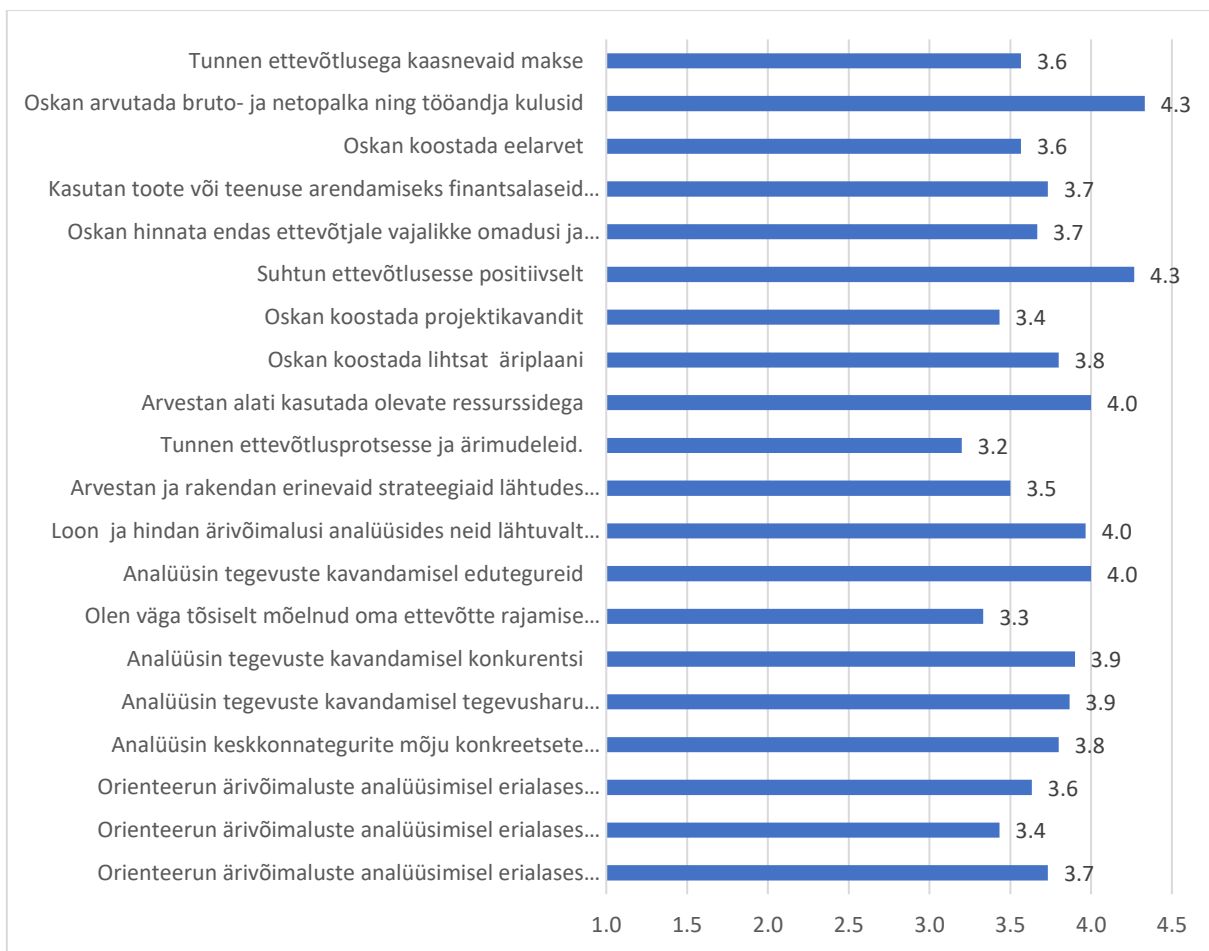
Joonis 5: Õpilaste keskmised hinnangud väärtusloome ja lahenduste leidmise pädevustele (N=26)

Joonis 5 toob välja, et õpilaste keskmised hinnangud enda aktiivsusele on madalad. Nii näiteks nõustuvad väitega (pigem nõus, nõus, täiesti nõus) „olen aktiivne kodanik, kes lahendab elukeskkonnas ja ühiskonnas ettetulevaid probleeme“ vastanutest 34% ehk 21 inimest, mis tähendab, et pea kaks kolmandikku õpilastest ei pea end aktiivseks kodanikuks. Just seetõttu on näha, et väite keskmine tulemus on 3,2. Samasugusel tasemel on õpilased hinnanud ka enda vastutuse võtmist innovatsiooni ja ühiskondlike muutuste käivitajana. Sealgi on täiesti nõus, nõus või pigem nõus vastajaid 21. Kõige kõrgema keskmise hinnangu andsid õpilased oma võimele tegevusi tähtsuse järjekorda seada, probleemide lahendamise viiside mõistlikkust hinnata ning huvi eri teadmistega eksperimenteerida.



Joonis 6: Õpilaste keskmised hinnangud sotsiaalsete protsesside juhtimise pädevustele (N = 41)

Joonisest 6 johtuvalt saab märkida, et õpilaste hinnangud oma koostöö- ja suhtlemisoskustele on üsna kõrged. Seejuures saab välja tuua, et väitele „Arvestan suhtlemisel kaaslaste ja partnerite mitmekesise arvamusega“ vastas 70% (n=38) õpilastest, et nad on väitega nõus või täiesti nõus. Väitele „Kuulan suhtlemisel kaaslast ja partnereid“, mille keskmine hinnang oli 4, vastas lausa 71% õpilastest, et nad on sellega nõus või täiesti nõus. Kõige madalamad keskmised olid väideted, mis käsitlesid õpilaste proaktiivsust. Näiteks väitele „Teen tihti ettepanekuid tegevuste korraldamiseks (koolis, sõpruskonnas)“ vastas, et nad on nõus või täiesti nõus, vaid 10 õpilast, mis on umbes 16% vastanutest. Niimoodi vastati ka järgmisele küsimusele „Algatan iseseisvalt tegevusi oma sõpruskonna või kooli tasandil“, millega oli nõus või täiesti nõus 13 inimest.



Joonis 7: Õpilaste keskmised hinnangud keskkonnateadmiste ja nende rakendamise pädevustele (N = 30)

Kõige madalamalt on hinnatud väidet „Tunnen ettevõtlusprotsesse ja ärimudeleid“, mis sai keskmiseks hindeks 3,2. Sellele väitele ei vastanud keegi, et ta oleks väitega täiesti nõus. Küll aga möönsid 21 õpilast ehk 34% vastanutest, et nad on väitega pigem nõus või nõus. Seega võib öelda, et 2/3 õpilastest ei tunne ettevõtlusprotsesse ja ärimudeleid. Madal keskmine hinnang (3,4) oli ka väitel „Orienteerun ärivõimaluste analüüsimisel erialases poliitilises kontekstis“. Üldiselt võib öelda, et keskkonnateadmiste ja rakendamisoskuste plok keskmised olid kõige madalamad, mis tähendab, et õpilaste nõustumine plokis esitatud väidetega oli kõige madalam. Kõrgeima keskmise hinde ehk 4,3 said väited „Oskan arvutada bruto- ja netopalka ning tööandja kulusid“ ning „Suhtun ettevõtlusesse positiivselt“.

Ettevõtlusega tegelemise kavatsus

Küsimustiku teine suurem plokk käsitleb ettevõtluskavatsust. Küsimustik püüab jõuda respondentide isiklikule tasandile, et välja selgitada nende motivatsioon, tulevikuplaanid ja vajadused. Kui paljud noored näevad end tulevikus ettevõtjana või defineerivad end ettevõtliku inimesena? Krueger Jr, Reilly ja Carsrudi (2000) ning Ajzeni (1985) eeskujul tuleks luua koondtunnus, mis aitab prognoosida ettevõtluskavatsust. Teooria järgi peaks loogiliselt tekkima neli kategooriat. Kasutasin teooria kinnitamiseks faktoranalüüsi, mille põhjal tekkis tõesti nii nagu teoorias iga küsimuseplokki kohta üks faktor ning selgus ka, et mudel kirjeldab enamasti rohkem kui 66% tegelikkusest. Selgus, et ettevõtluskavatsuse puhul kirjeldas faktormudel 71% tegelikkusest. Sotsiaalse normi mõõtmiseks loodud mudel kirjeldas 85%, enesetõhususe mudel 71% ning mudel, mis mõõtis huvi ettevõtluse vastu, 66%.

Seega võimaldasid küsimustiku tulemused panna alaküsimused kokku terviktunnuseks. Faktoranalüüsi põhjal sain teada, et kategooriad mõõdavad midagi säärast, mida üks küsimus ei suuda iseseisvalt mõõta. Nii tekkiski neli suuremat kategooriat: ettevõtluskavatsus, ettevõtlus kui sotsiaalselt aktsepteeritud tulevikuperspektiiv ehk sotsiaalne norm, huvi ettevõtluse vastu ning uskumus, et vastajal on kontroll ettevõtluse üle, ehk enesetõhusus. Nelja kategooriat kasutatakse planeeritud käitumise teooria kohaselt ettevõtluskavatsuse hindamisel. Kõigi kategooriate sisereliaablus on väga kõrge (0,89...0,92).

Tabelis 4 on välja toodud põhilised korrelatsioonikordajad, mis näitavad ettevõtluskavatsuse sotsiaalse normi, enesetõhususe, valdkonna atraktiivsuse ning ettevõtluspädevuse dimensioonide vahelisi seoseid. Kadri Rootalu (2014) on öelnud, et sotsiaalteadustes võib üsna tugevaks seoseks pidada juba korrelatsioonseoseid, mis on absoluutväärtuselt üle 0,5. Tabeli 4 andmestiku alusel arvutatud korrelatsioonseosed on kõik üle 0,5. Siiski rõhutan uuesti, et selle töö valim on väga väike ning korrelatsioonseose leidmine on juba väga hea tulemus. Võib näha, et mida rohkem on ettevõtlusvaldkonnaga tegelemine sotsiaalselt aktsepteeritud, seda suurem on ka ettevõtluskavatsus ($r=0,61$). Tegemist on statistiliselt olulise seosega (olulisuse tõenäosus 0,000), mis on arvutatud vaid 27 vastaja põhjal. Nimetatud seosega on sarnane kontrolli ja kavatsuse vaheline seos. See tähendab, mida rohkem inimene tunneb, et tal on ettevõtlusega tegelemise üle kontroll, seda kõrgem on tema kavatsus sellega tegeleda ($r=0,67$; $p<0,001$). See on tugev seos ja näitab, et inimese usk oma

võimetusse ja sellesse, et ta suudab mingi tegevusega toime tulla, ehk enesetõhusus suurendab ka päriselt ettevõtlusega tegelemise kavatsust. Korrelatsioonikordaja $r=0,69$ näitab, et huvil valdkonna vastu on tugev seos ettevõtlusega tegelemise kavatsusega. Sellega on kinnitust leidnud Ajzeni (1985) põhilised ettevõtluskavatsuse hüpoteesid.

Tabel 4: Terviktunnuste Pearsoni korrelatsioonikordajad

		Sots. norm	Ettevõtlus- kavatsus	Enese- tõhusus	Huvi	Enese- juhtimine	Väärtus -loome	Sotsiaalsete protsesside juhtimine	Teadmised keskkonnast ning rakendamine
Sots. norm	r	1	.61**	.65**	.7**	0.13	0.17	0.04	.41*
	N	30	27	21	30	28	29	29	29
Ettevõtlus- kavatsus	r	.61**	1	.67**	.69**	0.01	0.08	-0.08	.47**
	N	27	43	28	43	40	41	41	41
Enese- tõhusus	r	.65**	.67**	1	.75**	0.17	0.36	0.00	.68**
	N	21	28	31	31	28	29	29	29
Huvi	r	.7**	.69**	.75**	1	0.07	0.15	0.00	.5**
	N	30	43	31	61	56	57	57	56
Enese- juhtimine	r	0.13	0.01	0.17	0.07	1	.74**	.6**	.4**
	N	28	40	28	56	56	56	56	55
Väärtus- loome	r	0.17	0.08	0.36	0.15	.74**	1	.71**	.56**
	N	29	41	29	57	56	57	57	56
Sotsiaalsete protsesside juhtimine	r	0.04	-0.08	0.00	0.00	.6**	.71**	1	.32*
	N	29	41	29	57	56	57	57	56
Teadmised keskkonnast ning rakendamine	r	.41*	.47**	.68**	.5**	.4**	.56**	.32*	1
	N	29	41	29	56	55	56	56	56

* - statistiliselt olulised nivool $p<0,05$

** - statistiliselt olulised nivool $p<0,001$

Lisaks hüpoteesidele tuleb välja ka valdkondadevaheline seos. Mida suurem on sotsiaalse normi toetus, seda suurem on huvi valdkonna vastu ($r=0,7$) ning enesetõhusus ($r=0,65$). Kõige kõrgem korrelatsioon on huvi ja enesetõhususe vahel. Seega, mida suurem on inimese usk, et ta suudab mingis valdkonnas midagi ära teha, seda suurem on ta huvi selle valdkonna vastu. Praegusel juhul räägime ettevõtlusest ning saab öelda, et mida rohkem inimene usub, et ta suudab ettevõtjana toime tulla, seda suurem on ta huvi ettevõtluse vastu. Lisan siia märkusena, et nimetatud seosed ei ole põhjuslikud, seega ei saa öelda, mis mida mõjutab. Saab öelda seda, et on tugev seos: kui suureneb üks, siis suureneb ka teine.

Lisaks planeeritud käitumise teooria kinnitamisele võimaldab ettevõtluskavatsuse plokk väliselt kontrollida, kas loodud ettevõtluspädevuste mõõdikul on loogiliselt sarnased vastused, st. kas vastajate vastuste mustrid on loogilistele eeldustele vastavalt sarnased. Tabelis 4 on välja toodud ka ettevõtluspädevuste koondtunnused ning vaadeldud nende korrelatsiooni teiste valdkondadega. Selgub, et statistiliselt oluline seos on dimensiooni „teadmised keskkonnast ja nende rakendamisoskus“ ning enesetõhususe ploki vahel ($r=0,68$; $p<0,001$). See tähendab, et mida rohkem inimene usub, et ta võiks ettevõtlusega toime tulla, seda kõrgemalt on ta hinnanud oma teadmisi ettevõtlusvaldkonna kohta. Samuti leidis seos ettevõtluskeskkonna teadmiste ning huvi vahel ($r=0,5$). Statistiliselt olulised, kuid pisut nõrgemad, seosed leidsid keskkonnateadmiste ploki ning ettevõtluskavatsuse ($r=0,47$) ning sotsiaalse normi vahel ($r=0,41$).

Kahjuks teiste dimensioonide ja ettevõtluskavatsuse terviktunnuste vahel statistiliselt olulisi seoseid ei ilmnenu. See võib tähendada, et valdkonnad on autonoomsed: üht omadust arendades ei ole mõju automaatselt teisele omadusele.

Tabelist 4 on näha, et ettevõtluspädevuse dimensioonide omavahelised korrelatsioonid on väga kõrged. See näitab, et inimene, kes hindab enda võimeid ühes dimensioonis kõrgemalt, teeb seda tõenäoliselt ka teises dimensioonis.

Kui vaadelda kahe andmestiku seoste mustrit, siis selgub, et kõige kõrgemate korrelatsioonide mustrid on sarnased (vt lisad 13-14). Viisin vastavusse Ajzeni (1985) kavatsuse teooria terviktunnused enda loodud ettevõtluspädevuse terviktunnustega. Sisu poolest võiksid kaudselt kokku kuuluda

enesetõhusus ning enesejuhtimine; sotsiaalsete protsesside juhtimine (koostöö, suhtlemine) ning sotsiaalne norm; väärtusloome ja huvi; ettevõtluskavatsus ning teadmised keskkonnast ja nende rakendamisoskus. Olgugi, et niisugune kõrvutamine on üldistav, võib öelda, et vastajate arvamustes on sarnased mustrid. Krueger Jr, Reilly ja Carsrudi (2000) poolt loodud küsimustiku seosed kattuvad loogiliselt ka uue ettevõtluspädevuse enesehindamisvahendi vastustega.

Lisaks sellele uurisin täpsemalt nende õpilaste vastuseid, kes olid vastanud „jah“ küsimusele „Kas oled mõelnud ettevõtjaks hakata“. Selgus, et nende noorte, kes on mõelnud tulevikus ettevõtjaks hakata, vastustest tulevad välja tugevamad seosed tunnuse „Teadmised keskkonnast ja nende rakendamine“ ning sotsiaalse normi vahel ($r=0,6$). Samuti oli tugevnenud seos ettevõtluskavatsusega ($r=0,61$). Seega tuleb välja, et mida rohkem õpilased tunnevad, et neil on kõrged teadmised ettevõtluskeskkonnast ja ettevõtluse rakendamise kohta, seda suurem on nende ettevõtlusega tegelemise kavatsus. Ka teadmiste seos huviga tugevnes.

Kõige huvitavam uus seos on huvi ja väärtusloome terviktunnuse vahel ($r=0,47$, $p < 0,001$). See tähendab, et mida suurem on huvi, seda kõrgemad on ka väärtusloome ja probleemilahendusega seotud enesehinnangud. Kuna vastajate seas on need, kes on mõelnud ettevõtjaks hakkamise peale, siis võib öelda, et nende huvi on juba suurem kui teistel. Mõtlemiskohaks on see, kas huvi kasvas, sest noorel olid kõrgemad enesehinnangud probleemide lahendamise ning väärtusliku panuse andmise osas, või suurenes huvi ning seejärel tõusis ka õppuri enesehinnang loovuse, eetilise probleemilahenduse, planeerimise ning süsteemse mõtlemise osas.

Välise valideerimise osas saab seega öelda, et korrelatsioonimustrid on üldiselt loogilistele eeldustele vastavad. Samuti tuli välja, et suurema huviga õpilaste tulemustes on kõrgemad seosed ettevõtlusalaste teadmiste enesehinnangute ning teiste ettevõtluskavatsuste vahel kui kogu valimis.

Ettepanekud enesehindamisvahendi arendamiseks

Käesoleva töö väga selge väljund on enesehindamisvahend. Mõõtmistulemuste ja intervjuude põhjal järeldub, et algset versiooni tuleb muuta. Siinkohal toon välja põhilised väited, mida tuleks ümber sõnastada, küsimustikust eemaldada või uuesti kontrollida. Kasutasin ümbersõnastamisel ka „Edu ja

tegu“ („Edu ja Tegu“ uuringute töögrupp, 2018) üliõpilastele loodud mõõdikus sõnastatud väidete mõtteid.

Enesehindamise dimensioonis oli algul 11 väidet ning nende keskmine oli 50,05: Cronbachi alfa (vt tabeleid lisades 9–12) oli 0,833. Väidete elimineerimiseks vaatlesin, kuidas muutub dimensiooni keskmine väärtus ning Cronbachi alfa, kui dimensioonist eemaldada üks väide.

Eemaldamiseks vaatlesin eelkõige, milline oli intervjuudest saadud sisend, andmelünkade muster ning väite keerukus (sh seos õpitulemusega). Mõistsin, et sõnastust võiks lihtsamaks muuta viie väite puhul. Kahe väite puhul olid andmetes suured lüngad. Teised kolm vaatasin uuesti üle õpitulemuste kontekstis ning leidsin, et ideed saab edasi anda ka lihtsamal viisil.

Teen ettepaneku esimesest dimensioonist eemaldada väide „Mõtlen tihti õnnestumiste ja ebaõnnestumiste peale“. Sellele väitele saab vastuse ka eelmisest väitest ning sellel pole lisaväärtust.. Cronbachi alfa muutub pärast selle tunnuse eemaldamist $\alpha=0,81$. Muutus pole suur ning lähtun praegu põhimõttest, mida rohkem saab väiteid vähendada, seda parem. Soovitangi nimetatud väite mõõdikust eemaldada.

Teise dimensiooni ehk väärtusloome valdkonna puhul soovin hindamisvahendist eemaldada viis väidet. Esiteks tuleks eemaldada „Mõistan seoseid ressursside, suhete, protsesside ja tulemuste vahel“, sest küsimuses on koos mitu väidet, mistõttu jääb väide vastamiseks keeruliseks ja tühjaks. Kuna probleemilahendamise alapädevuse hõlmamiseks on veel neli küsimust, siis ei tohiks jääda midagi sellest valdkonnast katmata. Cronbachi alfa on pärast väite eemaldamist 0,92 (võrdluses dimensiooni üldine $\alpha=0,924$).

Teiseks soovitan eemaldada dimensioonist väite „Jälgin ja hindan enda ja teiste arengut“. Sellist hinnangut mõõdavad enesehindamise dimensiooni küsimused. Samuti tõid õpilased välja, et see on keeruline küsimus, kus on koos kaks väidet.

Kolmas ettepanek on täpsustada alapädevuse „loovus“ kahte väidet nõnda, et eemaldada saab küsimuse „Kombineerin eri valdkondade teadmisi uudsel moel“. Loovuse alapädevuse jaoks on sel juhul mõõdikus neli küsimust. Uued küsimused, millest vastavalt kaks viimast olen välja pakkunud juba uues sõnastuses, on järgnevad: „Mulle meeldib lahendada keerulisi probleeme“, „Mulle meeldib

genereerida ideid“, „Märkan tihti seoseid olemasoleva ja uue info vahel“, „Mul on hea kujutlusvõime ning originaalsed ideed.

Neljas ettepanek on eemaldada dimensioonist väited „Olen aktiivne kodanik, kes lahendab elukeskkonnas ja ühiskonnas ettetulevaid probleeme“ (pärast eemaldamist $\alpha = 0,919$) ja „Võtan vastutuse innovatsiooni ja ühiskonnamuutuste käivitajana“ (pärast eemaldamist $\alpha = 0,917$). Mõlema väite andmelünkade hulk oli suur ning kuigi väited on kõikehõlmavad, on need õpilase jaoks igapäevaga vähe seotud. Mõlemad küsimused käisid alapädevuse „eetika ja väärtuspõhisus“ kohta. Muutsin kolme eetika alaküsimust nii, et need kataksid ka kaks eemaldatud küsimust. Lisaks kohendasin selles dimensioonis veel nelja küsimuse sõnastust.

Sotsiaalsete protsesside juhtimise dimensioonis teen ettepanku liita väited „Suhtlen eesmärgikeskselt partneritega, kasutades selleks sobivaid kanaleid“, „Suhtlen eesmärgikeskselt partneritega, kasutades selleks sobivaid käitumisviise“ ja „Suhtlen eesmärgikeskselt partneritega, kasutades selleks sobivaid suhtlemisviise“. Kolme sarnaselt sõnastatud väite puuduseks on see, et neis kasutatakse sõna partner, millest õpilased ei saanud täpselt aru. Millist partnerit praegusel juhul mõeldakse? Samuti on küsimuste tegelik eesmärk mõista, kas õpilane suudab valida suhtlemiseks sobilikud meetodid. See tähendab, kas ta suudab toime tulla erinevate meeskonnakaaslastega ning olla piisavalt paindlik. Pakun välja, et kolme spetsiifilise väite väljundiks võiks olla üks üldisem: „Ma olen võimeline tegema koostööd erinevate inimestega (nagu sõbrad, võõrad, erivajadustega isikud, võõrkeelsed ...)“. See võimaldab uurida õpilase hoiakuid koostööks temast erinevate inimestega. Kui kõik kolm väidet eemaldada, muutuks Cronbachi alfa minimaalselt 0,899-ni, st muutus on aktsepteeritav ning võib väited kokku panna.

Lisaks sellele teen ettepaneku eemaldada dimensioonist kolm küsimust, millest kahel („Olen hea meeskonna liige“, „Osalen erinevates võrgustikes“) oli ka kõrge vastamata jätnute protsent.

Soovin eemaldada ka suhtlusoskusi hindava väite „Arvestan suhtlemisel kaaslaste ja partnerite mitmekesiste arvamustega“. Vaadeldes õpitulemusi, saab spetsiifilise tegevuse välja jätta ning rõhutada seda, et teistega arvestamise kohta küsivad juba teised väited, nt „Kuulan suhtlemisel kaaslasi ja partnereid“ või „Mõistan teiste vaatenurki“.

Dimensiooni „teadmised keskkonnast ja nende rakendamisoskus“ puhul märkasin, et mitmeküsimuse puhul võiks kasutada juba loodud hindamisvahendeid, mida kasutatakse näiteks finantskirjaoskuse mõõtmisel. Samuti saab mitut küsimust kontrollida tekstülesannete või probleemülesannete lahendamisega. Kuna selles dimensioonis oli kõige rohkem andmelüki, siis on põhjendatud ka väidete vähendamine. Teen ettepaneku eemaldada mõõdikust „Analüüsin keskkonnategurite mõju konkreetsete ärivõimaluste kasutamise seisukohalt“, „Analüüsin tegevuste kavandamisel tegevusharu iseärasusi“, „Arvestan ja rakendan erinevaid strateegiaid lähtudes turgude eripäradest“, „Oskan koostada eelarvet“, „Oskan arvutada bruto- ja netopalka ning tööandja kulusid“, „Tunnen ettevõtlusega kaasnevaid makse“.

Samuti pakun välja, et dimensiooni kolm esimest küsimust („Orienteerun ärivõimaluste analüüsimisel erialases kultuurilises kontekstis“, „Orienteerun ärivõimaluste analüüsimisel erialases poliitilises kontekstis“, „Orienteerun ärivõimaluste analüüsimisel erialases majanduslikus kontekstis“) võiks üldistada küsimusega „Oskan näha, millised majanduslikud, poliitilised, kultuurilised jm tegurid minu äriidee arendamist mõjutavad“.

Minu ettepanekute põhjal jääks mõõdikusse 53 väidet (vt lisad 9–12).

ARUTELU

Käesoleva magistritöö eesmärk oli luua, katsetada ning esmalt valideerida gümnaasiumitaseme ettevõtluspädevuse mõõtmisvahendit. Küsimustiku koostamisel kasutasin „Edu ja tegu“ (2016) ettevõtlusõppeprogrammi õpiväljundeid, sõnastades need hinnatavateks väideteks, mis võimaldasid välja selgitada õpilaste hinnangud oma ettevõtluspädevusele. Mõõtmisvahend on abiks õppimist toetava hindamise (*assessment for learning*) juures. Enese hindamine võimaldab aga õpilasel suurendada kontrolli oma õppimise üle (Stiggins 2005: 31).

Tänapäevases ettevõtlusõppe metoodikas peetakse väga oluliseks oma õppe planeerimist ja eesmärgistamist, mis toetab õppija kujunemist ettevõtlikuks isikuks (Gibb, Kyro jt 2005 ja 2007). Pärast enesehindamisvahendi täitmist ning tulemuste saamist on õpilasel võimalik analüüsida, kas ta on oma tulemustega rahul ning mida tuleks teisiti teha. Ettevõtluspädevuse arendamisel on lisaks teadmiste ja oskuste arendamisele tähtsal kohal ka hoiakute kujundamine. Seepärast on eriti tähtis mõtestada enesehindamisvahendi abil oma vaateid ettevõtlusele.

Uuringutes (van Houten, 1995: 96; Gibb, 2008) on välja toodud, et ettevõtlusõppe kontekstis peaks olema kõige tähtsam õppija ise, kes hindab oma tulemusi, kasutades selleks abistavaid küsimusi, nagu „mida ma õppisin?“, „kuidas õppimine toimus?“, „kas mul tekkis küsimusi?“. Neid võiks küsida arutelus pärast enesehindamismõõdiku kasutamist. Õpetajal on lisavõimalus paluda õpilasel tuua näiteid nende valdkondade kohta, milles ta peab ennast tugevaks (vastus „täiesti nõus“). Eneseanalüüs ning oma õpiprotsessi mõtestamine omakorda arendab metakognitsiooni ning õppija eneseteadlikkust. Oluline on sel juhul mõelda ettevõtluspädevusele kõikides elusfäärides, mitte ainult ettevõtlusega tegelemise kontekstis.

Analüüs näitas, et ettevõtluspädevuse mõõtmisvahend sai usaldusväärsed hinnangud kõigis oma alajaotustes. Taylor ja Thorpe (2004) on välja toonud, et ettevõtlikkuspädevuse arendamiseks tuleb vaadata õppimist kui protsessi, mis toimub õpilastevahelises koostöös, aga ka koostöiselt õpetaja ja õpilaste vahel, st ettevõtluse õppimine toimub ettevõtlike indiviidide vahel. Seejuures on õpilane see, kes planeerib oma õppimist ja otsustab, mida teha tagasisidega. Juba praegu võib öelda, et hindamisvahend annab õpetajale väärtuslikku tagasisidet selle kohta, millele õpetamises rohkem

tähelepanu pöörata. Tulevikus võiks lisada avatud vastustega lisaküsimusi: „Mida sa arvad, milliseid oskuseid on tarvis tulevikus toime tulemiseks?“, „Mis on ettevõtlikkus ja mis on ettevõtlus?“, „Kuidas saaksid sina oma eesmärkide suunas liikuda?“

Loodud küsimustik toimib õppeprotsessis kõige paremini siis, kui seda pärast selle täitmist õpetaja ning kaasõppijatega ühiselt arutada. Et arutelud oleksid rikkalikud ning õppurile kasulikud, tuleks järgmise sammuna (koostöös õpilastega) luua abistav küsimustik või intervjuuplaan, mis toetab tulemuste interpreteerimist. Järgmiseks oleks vaja luua õpetajale abistav küsimustik, mis toetaks enesehindamisvahendi analüüsimist koos õpilasega. Küsimused ja nende esitamine peaksid olema pigem juhendavas stiilis, et õpetaja ei suruks õpilasele peale oma teoreetilisi interpretatsioone (Gibb 2002). Juhendav stiil tähendab õpetamist, kus õpetaja loob keskkonna õpilase arenguks ning küsib talt küsimusi, mis ärgitavad õppijat mõtlema ja ennast analüüsima. See on õppijakeskne lähenemine, mis võimaldab igal ajal vastavalt oma kogemusele metakognitiivseid oskusi paremini omandada.

Intervjuudest õpilastega tuli välja, et vastamine võttis liiga kaua aega ja ligikaudu 40% küsimustest jäid vastuseta: see võis tuleneda nii küsimuste arusaamatusest sõnastusest kui ka vastaja väsimisest. Et küsimustikku koostades võeti aluseks ettevõtluspädevuse õpiväljundid, muutis otsene ülekanne väited nii terminoloogiliselt keeruliseks kui ka süstematiseerimise viisilt õpilase jaoks mitteomaseks. See tähendas, et õpilastel oli küsimustest raske aru saada. Sellest järeldasin, et järgmise sammuna tuleks õpilaste kommentaaride ning analüüsi tulemuste põhjal luua lihtsamad küsimused ning vähendada nende arvu. Vältida tuleks küsimusi, mis sisaldavad mitut väidet. Õpilaste endi ettepanek oli lisada küsimuste juurde näiteid, mis hõlbustaksid terminitest arusaamist. Lisaks võib pakkuda võimaluse, et vastajad ise toovad mõne näite, mis tõestab, et nad on nimetatud ettevõtluspädevuse oskusi ka reaalses elus kasutanud.

Ülaltoodust lähtuvalt tegin ettepaneku muuta küsimusi nii, et hindamisvahend koosneks 53 väitest. Mida vähem on väiteid, seda suurema tõenäosusega püsib õpilase tähelepanu küsimustel ning vastatakse kiiremini. Mitmeid enesehindamisvahendi küsimusi saaks mõõta ka probleem- või tekstülesannete lahendamisega. See võiks anda mõõdikule lisadimensiooni: tegu poleks pelgalt enesehindamise vahendiga, vaid mõõta saaks ka pädevusi. Näiteks soovitan minu välja pakutud vahendile lisada mõne brutopalgaga ning eelarve koostamise ülesande. Ideid, milliseid ülesandeid

kasutada, võiks ammutada varem tehtud finantskirjaoskuste uuringutest. Seega saab loodud enesehindamisvahendit väga hästi kasutada koos spetsiifiliste lisahindamise vahenditega.

Lisaks sellele on oluline välja mõelda efektiivne viis tulemuste kuvamiseks nii õpilasele kui ka õpetajale. Praeguse seisuga ei saa tulemustest kiiret ülevaadet. Võib-olla võiks küsimustikul olla liides, mis joonistab tulemustest kohe graafikud, mille põhjal saaks õpilane oma tulemusi paremini analüüsida ning õpetaja näeks samuti tulemusi. Vajaduse korral võiks näha ka õpilase tulemust võrdluses klassi keskmisega. Parimal juhul võiks õpilane uuesti küsimustikku täites näha ka oma eelmisi tulemusi. Sellised lisandused teeksid mõõdiku kasutamise tunnis õpilase ja õpetaja jaoks mugavamaks. Ka praegusel kujul saab mõõdikut edukalt kasutada, aga see nõuab rohkem iseseisvat analüüsi.

Teise uurimisküsimusena soovisin teada saada, missugune on seostemuster ettevõtluskavatsuse hindamisvahendi vastuste ning ettevõtluspädevuse jaoks loodud enesehindamisvahendi vahel. Sh millised tegurid aitavad prognoosida ettevõtluskavatsust ning kuivõrd mõjutab sotsiaalne ning majanduslik taust noore ettevõtluskavatsust. Tulemuste põhjal saab öelda, et mustrid on sarnased, millega tõestame, et ettevõtluspädevuse küsimustikule vastajad annavad loogiliselt samaväärseid vastuseid mõlema küsimustiku puhul. Analüüs ei toonud välja statistiliselt olulisi erinevusi vanemate haridustaseme ning nende laste ettevõtlusega seotuse vahel. Kinnitust leidsid kolm põhilist eeldust: 1) selgus, et õppuri taust ehk subjektiivne sotsiaalne norm mõjutab õppuri kavatsust siduda oma tulevik ettevõtlusvaldkonnaga; 2) samamoodi mõjutas seda huvi ettevõtja ameti vastu ning 3) usk enda võimetesse selles ametis toime tulla. Olgugi et antud töö fookuses ei olnud ettevõtluskavatsuse uurimine, võimaldas ettevõtluskavatsuse küsimustik vaadelda ettevõtluspädevuse enesehindamisvahendit väljaspoolt ning saada tagasisidet mõõdiku efektiivsuse kohta.

Et kasvatada aktiivseid inimesi, kes näevad ettevõtlust töövalikuna või kavatsevad ettevõtlusega tegeleda, tuleb luua neile ruum katsetamiseks – nii tekib neil usk iseendasse ja huvi valdkonna vastu. On näidatud, et ettevõtlushariduse programmid suurendavad ettevõtlusega alustamise kavatsust (Sánchez, 2011). Ka minu soovitus oleks investeerida ettevõtlusprogrammide tegevusse ning soodustada ettevõtlikkusõpet, sest see suurendab võimalusi, et õppur seob end tulevikus ettevõtlusvaldkonnaga. Seejuures on oluline, et huvi ettevõtluse vastu ei tekiks ainult ettevõtlustunnis

või majandusõpetuses. See on kõigi õpetajate kohustus, sest ettevõtlikkust toetav õpe on kooskõlas nüüdisaegse õpikäsituse mudeliga, mille kohaselt õppimine ja õpetamine peaks olema avatud, koostööine, ennast juhtiv, konstruktivistlik jne (Haridus- ja Teadusministeerium „Õpikäsitus ja selle muutumine“, 2017).

Nagu juba korduvalt mainitud, on ettevõtluspädevuse arendamine tähtis osa täisväärtuslikust gümnaasiumiharidusest. Selleks et ettevõtluspädevuse arendamisest reaalselt ka kasu oleks, tuleks seda teha mitmel pool korraga: valikkursustel, projektipäevadel, ainetundides ning koolikeskkonnas. Kuna koolil on võim huvi tekitamise üle, siis peaks ettevõtluspädevuse arendamine olema eesmärk kogu koolipere jaoks. See ei ole midagi revolutsioonilist, sest niisuguseid ettepanekuid tehti juba 2010. aastal loodud Ettevõtlusõppe Edendamise kavas „Olen ettevõtlik!“, kus pandi rõhk viiele aspektile, mida tuleks edaspidi edendada ning rakendada, et õpilased oleksid ettevõtlikumad. Selle töö jaoks on relevantssed kolm aspekti (ülejäänud kaks ehk ettepanek rõhutada ettevõtlusõppe olulisust strateegilistes dokumentides ning suunata ressursse teema arendamisse on juba käsitletud „Edu ja tegu“ programmis ning Euroopa Komisjoni ettepanekutes). Esiteks, et toetada ettevõtluspädevuse arendamist ning loodud enesehindamisvahendi kasutamist, tuleks teha ettevõtlikkuse ning ettevõtluse kohta teavitustööd. See tõstab teadlikkust nii inimeste, valdkonnaspetsiifika kui ka vajalike oskuste osas, mis omakorda suure tõenäosusega suurendab subjektiivset sotsiaalset soosingut ettevõtlusvaldkonnaga tegelemiseks. Teiseks tuleks süsteemselt arendada ning ajakohastada ettevõtlusõppe- ja ettevõtlikkuse kujundamisel teadmisi ja oskusi nii õpetajate kui ka õpilaste seas. Mida rohkem teadmisi, huvi ja usku on õpilasel uue väljakutsega toimetulekuks, seda suurem on ka kavatsus vastavas valdkonnas tegutseda. Teadmiste edastamisega näeb vaeva mitu algatust, nagu ettevõtlik kool, mini- ja õpilasfirmade programm ning muidugi ka „Edu ja tegu“, kes loob õpitulemustel põhinevaid ajakohase ettevõtlusõppe mooduleid, et toetada õpilaste mitmekülgset ettevõtluspädevuse arengut. Kolmandaks toodi Ettevõtlusõppe Edendamise kava (2010) juures välja, et tuleks teha õppevahendeid, mis hõlbustaks õpetajatel ettevõtluspädevuse arendamist. Kuna ettevõtluspädevust arendatakse eri ainetundides, siis peaksid materjalid olema universaalsed. Usun, et loodud mõõdik võiks olla vahend, mis hõlbustab õpetajate tööd ettevõtluspädevuse arendamisel.

Teise aspektina, mis soodustab ettevõtluskavatsust, märkis Ajezen (1985) - ja ka selle töö tulemused kinnitavad seda -, usku endasse ja oma võimetesse väljakutsega hakkama saada. Lisaks sellele

suurendab ettevõtluspädevusi praktiline õpe, tegevuste kaudu õppimine ning ettevõtlikud tunnid. Kui õpilane saab midagi turvalises keskkonnas katsetada ning see pakub talle eduelamust, siis suure tõenäosusega soovib ta seda veel teha. Nagu tulemustes välja tõin, on usk endasse ning enesetõhus käitumine need, mis loovad ettevõtluskavatsuseks viljaka pinnase. Sellele lisaks selgus, et ettevõtlusvaldkonna teadmised sõltuvad huvist ning usust oma võimetusse. Mida rohkem teab õpilane ettevõtlusvaldkonna termineid, mõtteviise jms, seda huvitunum ta on. Lisaks on tal tunne, et ta suudab tegutsemisvaldkonda kontrollida. Näiteks oli üks intervjuueeritavatest läbinud õpilasfirmade programmi, mis on praktiline ettevõtluspädevuste arendamise simulatsioon. Tema vastused ettevõtluspädevuste ning nende oskuste vajalikkuse kohta olid märgatavalt asjakohasemad. Ta mõistis, miks on ettevõtluspädevus tulevikus vajalik, ning nägi ennast tulevikus samu ülekantavaid oskusi töökohal kasutamas, olgu siis ettevõtjana või muul töökohal.

Ettevõtluse sotsiaalsete ja subjektiivsete normide muutumine võtab kindlasti veel aega. Ettevõtjate endi, õpetajate ning koolide ülesandeks jääb luua ettevõtlikkusest ja ettevõtlusest hea mainega valdkond, millesse igaüks sooviks panustada.

Käesoleva magistritöö meetodid seavad töö tulemuste üldistamisele teatavad piirangud. Nii näiteks mõjutab väike vastajate arv võimalust tuua välja tervele kogukonnale tehtavaid üldistusi. Praegused analüüsid andmelünkade ja Crobachi alfaga on kindlasti kasulikud, kuid neid oleks vaja korrata suurema valimiga. Ka faktoranalüüs võiks olla tähenduslikum, kui seda teha rohkemate vastustega. Selles töös oli mitu vastust statistiliselt mitteolulised. Seda võis samuti mõjutada vähene vastajate hulk. Oma vaadetest ning uurimisparadigmast lähtuvalt pean ettevõtluspädevust väga oluliseks ning usun, et selle arendamine toob õpilastele tulevikus palju kasu. Just need hoiakud võisid mõjutada minu teooriavalikut ning tehtud intervjuusid ja tulemuste tõlgendamist. Adun selgelt, et minu hoiak mõjutab seda, kuidas asju näen. Seepärast nägin vaeva, et tulemusi objektiivselt hinnata. Kvalitatiivsed intervjuud, et mõtestada õpilaste vaateid ettevõtlusele, ettevõtlikkusele ning saada tagasisidet loodud küsimustiku kohta, olid mõõdiku arendamisele abiks. Samas tean, et intervjuude tulemused on mõjutatud minu küsimustest ning minu kui küsija positsioonist. Eeldada võib, et vastustest ei ilmnenu ettevõtlusele vastumeelsust, sest meetod ja minu hoiak soosis positiivset suhtumist.

Omaette küsimus on see, kas õpilaste enesehinnangulised vastused on üldistatavad nende tegeliku pädevuse mõõtmiseks. Väärtuste uurijad (nt Schwartz jt) kasutavad väärtuspädevuse hindamisel

samuti enesekohaseid küsimusi, kuid nende küsimustikud on mitmeid kordi valideeritud. Arvatavasti tuleks ka minu pädevusemõõdikuga teha katsetusi suurema valimi peal, mis annaks võimaluse kontrollida tulemuste õigsust. Teine võimalus on rakendada triangulatsiooni ehk kolmikallikameetodit, kus ühe nähtuse uurimiseks kasutatakse mitut andmekogu või perspektiivi. Seega vajaks ettevõtluspädevuse mõõtmisvahend edasist arendust, eelkõige kontrolli, kas selline enesekohaste küsimuste kasutamine toimib ka päriselt pädevuse mõõdikuna.

Eelmainitust tulenevad võimalused edasiseks uurimistööks. Lisaks võiks lähemalt vaadelda ettevõtluspädevuse küsitlust kooli õppeprotsessi osana: kuivõrd see peegeldab ettevõtluspädevuse taset, millised võimalused aitavad loodud küsimustikku kooliprogrammis paremini kasutada, millist tuge vajab seejuures õpetaja jne.

Nii nagu töö alguses mainisin, on ettevõtluspädevuse sõna kantud ärimaailmas vajalikest oskustest, kuid suuremal määral on oluline toetada õppuri ülekantavate oskuste arengut, et ta tuleks toime ühiskonna pideva muutumisega ning oskaks luua oma kasutuses olevatest ressurssidest maksimaalset väärtust. Loodud enesehindamisvahend võiks toetada õpitud oskuste mõtestamist ning aidata õpetajatel välja selgitada, kuidas on õpilaste oskused omandanud.

KOKKUVÕTE

Nüüdisaegne õpikäsitlus on surve alla seadnud nii õpetaja, õppija kui koolisüsteemi üldiselt. Et kõik osalised oleks ettevõtluspädevuse arendamisesse kaasatud, tuleks riigi ja ühiskonna tasandil mõista ja tunnustada ühiseid hariduseesmärke. Tähtis on ka, et igäüks meist mõistaks ettevõtlusõppe rolli loova ja uusi lahendusi pakkuva võimalusena, mis aitab noortel hakkama saada aina ebastabiilsemaks muutuvast tulevikust.

Selle uurimuse käigus loodi enesehindamisvahend, mille abil saab gümnaasiumiõpilane hinnata oma ettevõtluspädevust. Teades, et enda hindamine võib olla subjektiivne ning inimesed kipuvad end enesehinnanguliste vastustega küsimustes ülehindama, tuleks loodud küsimustikule vastamise järel tulemuste üle paaris, grupis või õpetajaga arutleda, tuues näiteid oma õnnestumiste ja ebaõnnestumiste kohta. Ettevõtluspädevuse enesehindamise mõõdikut eesti keeles seni ei ole loodud. Käesolevas töös loodu on esimene, mis üritab välja selgitada õpilase teadmised, oskused ja hoiakud ning toetada õppuri edasist arengut.

Töös kasutatakse ka valideerimiseks ning mõtestamiseks ettevõtlusega tegelemise kavatsusega seotud planeeritud tegevuse teooriat. Teooria (Ajzeni, 1985, Krueger Jr, Reilly ja Carsrudi, 2000) järgi suurendab ettevõtlusega tegelemise kavatsust huvi valdkonna vastu, usk, et saadakse ülesandega hakkama, ning ümbruskonna positiivne arvamus ettevõtlusega tegelemise suhtes. Seega saab öelda, et ettevõtlust populariseerivad programmid aitavad kaudselt kaasa ettevõtlusega tegelemise kavatsuse suurenemisele. Veelgi enam toetab ettevõtluskavatsust ka see, kui ettevõtlusvaldkonnast on palju teadmisi.

Enesehindamismõõdiku valideerimiseks tehti pilootuuring, kus kasutati veebiküsitlust ning lühiintervjuuid. Andmete baasil valideeriti küsimustik mitmel tasandil ning tehti lisaettepanekud enesehindamisvahendi arendamiseks (vt lisad 9–12). Olgugi et töö tulemusena tekkis uus täiustunud ettevõtluspädevust uuriv küsimustik, on käesoleval tööil ka mitu kitsaskohta, mistõttu ei võimalda mõõdik mõõta ettevõtluspädevuse taset nii, nagu seda teevad matemaatika või inglise keele testid. Sellegipoolest aitab ettevõtluspädevuse vahend õpilasel mõtestada oma ettevõtlusteadmisi ning planeerida järgmisi samme pädevuse arendamiseks. Laiihaardelisemad lisauuringuid võimaldaksid mul ettevõtluspädevuste mõõtmiseks välja töötada veelgi efektiivsema vahendi, mida oleks mugav kasutada nii õpilastel kui ka õpetajatel.

Ettevõtluspädevuse omandamine suurendab nende inimeste hulka, kes suudavad ja tahavad oma ideed ellu viia nii isiklikus elus, kogukonna tasandil, ettevõttes või ühiskonnas laiemalt. Aktiivse kodaniku ja toimiva ühiskonna vundament on oskuste, teadmiste ning hoiakute arendamine, mille kaudu õpitakse kehtivaid väärtusi, norme ja eetilisi kokkuleppeid, et kestlikult areneda. Aktiivsed kodanikud on kogu ühiskonna väärtus ning loovad pikaajalist positiivset muutust. Just seepärast näevadki Euroopa Liit, OECD, Maailma Majandusfoorum ning kõik õpetajad iga päev vaeva, et süsteemselt noorte ettevõtlikkust ja ettevõtlusoskusi arendada.

KIRJANDUS

- Ajzen, I. (1985). From intentions to actions: A theory of planned behavior. In *Action control*. Springer Berlin Heidelberg, 11–39
- Ahmetoglu, G., Chamorro-Premuzic, T., (2013) *Technical Manual, The Measure of Entrepreneurial Tendencies and Abilities*, Kasutatud 01.05.2018:
<http://www.metaprofiling.com/documents/Meta-technical-manual-final.pdf>
- Bacigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., & Van den Brande, G. (2016). *EntreComp: The entrepreneurship competence framework*. Luxembourg: Publication Office of the European Union.
- Berland, E. (2014). Freelancing in America: A national survey of the new workforce. *Freelancers Union and Elance-oDesk*. Kasutatud 22.04.2018 https://fu-web-storage-prod.s3.amazonaws.com/content/filer_public/7c/45/7c457488-0740-4bc4-ae45-0aa60daac531/freelancinginamerica_report.pdf
- Bird, B. Implementing Entrepreneurial Ideas: The Case for Intention., *Academy of Management Review*, Jul 1988, 13(3), 442–453.
- Boudon, R. (1973) *Education, opportunity, and social mobility*. New York: John Wiley.
- Chell, E., & Athayde, R. (2011). Planning for uncertainty: soft skills, hard skills and innovation. *Reflective Practice*, 12(5), 615–628.
- Cooper, S., Bottomley, C. & Gordon, J. (2004). Stepping out of the classroom and up the ladder of learning. An experiential learning approach to entrepreneurship education. *Industry & Higher Education*, 18(1), 11–22.
- Davis, M. H., Hall, J. A., & Mayer, P. S. (2016). Developing a new measure of entrepreneurial mindset: Reliability, validity, and implications for practitioners. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 68(1), 21.
- Department for Business Innovation and Skills (2015), *Entrepreneurship skills: literature and policy review*, *BIS Research Paper* No. 236, Department for Business Innovation and Skills, 1–50.
- Department for Education and Skills (2012), *Learning and progression in entrepreneurship education*. Welsh Government, London. Kasutatud 11.12.2017
<http://learning.gov.wales/docs/learningwales/publications/140626-careers-and-the-world-of-work-learning-and-progression-en.pdf>
- Dewey, J. (1916). *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education. Education as a Necessity of Life*. Kasutatud 18.03.2018
<http://www.gutenberg.org/files/852/852-h/852-h.htm#link2HCH0011>
- Draycott, M. C., Rae, D., & Vause, K. (2011). The assessment of enterprise education in the secondary education sector: A new approach?. *Education+ training*, 53(8/9), 673–691.

- Dunning, D., Heath, C., & Suls, J. M. (2004). Flawed self-assessment: Implications for health, education, and the workplace. *Psychological science in the public interest*, 5(3), 69–106.
- Dweck, C. & Molden, D. (2005). Self-theories: Their impact on competence motivation and acquisition. Kogmikus A. Elliot & C. Dweck (toim-d) *Handbook of competence and motivation*. New York, NY, US: Guilford Publications, 122–140.
- Earl, L. M., & Katz, M. S. (2006). *Rethinking classroom assessment with purpose in mind: Assessment for learning, assessment as learning, assessment of learning*. Manitoba Education, Citizenship & Youth. Kasutatud 01.05.2018.
<https://digitalcollection.gov.mb.ca/awweb/pdfopener?smd=1&did=12503&md=1>
- Eesti Kaubandus-Tööstuskoda (2010). Ettevõtlusõppe edendamise kava „Olen ettevõtlik“, Kasutatud 22.04.2018
http://www.koda.ee/public/Ettevotlusoppe_edendamise_kava_Olen_ettevotlik_koos_lisadega.pdf
- Eesti Kaubandus- ja Tööstuskoda (2009) „Mõistete kasutamine ettevõtlikkus- ja ettevõtlusõppes“, Kasutatud 22.04.2018.
http://www.koda.ee/public/Failid/Moisted_koos_ettepanekutega_22.04.09.pdf , 1
- „Edu ja tegu“ ettevõtlusõppeprogramm (2016). Tegevuse „Ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemne arendamine kõigil haridustasemetel 2015–2018“. Käsikirjaline materjal.
- „Edu ja tegu“ (2017), Ettevõtlusõppe raamdokument „Ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemne arendamine eestis“ poster, *Ettevõtlusõppeprogrammi suveseminar*, Jõgevamaa 28.-29. juuni
- „Edu ja tegu“ uuringute töögrupp (2018). Enesehindamise mudelites ettevõtlikkuse osa väljatöötamine ja rakendamine. Käsikirjaline materjal.
- Elert, N., Andersson, F. W., & Wennberg, K. (2015). The impact of entrepreneurship education in high school on long-term entrepreneurial performance. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 111, 209–223.
- Ettevõtlusõppe Edendamise kava. “Olen ettevõtlik!” (2010). Tallinn: Eesti KaubandusTööstuskoda, Ettevõtlusõppe Mõttekoda, 66.
- Erkkilä, K. (2000). Entrepreneurial education: mapping the debates in the United States, the United Kingdom and Finland. Taylor & Francis.
- European Commission (EC). (2013, January 9). Entrepreneurship 2020 action plan. Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe, Brussels. COM (2012) 795 final. Kasutatud 22.04.2018:
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0795:FIN:en:PDF>
- Fayolle, A., & Gailly, B. (2015). The impact of entrepreneurship education on entrepreneurial attitudes and intention: Hysteresis and persistence. *Journal of Small Business Management*, 53(1), 75–93.

- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*. London: SAGE.
- Fiet, J.O. (2000a), The theoretical side of teaching entrepreneurship, *Journal of Business Venturing*, 16 (1), 1–24.
- Fiet, J.O. (2000b), The pedagogical side of entrepreneurship theory, *Journal of Business Venturing*, 16(2), 101–17.
- Foss, N. J., & Klein, P. G. (2012). Organizing entrepreneurial judgment: A new approach to the firm. Cambridge University Press.
- Garavan, T., O’Cinnéide, B. (1994). Entrepreneurship education and training programmes: a review and evaluation. *Journal of European Industrial Training*. Part I. 18(8), 3–12. part II, 18(11), 13–21.
- Gibb, A. (2002). In pursuit of a new “enterprise” and “entrepreneurship” paradigm for learning: creative destruction, new values, new ways of doing things and new combinations of knowledge. *International Journal of Management Reviews*, 4(3), 233–269.
<https://doi.org/10.1111/1468-2370.00086>
- Gibb, A. (2011) Concepts into practice: meeting the challenge of development of entrepreneurship educators around an innovative paradigm, *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 17(2), 146–165.
- Gibb, A., & Hannon, P. (2006). Towards the entrepreneurial university. *International Journal of Entrepreneurship Education*, 4(1), 73–110.
- Gibb, A., (2008). Entrepreneurship and enterprise education in schools and colleges: insights from UK, *International Journal of Entrepreneurship Education*, 6, 101–144.
- Gümnaasiumi riiklik õppekava, RT I 2010, 6, 21, vastu võetud 28.01.2010, § 10.
- Haridus- ja Teadusministeerium (2015). Tegevuse „Ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemne arendamine kõigil haridustasemetel“ (edaspidi EETA) toetuse andmise tingimused.
- Haridus- ja Teadusministeerium (2017) „Õpikäsitus ja selle muutumine“. Kasutatud 22.04.2018:
https://www.hm.ee/sites/default/files/har_min_broshyyr_12lk_est_veebi.pdf
- Heinonen, J. & Hytti, U. 2010. Back to basics: the role of teaching in developing the entrepreneurial university. *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 11, 283–292.
- Higgins, D., & Elliott, C. (2011). Learning to make sense: what works in entrepreneurial education?, *Journal of European Industrial Training*, 35(4), 345–367.
- Huber, L. R., Sloof, R., & Van Praag, M. (2014). The effect of early entrepreneurship education: Evidence from a field experiment, *European Economic Review*, 72, 76–97.
- Jones, B., & Iredale, N. (2010). Enterprise education as pedagogy. *Education+ training*, 52(1), 7–19.

- Jones, B., & Iredale, N. (2014). Enterprise and entrepreneurship education: towards a comparative analysis. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 8(1), 34-50.
- Jones, P., Colwill, A. (2013) Entrepreneurship education: an evaluation of the Young Enterprise Wales initiative, *Education + Training*, Kasutatud 03.02.2018. <https://doi.org/10.1108/ET-04-2013-0052> 55(8/9), 911-925.
- Kitzinger, J. (1995). Qualitative Research: Introducing focus groups. *British Medical Journal*, 311, 299-302.
- Kolb, D.A. (1984). *Experiential learning: experience as the source of learning and development*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Krueger Jr, N. F., Reilly, M. D., & Carsrud, A. L. (2000). Competing models of entrepreneurial intentions. *Journal of business venturing*, 15(5-6), 411-432.
- Krueger, R.A., Casey, M. A. (2009). *Focus Groups. A Practical Guide for Applied Research*. Newbury Park: Sage.
- Lakeus M. (2015). Entrepreneurship in education – what, why when, how, Entrepreneurship 360 Background paper. Kasutatud 22.04.2018. http://www.oecd.org/cfe/leed/BGP_Entrepreneurship-in-Education.pdf.
- Lepik, K., Harro-Loit, H., Kello, K., Linno, M., Selg, M., Strömpl, J., (2014) Intervjuu. Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas (SAMM): Tartu Ülikool. Kasutatud 03.05.2018. <http://samm.ut.ee/intervjuu>
- Leppmann, T., Jukk, H., Puksand, H., Henno, I., Lindemann, K., Kitsing, M., Täht, K., Lorenz, B., PISA 2012 Eesti tulemused. Kasutatud 22.04.2018. https://www.hm.ee/sites/default/files/pisa_2012_eesti_tulemused.pdf
- Levie, J. (1999). *Entrepreneurship education in higher education in England: A survey*. UK, the Department for Employment and Education.
- Mezirow, J. (1991). *Transformative Dimensions of Adult Learning*. San Francisco , CA: Jossey-Bass.
- Miller, D. (1983). The correlates of entrepreneurship in three types of firms. *Management science*, 29(7), 770-791.
- Moberg, K. (2014). Two approaches to entrepreneurship education: The different effects of education for and through entrepreneurship at the lower secondary level. *The International Journal of Management Education*, 12(3), 512-528
- Mueller, A.S.(2007) *Education. The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Ed: Ritzer, G. Blackwell Publishing Ltd. Vol.3: 1323-1328.

- Muñiz, J., Suárez Álvarez, J., Pedrosa, I., Fonseca Pedrero, E., & García Cueto, E. (2014). Enterprising personality profile in youth: Components and assessment. *Psicothema*, 26(4).
- Oliver, A., & Galiana, L. (2015). Development and validation of the Escala de Actitudes Emprendedoras para Estudiantes (EAAE). *The Spanish journal of psychology*, 18.
- Pittaway, L., & Thorpe, R. (2012). A framework for entrepreneurial learning: A tribute to Jason Cope. *Entrepreneurship & Regional Development*, 24(9-10), 837–859.
- Põhikooli riiklik õppeava, Riigi Teataja, jõust 17.01.2011.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/129082014020>
- Põhikooli riiklik õppekava, RT I, 29.08.2014, jõust. 17.01.2011, § 14
- QAA 2012. Enterprise and entrepreneurship education: Guidance for UK higher education providers. Gloucester, UK: The Quality Assurance Agency for Higher Education.
- Rasmussen, Nybye, (2013) Entrepreneurship Education: Progression Model, Kasutatud 24.05.2018
<http://eng.ffe-ye.dk/media/44723/Progression-model-English.pdf>
- Rauch, A., & Frese, M. (2007). Born to be an entrepreneur? Revisiting the personality approach to entrepreneurship. *The psychology of entrepreneurship*, 41–65.
- Rietveld, C. A., Böckerman, P., Viinikainen, J., Bryson, A., Raitakari, O., & Pehkonen, J. (2016). Creatine and entrepreneurship. *Journal of Bioeconomics*, 18(1), 53–64.
- Robinson, P. B., Stimpson, D. V., Huefner, J. C., & Hunt, H. K. (1991). An attitude approach to the prediction of entrepreneurship. *Entrepreneurship theory and practice*, 15(4), 13–32.
- Rootalu, K., (2014). Korrelatsioonikordajad. *SAMM*. Kasutatud 01.05.2018.
<http://samm.ut.ee/korrelatsioonikordajad>
- Rämmer, A. (2014). Valiidsus ja reliaablus. *SAMM*. Kasutatud 01.05.2018.
<http://samm.ut.ee/valiidsus-ja-reliaablus>
- Sánchez, J. C. (2011). University training for entrepreneurial competencies: Its impact on intention of venture creation. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 7(2), 239–254.
- Sarasvathy, S. D., & Venkataraman, S. (2011). Entrepreneurship as method: Open questions for an entrepreneurial future. *Entrepreneurship theory and practice*, 35(1), 113–135.
- Schröder, E., & Schmitt-Rodermund, E. (2006). Crystallizing enterprising interests among adolescents through a career development program: The role of personality and family background. *Journal of Vocational Behavior*, 69(3), 494–509.
- Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of management review*, 25(1), 217–226.

- Sieger, P., Fueglistaller, U., & Zellweger, T. (2014). Student Entrepreneurship Across the Globe: A Look at Intentions and Activities. St. Gallen: Swiss Research Institute of Small Business and Entrepreneurship at the University of St. Gallen (KMU-HSG).
- Sirelkhatim, F., & Gangi, Y. (2015). Entrepreneurship education: A systematic literature review of curricula contents and teaching methods. *Cogent Business & Management*, 2(1).
<https://doi.org/10.1080/23311975.2015.1052034>
- Spady, W. G. (1994). *Outcome-Based Education: Critical Issues and Answers*. American Association of School Administrators. Kasutatud 15.05.2018.
<https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED380910.pdf>
- Sobel, R. S., (2008). Entrepreneurship. *The Concise Encyclopedia of Economics*. Library of Economics and Liberty. Kasutatud 15.05.2018
<http://www.econlib.org/library/Enc/Entrepreneurship.html>
- Stamboulis, Y., & Barlas, A. (2014). Entrepreneurship education impact on student attitudes. *The International Journal of Management Education*, 12(3), 365–373.
- Stevenson, H. H., & Jarillo, J. C. (2007). A paradigm of entrepreneurship: Entrepreneurial management. *Entrepreneurship*, 155–170.
- Stormer, F., Kline, T., & Goldenberg, S. (1999). Measuring entrepreneurship with the general enterprising tendency (GET) test: criterion-related validity and reliability. *Human Systems Management*, 18(1), 47–52.
- Tamm, A., Pedaste, M., Leijen, Ä., Peitel, T., & Saks, K. (2017). Uurimisprojekti "Süsteematiine kirjanduse ülevaade õpikäsituse nüüdisaegsuse hindamiseks sobivate mõõtevahendite leidmiseks" raport. Kasutatud 22.04.2018
http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/55715/opikasisituse_kirjanduse_ylevaade_TY_raport.pdf?sequence=4&isAllowed=y
- Taylor, D. W., & Thorpe, R. (2004). Entrepreneurial learning: a process of co-participation. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 11(2), 203–211.
- The Institute for the Future University of Phoenix (2011). *Future Work Skills 2020*, Kasutatud 17.02.2018 http://www.iftf.org/uploads/media/SR-1382A_UPRI_future_work_skills_sm.pdf
- The Quality Assurance Agency for Higher Education. (2012). *Enterprise and entrepreneurship education: Guidance for UK higher education providers*. Kasutatud 22.04.2018
<http://www.qaa.ac.uk/en/Publications/Documents/enterprise-entrepreneurship-guidance.pdf>
- Turner, J., & Mulholland, G. (2017). Enterprise education: Towards a framework for effective engagement with the learners of today. *Journal of Management Development*, 36(6), 801–816.
- Ulacia, I., Gorostiaga, A., Balluerka, N., & Aliri, J. (2017). Development of personal initiative: impact of an intervention applied to the educational field/Desarrollo de la iniciativa personal:

impacto de una intervención aplicada al ámbito educativo. *Infancia y Aprendizaje*, 40(2), 277–301.

- Van Houten, C. (1999). *Awakening the Will: Principles and processes in adult learning*. Temple Lodge Publishing. Kasutatud 22.04.2018:
https://books.google.ee/books?hl=en&lr=&id=bmLyIMJF_K0C&oi=fnd&pg=PR11&dq=Awakening+the+Will:+Principles+and+Processes+in+Adult+Learning&ots=iSE5MVAOh&sig=MFhq7kCAegcAUPGEqMy_QH2754&redir_esc=y#v=onepage&q=what%20I%20learned&f=false
- Venkataraman, S. (1997). The distinctive domain of entrepreneurship research. *Advances in entrepreneurship, firm emergence and growth*, 3(1), 119–138.
- Wilson, K. E., Vyakarnam, S., Volkmann, C., Mariotti, S., & Rabuzzi, D. (2009). *Educating the next wave of entrepreneurs: Unlocking entrepreneurial capabilities to meet the global challenges of the 21st century*.
- Wright, S. (2013). Academic teaching doesn't prepare students for life. *Powerful Learning*. Kasutatud 18.03.2018: <http://plpnetwork.com/2013/11/07/obsession-academic-teaching-preparing-kids-life/>
- Äriseadustik, Riigi Teataja I, 19.03.2015, 46
<https://www.riigiteataja.ee/akt/131122010019?leiaKehtiv>

LISAD

Lisa 1: Ettevõtluspädevuse õpiväljundite põhjal loodud küsimused

	Alapädevus	„Edu ja tegu“ õpiväljund gümnaasiumile	Küsimus
ENESEJUHTIMINE	Uskumus võimekuse arendatavusest	<i>Suhtub keerukatesse ülesannetesse kui väljakutsetesse: on lahendusi otsides püsiv. Vajadusel pakub ja otsib ülesannete lahendamiseks erinevaid strateegiaid.</i>	Suhtun keerulistesse ülesannetesse kui väljakutsetesse
			Proovin alati leida ülesannete lahendamiseks erinevaid uusi viise
	Isemääramine või autonoomne motivatsioon	<i>Oskab iseseisvalt oma motivatsiooni suunata: saab aru ja põhjendab oma tegevuste väärtust lähtudes enda lähematest ja kaugematest eesmärkidest. Tänu sellele suudab püsida ka enda jaoks raskete ja igavate tööloikude ja tööde juures.</i>	Viin alustatud ülesanded lõpuni ka juhul, kui vahepeal ära väsin
	Meisterlikkusel e suunatus	<i>Tahab saada sisuliselt paremaks oma oskustes, teadmistes jne</i>	Mulle meeldib õppida ja uusi asju avastada
			Toetan oma kaaslaste ja kolleegide oskuste arengut
	Metatunnetus ja enesejuhtimine	<i>Teab, et paremate tulemusteni jõudmiseks on vaja mõelda lahenduseni jõudmise protsessile, seda jälgides ja kontrollides, vajadusel parandades. Oskab jälgida ja hinnata enda arengut ja arutleb õnnestumiste ja ebaõnnestumiste põhjuste üle. Oskab leida erinevaid võimalikke tõlgendusi samale olukorrale.</i>	Jälgin ja hindan enda ja teiste arengut
			Tõlgendan ebaõnnestumisi kui õppimiskogemust
			Mõtlen tihti õnnestumiste ja ebaõnnestumiste põhjuste üle

VÄÄRTUSLOOME JA LAHENDUSTE LEIDMINE	Emotsioonide juhtimine	<i>Teab ja kasutab situatsioonile sobivaid viise (nt ennasttoetavaid mõtteid) oma emotsioonidega toimetulekuks (nt oskab mõtestada ebaõnnestumist arengukohana). Mõistab teiste inimeste vaatenurki ja väljendab kohasel viisil empaatiat.</i>	Suudan valida oma emotsioone reguleerimiseks sobivaid viise
			Mõistan teiste vaatenurki
			Olen empaatiline ja toetan kaaslasi
	Loovus	<i>Märkab nähtuste vahelisi seoseid ja erinevaid seostamise aluseid. Otsib ja leiab erinevaid viise probleemi lahendamiseks. Kombineerib eri valdkondade teadmisi uudsel moel ja põhjendab tekkiva terviku kasulikkust.</i>	Näen tihtipeale eri nähtuste vahel seoseid ja sarnasusi
			Mulle meeldib lahendada keerulisi probleeme
			Mulle meeldib genereerida ideid
			Kombineerin eri valdkondade teadmisi uudsel moel
			Oskan alati põhjendada uute lahenduste vajalikkust
	Probleemilahendus	<i>Tunneb ära puudulikult määratletud, teadmistemahukad ja keerulised probleemid, oskab probleemi määratleda, põhjuste üle arutleda ja lahendusviise pakkuda. Peale ülesande lahendamist hindab lahendusviiside efektiivsust, lahendusprotsessi ja tulemust.</i>	Märkan ja sõnastan probleeme
			Pakun probleemide lahendamiseks välja väärtust loovaid lahendusi.
			Mõistan seoseid ressursside, suhete, protsesside ja tulemuste vahel
			Püüan leida samale olukorrale erinevad selgitusi ja tõlgendusi
			Oskan hinnata probleemi lahendusviisi efektiivsust ja tulemust

	Planeerimine	<i>Seab endale ja ühises tegevuses ka teistele eesmärged ning planeerib selleni liikumiseks etappe, tegevusi ja vahendeid. Seab kaugemaid eesmärged ja kavandab nende poole liikumist. Põhjustab tegevuste järjestust, vajadusel kohandab või muudab plaane.</i>	Püstitan meeleldi endale ja teistele eesmärged
			Oskan tegevusi tähtsuse järjekorda seada
			Viin kavandatud tegevused alati ellu
			Järjestan ja korrigeerin tööprotsesse, et aega sihipäraselt kasutada
			Jälgin ja hindan enda ja teiste arengut
	Süsteemmõisteline mõtlemine	<i>Eristab argikogemusel põhinevat ja teaduslikku teadmist, mõistab, millal on kumbagi neist kohane kasutada. Teab, et teaduslike teadmiste mõistmiseks on vaja keelesisestele seostele tuginevat mõtlemise viisi. Teab, et keeruliste nähtuste mõistmiseks on vaja mõista erinevaid asjaolusid ja kontekste.</i>	Mulle meeldib eksperimenteerida erinevate teadmistega
			Arvestan alati samaaegselt erinevate asjaolude ja kontekstidega
	Eetika ja väärtuspõhisus	<i>Mõistab ja järgib kokkulepitud eetika norme ühiskonna ja keskkonna õiglaseks kohtlemiseks. Saab aru, et pikaajalise jätkusuutlikkuse põhimõte on majandusprotsesside ja ettevõtluse suhtes ülimal.</i>	Arvestan oma tegevustes alati looduskeskse säästvaid ja ühiskonna jätkusuutlikkust tagavaid põhimõtteid
			Järgin oma tegevuses moraali ja eetika sh ärietika põhimõtteid
			Olen aktiivne kodanik kes lahendab elukeskkonnas ja ühiskonnas eettulevaid probleeme
			Mõtestan kriitiliselt ja analüüsin teaduspõhiselt ühiskondlikke protsesse ja ühiskonna vajadusi

SOTSIAALSETE PROTSSESSIDE JUHTIMINE			Võtan vastutuse innovatsiooni ja ühiskonna muutuste käivitajana
			Aitan kujundada (ühiskonnas) positiivseid hoiakuid vastutustundliku ettevõtluse suhtes
	Algatamine ja kaasamine	<i>Teeb ettepanekuid tegevuste korraldamiseks lähi- ja laiemas keskkonnas (klass, sõpruskond, perekond) või märkab osalemisvõimalusi ja läheb kaasa sobivate tegevustega, mh ka kooli või kogukonna tasandil. Tõmbab tegevustesse kaasa kaaslasi. Algatab tegevusi kooli tasandil.</i>	Teen tihti ettepanekuid tegevuste korraldamiseks (koolis, sõpruskonnas)
			Algatan iseseisvalt tegevusi oma sõpruskonna või kooli tasandil.
			Liitun tegevustega, mis mind huvitavad (koolis, sõpruskonnas)
			Kaasan oma tegevustesse kaaslasi ja sõpru
	Suhtlusoskused	<i>Märkab ja tõlgendab olukorrale kohaselt sotsiaalset infot. Oskab valida olukorrale sobivat suhtlemisregistrit ja järgida suhtlemisel kokkulepitud reegleid. Oskab käituda prosotsiaalselt.</i>	Oskan tõlgendada teiste emotsioone ja reaktsioone
			Jälgin teiste tegevusi ja suhtlemisel kokkulepitud reegleid
			Suhtlen eesmärgikeskselt partneritega, kasutades selleks sobivaid kanaleid
			Suhtlen eesmärgikeskselt partneritega, kasutades selleks sobivaid käitumisviise
			Suhtlen eesmärgikeskselt partneritega, kasutades selleks sobivaid suhtlemisviise
			Põhjendan oma esitatud oma alati oma seisukohti

TEADMISED KESKKONNAST JA NENDE			Kuulan suhtlemisel kaaslast ja partnereid
			Arvestan suhtlemisel kaaslaste ja partnerite mitmekesiste arvamustega
	Koostööoskused	<i>Tegutseb koos teistega, vastutab enda tegevuse eest grupis, arvestab teiste grupi liikmetega. Suudab grupis vajadusel täita eri rolle, vastutab enda otsuste ja tegevuste eest ja liidrina rühma tegevuse eest.</i>	Teen meeeldi koostööd
			Olen hea meeskonna liige
			Võtan vajadusel liidripositsiooni
			Võtan alati vastutuse nii isiklike kui meeskondlike eesmärkide täitmise osas
			Osalen erinevates võrgustikes
	Kultuuriline pädevus	<i>Valib paindlikult ja mõistvalt sobivad suhtlemis- ja käitumisviisid, peab lugu kultuurilistest eripäradest. Ei omista automaatselt väliselt nähtavatele kultuurierinevustele seesmist erinevust.</i>	Orienteerun ärivõimaluste analüüsimisel erialases kultuurilises kontekstis
	Konteksti mõistmine	<i>Oskab analüüsida ja hinnata äri- ja tegutsemisvõimalusi hariduslikus, looduslikus, tehnoloogilises, poliitilises ja majanduslikus kontekstis. On valmis asutama oma ettevõtte, olema ettevõtlik töötaja või ettevõtlikult oma elu korraldada.</i>	Orienteerun ärivõimaluste analüüsimisel erialases poliitilises kontekstis
			Orienteerun ärivõimaluste analüüsimisel erialases majanduslikus kontekstis
			Analüüsin keskkonnategurite mõju konkreetsete ärivõimaluste kasutamise seisukohalt
			Analüüsin tegevuste kavandamisel tegevusharu iseärasusi

			Analüüsin tegevuste kavandamisel konkurentsi
			Olen väga tõsiselt mõelnud oma ettevõtte rajamise peale mõelnud.
Turualased teadmised ja oskused	<i>Saab aru turgude toimimisest. Suudab koostada lihtsat äriplaani või projekti, hindab vajalikke ressursse ja tunneb ettevõtluse põhimõisteid. Suhtub positiivselt ettevõtlusesse ning oskab hinnata endas ettevõtjale vajalikke omadusi ja neid arendada.</i>		Analüüsin tegevuste kavandamisel edutegureid
			Loon ja hindan ärivõimalusi analüüsides neid lähtuvalt lahendamist vajavatest probleemidest
			Arvestan ja rakendan erinevaid strateegiaid lähtudes turgude eripäradest
			Tunnen ettevõtlusprotsesse ja ärimudeleid
			Arvestan alati kasutada olevate ressurssidega
			Oskan koostada lihtsat äriplaani.
			Oskan koostada projektikavandit
			suhtun ettevõtlusesse positiivselt
			Oskan hinnata endas ettevõtjale vajalikke omadusi ja neid arendada;
Majandusalased teadmised ja oskused	<i>Teeb eesmärgipäraseid valikuid finantsteenuste kasutamisel. Oskab arvutada bruto- ja netopalka ning tööandja kulusid tööjõule, tunneb ettevõtlusega kaasnevaid makse.</i>		Kasutan toote või teenuse arendamiseks finantsalaseid teadmisi
			Oskan koostada eelarvet
			Oskan arvutada bruto- ja netopalka ning tööandja kulusid
			Tunnen ettevõtlusega kaasnevaid makse

Lisa 2: Ettevõtluskavatsuse statistilised näitajad

		Keskmine	s	N	faktor- laadun- g	Cronbach alfa
ETTEVÕTLUSKAVATSUS	Ettevõtjaks olemine tähendab mulle rohkem eeliseid kui miinuseid.	4,4	1,3	61	0,82	0,90
	Ettevõtja elukutse on mulle atraktiivne	4,3	1,4	61	0,78	
	Kui mul oleks võimalus ja ressursid, tahaksin luua oma ettevõtte.detega	4,8	1,6	61	0,86	
	Ettevõtjaks olemine oleks tooks mulle rõõmu ja rahuldust.	4,3	1,4	61	0,90	
	Kui saaksin valida erinevate võimaluste vahel, siis oleksin pigem ettevõtja.	3,9	1,7	61	0,87	
SOTSIAALNE NORM	Minu lähimate pereliikmete arvates peaksin ma tegema karjääri ettevõtjana.	2,7	1,4	30	0,94	0,91
	Minu lähimate sõprade arvates peaksin ma tegema karjääri ettevõtjana	2,9	1,5	30	0,89	
	Inimesed, kes on minu jaoks olulised, arvavad, et ma peaksin tegema karjääri ettevõtjana	3,2	1,8	30	0,94	
ENESTÕHUSUS	Ettevõtte loomine ja töös hoidmine oleks minu jaoks lihtne.	2,8	1,0	31	0,79	0,92
	Olen valmis elujõulise ettevõtte alustamiseks.	3,1	1,3	31	0,84	
	Mina saan kontrollida uue ettevõtte loomist.	3,4	1,4	31	0,92	
	Ma tean vajalikke praktilisi üksikasju ettevõtte rajamiseks.	2,8	1,5	31	0,89	
	Ma tean, kuidas arendada ettevõtlusprojekti.	2,6	1,5	31	0,89	
	Kui ma alustaks uue firmaga, oleksin ma suure tõenäosusega edukas	3,1	1,1	31	0,73	

HUVI	Ma olen valmis tegema ükskõik mida, et saada ettevõtjaks	2,3	1,3	43	0,55	0,89
	Minu professionaalne eesmärk on saada ettevõtjaks.	2,1	1,2	43	0,85	
	Ma tahan teha kõik endast oleneva, et rajada oma ettevõtte ning seda juhtida	2,6	1,3	43	0,85	
	Ma olen otsustanud asutada tulevikus oma ettevõtte.	2,6	1,3	43	0,91	
	Ma olen väga tõsiselt mõelnud ettevõttega alustamisele.	2,7	1,5	43	0,79	
	Mul on kindel kavatsus luua kunagi oma ettevõtte.	2,5	1,5	43	0,89	

Lisa 3: Ettevõtlushpädevuse väited puuduvate vastuste põhjal

Väide	Puuduvad vastused	
	n	%
Suhtun keerulistesse ülesannetesse kui väljakutsetesse	11	18
Toetan oma kaaslaste oskuste arengut.	13	21
Tõlgendan ebaõnnestumisi kui õppimiskogemust.	10	16
Olen empaatiline ja toetan kaaslast.	12	20
Kombineerin eri valdkondade teadmisi uudisel moel	14	23
Oskan alati põhjendada uute lahenduste vajalikkust	12	20
Pakun probleemide lahendamiseks välja väärtust loovaid lahendusi.	16	26
Püüan leida samale olukorrale erinevad selgitusi ja tõlgendusi	14	23
Oskan tegevusi tähtsuse järjekorda seada	11	18
Viin kavandatud tegevused alati ellu.	13	21
Arvestan alati samaaegselt erinevate asjaolude ja kontekstidega.	12	20
Arvestan oma tegevustes alati looduskeskkonda säästvaid ja ühiskonna jätkusuutlikkust tagavaid põhimõtteid	9	15

Järgin oma tegevuses moraali ja eetika, sh ärieetika põhimõtteid	12	20
Olen aktiivne kodanik, kes lahendab elukeskkonnas ja ühiskonnas ettetulevaid probleeme.	12	20
Mõtestan kriitiliselt ja analüüsin teaduspõhiselt ühiskondlikke protsesse ja ühiskonna vajadusi	11	18
Võtan vastutuse innovatsiooni ja ühiskonna muutuste käivitajana.	12	20
Aitan kujundada (ühiskonnas) positiivseid hoiakuid vastutustundliku ettevõtluse suhtes.	13	21
Olen hea meeskonna liige	11	18
Osalen erinevates võrgustikes	14	23
Orienteerun äriavõimaluste analüüsimisel erialases kultuurilises kontekstis	15	25
Orienteerun äriavõimaluste analüüsimisel erialases poliitilises kontekstis	14	23
Orienteerun äriavõimaluste analüüsimisel erialases majanduslikus kontekstis	14	23
Analüüsin keskkonnategurite mõju konkreetsete äriavõimaluste kasutamise seisukohalt	15	25
Analüüsin tegevuste kavandamisel tegevusharu iseärasusi	14	23
Analüüsin tegevuste kavandamisel konkurentsi	13	21
Analüüsin tegevuste kavandamisel edutegureid	11	18
Loon ja hindan äriavõimalusi analüüsides neid lähtuvalt lahendamist vajavatest probleemidest.	16	26
Arvestan ja rakendan erinevaid strateegiaid lähtudes turgude eripäradest.	18	30
Tunnen ettevõtlusprotsesse ja ärimudeleid.	14	23
Oskan koostada lihtsat äriplaani	10	16
Oskan koostada projektikavandit	10	16
Suhtun ettevõtlusesse positiivselt	11	18
Oskan hinnata endas ettevõtjale vajalikke omadusi ja neid arendada	11	18
Kasutan toote või teenuse arendamiseks finantsalaseid teadmisi	11	18
Oskan koostada eelarvet	13	21
Tunnen ettevõtlusega kaasnevaid makse	11	18

Lisa 4: Pööratud peakomponentide meetodil loodud faktorlaadungid enesejuhtimise dimensiooni

		1	2	3	4
Uskumus võimekuse arendatavusest	<i>Suhtun keerulistesse ülesannetesse kui väljakutsetesse</i>	0,079	0,870	0,069	0,264
	<i>Proovin alati leida ülesannete lahendamiseks erinevaid uusi viise</i>	0,252	0,829	0,199	-0,141
Autonoomne motivatsioon	<i>Viin alustatud ülesanded lõpuni ka juhul, kui vahepeal ära väsin</i>	0,019	0,070	-0,023	0,950
Meisterlikkuse suunatus	<i>Mulle meeldib õppida ja uusi asju avastada</i>	0,588	0,225	0,323	-0,032
	<i>Toetan oma kaaAslaste oskuste arengut.</i>	0,892	0,013	0,109	0,069
Metatunnetus ja enese-juhtimine	<i>Jälgin ja hindan enda ja teiste arengut.</i>	0,857	0,242	0,047	-0,106
	<i>Tõlgendan ebaõnnestumisi kui õppimiskogemust.</i>	0,669	0,218	0,322	0,194
	<i>Mõtlen tihti õnnestumiste ja ebaõnnestumiste põhjuste üle.</i>	0,319	0,323	0,616	-0,064
Emotsioonide juhtimine	<i>Suudan valida oma emotsioonide reguleerimiseks sobivaid viise.</i>	0,487	0,517	0,179	-0,024
	<i>Mõistan teiste vaatenurki.</i>	0,010	0,184	0,857	-0,138
	<i>Olen empaatiline ja toetan kaaslasid.</i>	0,370	-0,068	0,753	0,255

Kirjeldusvõime: 72%

Lisa 5: Pööratud peakomponentide meetodil loodud faktorlaadungid lahenduste dimensioonil

		1	2	3	4	5	6
Loovus	<i>Näen tihtipeale eri nähtute vahel seoseid ja sarnasusi.</i>	-0,098	0,182	0,836	0,121	0,180	0,231
	<i>Mulle meeldib lahendada keerulisi probleeme</i>	0,209	-0,171	0,204	-0,124	0,516	0,559
	<i>Mulle meeldib genereerida ideid</i>	0,208	-0,135	0,271	0,757	-0,044	0,406
	<i>Kombineerin eri valdkondade teadmisi uudsel moel</i>	0,303	0,032	0,008	0,735	0,228	-0,325
	<i>Oskan alati põhjendada uute lahenduste vajalikkust</i>	0,405	0,065	0,740	0,159	0,296	0,096

Probleemi-lahendus	<i>Märkan ja sõnastan probleeme</i>	0,290	0,456	0,557	0,038	0,227	0,255
	<i>Pakun probleemide lahendamiseks välja väärtust loovaid lahendusi.</i>	0,240	0,259	0,578	0,032	0,324	0,511
	<i>Mõistan seoseid ressursside, suhete, protsesside ja tulemuste vahel.</i>	0,450	0,178	0,251	-0,071	0,711	0,000
	<i>Püüan leida samale olukorrale erinevad selgitusi ja tõlgendusi</i>	0,844	-0,009	0,071	0,307	0,105	0,093
	<i>Oskan hinnata probleemi lahendusviisi efektiivsust ja tulemust.</i>	0,613	0,015	0,188	0,085	0,238	0,548
Planeerimine	<i>Püstitan meeleldi endale ja teistele eesmärged.</i>	0,391	0,576	0,242	-0,031	0,392	0,060
	<i>Oskan tegevusi tähtsuse järjekorda seada</i>	0,021	0,817	0,333	-0,023	0,077	0,096
	<i>Viin kavandatud tegevused alati ellu.</i>	0,165	0,656	-0,199	0,634	0,070	0,082
	<i>Järjestan ja korrigeerin tööprotsesse, et aega sihipäraselt kasutada.</i>	0,089	0,766	0,156	-0,081	0,060	-0,186
	<i>Jälgin ja hindan enda ja teiste arengut.</i>	-0,122	0,422	-0,125	0,052	0,510	0,550
Süsteemmõisteline mõtlemine	<i>Mulle meeldib eksperimenteerida erinevate teadmistega.</i>	0,435	0,161	0,185	0,018	0,666	0,342
	<i>Arvestan alati samaaegselt erinevate asjaolude ja kontekstidega.</i>	0,207	-0,087	0,331	0,124	0,020	0,805
Eetika ja väärtuspõhisus	<i>Arvestan oma tegevustes alati looduskeskonda säästvaid ja ühiskonna jätkusuutlikkust tagavaid põhimõtteid</i>	0,112	0,015	0,240	0,871	0,005	0,095
	<i>Järgin oma tegevuses moraali ja eetika, sh ärieetika põhimõtteid</i>	-0,210	0,126	0,170	0,393	0,779	0,057
	<i>Olen aktiivne kodanik, kes lahendab elukeskkonnas ja ühiskonnas ettetulevaid probleeme.</i>	0,443	0,559	0,197	0,423	0,123	-0,077
	<i>Mõtestan kriitiliselt ja analüüsin teaduspõhiselt ühiskondlike protsesse ja ühiskonna vajadusi</i>	0,290	0,340	0,748	0,295	-0,043	0,058

	<i>Võtan vastutuse innovatsiooni ja ühiskonna muutuste käivitajana.</i>	0,749	0,389	0,266	0,248	-0,009	0,098
	<i>Aitan kujundada (ühiskonnas) positiivseid hoiakuid vastutustundliku ettevõtluse suhtes.</i>	0,657	0,471	0,130	0,163	0,085	0,281

Kirjeldusvõime: 80%

Lisa 6: Pööratud peakomponentide meetodil loodud faktorlaadungid sotsiaalsete protsesside juhtimise dimensioonil

		1	2	3	4
Algatamine ja kaasamine	<i>Teen tihti ettepanekuid tegevuste korraldamiseks (koolis, sõpruskonnas)</i>	0.321	0.033	0.734	0.342
	<i>Algatan iseseisvalt tegevusi oma sõpruskonna või kooli tasandil</i>	0.167	0.299	0.768	-0.154
	<i>Liitun tegevustega, mis mind huvitavad (koolis, sõpruskonnas)</i>	0.241	0.598	0.518	0.005
	<i>Kaasan oma tegevustesse kaaslasi ja sõpru</i>	0.254	0.49	0.48	-0.195
Suhtlusoskused	<i>Oskan tõlgendada teiste emotsioone ja reaktsioone</i>	-0.168	0.454	0.517	0.27
	<i>Jälgin teiste tegevusi ja suhtlemisel kokkulepitud reegleid.</i>	0.479	0.303	-0.11	0.387
	<i>Suhtlen eesmärgikeskselt partneritega, kasutades selleks sobivaid kanaleid.</i>	0.097	0.858	0.189	0.094
	<i>Suhtlen eesmärgikeskselt partneritega, kasutades selleks sobivaid käitumisviise.</i>	0.24	0.835	0.03	0.175
	<i>Suhtlen eesmärgikeskselt partneritega, kasutades selleks sobivaid suhtlemisviise</i>	0.168	0.806	0.204	0.222
	<i>Põhjendan alati oma esitatud seisukohti</i>	0.661	0.08	0.153	0.42
	<i>Kuulan suhtlemisel kaaslasi ja partnereid</i>	0.15	0.207	-0.027	0.812
	<i>Arvestan suhtlemisel kaaslaste ja partnerite mitmekesiste arvamustega</i>	0.226	0.081	0.129	0.872
	<i>Teen meeeldi koostööd</i>	0.75	0.052	0.055	0.367
Koostööoskused	<i>Olen hea meeskonna liige</i>	0.896	0.138	0.065	0.136
	<i>Võtan vajadusel liidripositsiooni</i>	0.786	0.182	0.304	-0.015
	<i>Võtan alati vastutuse nii isiklike kui meeskondlike eesmärkide täitmise osas</i>	0.734	0.334	0.277	-0.05
	<i>Osalen erinevates võrgustikes</i>	0.514	0.049	0.456	0.408

Kirjeldusvõime: 71%

Lisa 7: Pööratud peakomponentide meetodil loodud faktorlaadungid sotsiaalsete protsesside ettevõtluskeskkonna dimensioonil

		1	2	3
Kultuuriline pädevus	<i>Orienteerun ärivõimaluste analüüsimisel erialases kultuurilises kontekstis</i>	0,655	0,538	0,222
Konteksti mõistmine	<i>Orienteerun ärivõimaluste analüüsimisel erialases poliitilises kontekstis</i>	0,706	0,525	0,137
	<i>Orienteerun ärivõimaluste analüüsimisel erialases majanduslikus kontekstis</i>	0,615	0,660	0,135
	<i>Analüüsin keskkonnategurite mõju konkreetsete ärivõimaluste kasutamise seisukohalt.</i>	0,716	0,519	-0,099
	<i>Analüüsin tegevuste kavandamisel tegevusharu iseärasusi</i>	0,630	0,674	0,109
	<i>Analüüsin tegevuste kavandamisel konkurentsi</i>	0,664	0,466	0,405
	<i>Olen väga tõsiselt mõelnud oma ettevõtte rajamise peale mõelnud</i>	0,305	0,780	0,192
Turualased teadmised ja oskused	<i>Analüüsin tegevuste kavandamisel edutegureid</i>	0,254	0,721	0,556
	<i>Loon ja hindan ärivõimalusi analüüsisides neid lähtuvalt lahendamist vajavatest probleemidest.</i>	0,357	0,859	0,150
	<i>Arvestan ja rakendan erinevaid strateegiaid lähtudes turgude eripäradest.</i>	0,458	0,674	0,137
	<i>Tunnen ettevõtlusprotsesse ja ärimudeleid.</i>	0,827	0,294	0,312
	<i>Arvestan alati kasutada olevate ressurssidega</i>	0,579	0,187	0,406
	<i>Oskan koostada lihtsat äriplaani</i>	0,679	0,432	0,349
	<i>Oskan koostada projektikavandit</i>	0,874	0,185	0,261
	<i>Suhtun ettevõtlusesse positiivselt</i>	0,184	0,688	0,350
	<i>Oskan hinnata endas ettevõtjale vajalikke omadusi ja neid arendada</i>	0,712	0,411	0,374
Majandusalased teadmised ja oskused	<i>Kasutan toote või teenuse arendamiseks finantsalaseid teadmisi</i>	0,638	0,362	0,494
	<i>Oskan koostada eelarvet</i>	0,421	0,350	0,630
	<i>Oskan arvutada bruto- ja netopalka ning tööandja kulusid</i>	0,126	0,045	0,947
	<i>Tunnen ettevõtlusega kaasnevaid makse</i>	0,229	0,232	0,858

Kirjeldusvõime: 79%

Lisa 8 Pearsoni korrelatsioonikordajad terviktunnuste vahel (õpilased, kes vastasid, et on mõelnud kunagi ettevõtjaks hakata).

		Sots. norm	Ettevõtlus- kavatsus	Enese- tõhusus	Huvi	Enese- juhtimine	Väärtus- loome	Sotsiaalset e protsesside juhtimine	Teadmised keskkonnast ning rakendamine
Sots.norm	r	1	0.51	0.51	.63*	0.2	0.22	0.26	.6*
	N	15	14	10	15	14	14	14	14
Ettevõtlus- kavatsus	r	0.51	1	0.26	.46*	0.31	0.29	0.21	.61**
	N	14	24	15	24	23	23	23	23
Enesetõhusus	r	0.51	0.26	1	.50*	0.28	0.23	0.17	.62*
	N	10	15	17	17	15	15	15	15
Huvi	r	.63*	.46*	.50*	1	0.27	.47**	.39*	.6**
	N	15	24	17	36	33	33	33	33
Enesejuhtimine	r	0.20	0.31	0.28	0.27	1	.8**	.79*	.43*
	N	14	23	15	33	33	33	33	33
Väärtusloome	r	0.22	0.29	0.23	.47**	.8**	1	.9**	.5**
	N	14	23	15	33	33	33	33	33
Sotsiaalsete protsesside juhtimine	r	0.3	0.2	0.2	.39*	.79**	.9**	1	.39*
	N	14	23	15	33	33	33	33	33
Teadmised keskkonnast ning rakendamine	r	.59*	.61**	.62*	.56**	.43*	.5**	.39*	1
	N	14	23	15	33	33	33	33	33

*. Statistiliselt olulised $p < 0,05$

**. statistiliselt olulised $p < 0.001$

Lisa 9 Dimensiooni „Enesejuhtimine“ väidete parandused

Alapädevus	Algne küsimus	Keskmine, kui väide eemaldada	Cronbachi α , kui väide eemaldada	Uus väide
Arengu- uskumus	Suhtun keerulistesse ülesannetesse kui väljakutsetesse	45.6	0.822	Suhtun keerulistesse ülesannetesse kui väljakutsetesse
	Proovin alati leida ülesannete lahendamiseks erinevaid uusi viise	45.8	0.814	Proovin alati leida ülesannete lahendamiseks erinevaid uusi viise
Autonoomne mot.	Viin alustatud ülesanded lõpuni ka juhul, kui vahepeal ära väsin	45.9	0.857	Viin alustatud ülesanded lõpuni ka juhul, kui vahepeal ära väsin
Meisterlikkuse suunatus	Mulle meeldib õppida ja uusi asju avastada	45.1	0.815	Mulle meeldib õppida ja uusi asju avastada
	Jälgin ja hindan enda ja teiste arengut	45.6	0.808	<i>Loen regulaarselt uudiseid, ajakirju ja majandusväljaandeid, saamaks uut informatsiooni ärielu ja majanduse kohta.</i>
Enesejuht	Toetan oma kaaslaste ja kolleegide oskuste arengut	45.3	0.813	<i>Ma küsin teistelt oma tegevustele tagasisidet.</i>
	Tõlgendan ebaõnnestumisi kui õppimiskogemust	45.7	0.803	<i>Näen ka ebaõnnestumistes eelkõige õpetlikku kogemust.</i>
	Mõtlen tihti õnnestumiste ja ebaõnnestumiste põhjuste üle	45.3	0.812	-
Emots. juhtimine	Suudan valida oma emotsioone reguleerimiseks sobivaid viise	45.9	0.811	<i>Ma suudan oma tunnetega toime tulla, kui midagi läheb halvasti.</i>

	Mõistan teiste vaatenurki	45.2	0.828	Mõistan teiste vaatenurki
	Olen empaatiline ja toetan kaaslasi	45.2	0.818	<i>Kui mu kaaslane on rõõmus, kurb või vihane, siis kujutan ma üsna hästi ette, mida ta tunneb</i>

Lisa 10 Dimensiooni „Väärtusloome ja lahenduste leidmine“ uued väited

Alapädevus	Algne küsimus	Keskmine, kui väide eemaldada	Cronbachi α , kui väide eemaldada	Uus väide
Loovus	Näen tihtipeale eri nähtuste vahel seoseid ja sarnasusi	89.2	0.921	<i>Märkan seoseid eelnevalt olemasoleva ja uue info vahel</i>
	Mulle meeldib lahendada keerulisi probleeme	89.4	0.924	Mulle meeldib lahendada keerulisi probleeme
	Mulle meeldib genereerida ideid	89.3	0.922	Mulle meeldib genereerida ideid
	Kombineerin eri valdkondade teadmisi uudselt moel	89.4	0.924	<i>Mul on hea kujutlusvõime ning originaalsed ideed</i>
	Oskan alati põhjendada uute lahenduste vajalikkust	89.5	0.918	
Probleemilahendus	Püüan leida samale olukorrale erinevad selgitusi ja tõlgendusi	89.4	0.918	Püüan leida samale olukorrale erinevad selgitusi ja tõlgendusi
	Oskan hinnata probleemi lahendusviisi efektiivsust (plussid ja miinused) ja tulemust	89.2	0.918	<i>Saan hakkama probleemidega, mis nõuavad loovaid lahendusi</i>

	Mõistan seoseid ressursside, suhete, protsesside ja tulemuste vahel	89.2	0.92	-
	Püüan leida samale olukorrale erinevad selgitusi ja tõlgendusi	89.4	0.921	Püüan leida samale olukorrale erinevad selgitusi ja tõlgendusi
	Oskan hinnata probleemi lahendusviisi efektiivsust (plussid ja miinused) ja tulemust	88.9	0.92	Oskan hinnata probleemi lahendusviisi efektiivsust (plussid ja miinused) ja tulemust
Planeerimine	Püstitan meeleldi endale ja teistele eesmärged	89.4	0.92	<i>Oskan seada eesmärged</i>
	Oskan tegevusi tähtsuse järjekorda seada	88.9	0.922	Oskan tegevusi tähtsuse järjekorda seada
	Viin kavandatud tegevused alati ellu	89.8	0.922	Viin kavandatud tegevused alati ellu
	Järjestan ja korrigeerin tööprotsesse, et aega sihipäraselt kasutada	89.7	0.925	<i>Ma teen enda plaanides muudatusi, kui olukord seda nõuab.</i>
	Jälgin ja hindan enda ja teiste arengut	89.3	0.924	-
Süsteemide mõtlemine	Mulle meeldib eksperimenteerida erinevate teadmistega	88.9	0.919	Mulle meeldib eksperimenteerida erinevate teadmistega
	Arvestan alati samaaegselt erinevate asjaolude ja kontekstidega	89.3	0.922	<i>Otsuse tegemisel kaalun alati selle tagajärge, mõtlen läbi selle tugevused ja nõrkused.</i>
Eetika ja väärtused	Arvestan oma tegevustes alati looduskeskonda säästvaid ja ühiskonna jätkusuutlikkust tagavaid põhimõtteid	89.6	0.923	<i>Oma isiklike eesmärged seades arvestan nende mõjuga looduskeskonnale</i>

	Järgin oma tegevuses moraali ja eetika sh ärieetika põhimõtteid	89.3	0.923	<i>Leian, et ettevõtte ei tohiks kasumi nimel saastada loodust või kasutada ära ühiskonna nõrgemaid liikmeid.</i>
	Olen aktiivne kodanik kes lahendab elukeskkonnas ja ühiskonnas ettetulevaid probleeme	90.3	0.919	-
	Mõtestan kriitiliselt ja analüüsin teaduspõhiselt ühiskondlikke protsesse ja ühiskonna vajadusi	89.7	0.919	<i>Ettevõttel on oluline alati vastutada oma tegevuse eest.</i>
	Võtan vastutuse innovatsiooni ja ühiskonna muutuste käivitajana	90.2	0.917	-
	Aitan kujundada (ühiskonnas) positiivseid hoiakuid vastutustundliku ettevõtluse suhtes	89.9	0.918	<i>Ettevõtted peaksid oma tegevusega toetama ühiskonna arengut</i>

Lisa 11 Dimensiooni „Sotsiaalsete protsesside juhtimine“ uued väited

Alapädevus	Algne küsimus	Keskmine, kui väide eemaldada	Cronbachi α , kui väide eemaldada	Uus väide
Algatamine ja kaasamine	Teen tihti ettepanekuid tegevuste korraldamiseks (koolis, sõpruskonnas)	71.6	0.899	Teen tihti ettepanekuid tegevuste korraldamiseks (koolis, sõpruskonnas)
	Algatan iseseisvalt tegevusi oma sõpruskonna või kooli tasandil.	71.4	0.903	Algatan iseseisvalt tegevusi oma sõpruskonna või kooli tasandil.
	Liitun tegevustega, mis mind huvitavad (koolis, sõpruskonnas)	70.8	0.899	Liitun tegevustega, mis mind huvitavad (koolis, sõpruskonnas)

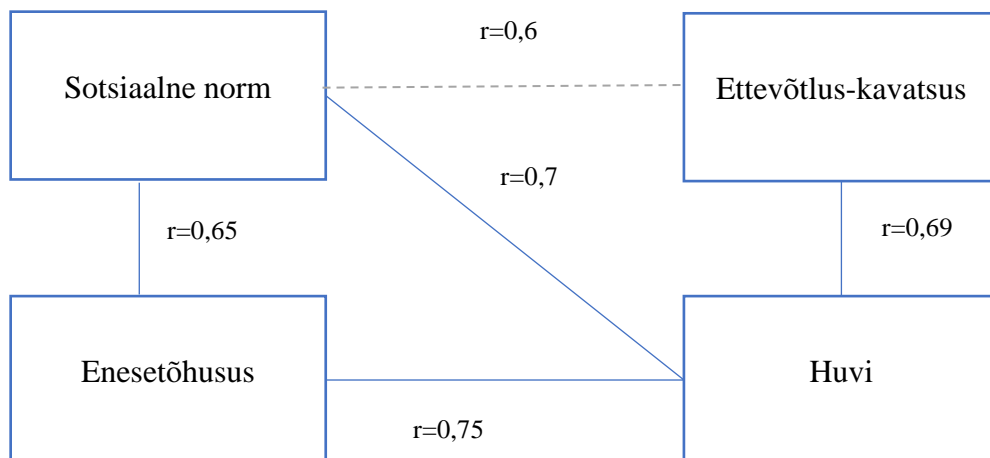
	Kaasan oma tegevustesse kaaslasi ja sõpru	71.1	0.903	Kaasan oma tegevustesse kaaslasi ja sõpru
Suhtlus- oskused	Oskan tõlgendada teiste emotsioone ja reaktsioone	70.4	0.905	Oskan tõlgendada teiste emotsioone ja reaktsioone
	Jälgin teiste tegevusi ja suhtlemisel kokkulepitud reegleid	70.8	0.903	Jälgin teiste tegevusi ja suhtlemisel kokkulepitud reegleid
	Suhtlen eesmärgikeskselt partneritega, kasutades selleks sobivaid kanaleid	70.5	0.901	<i>Ma olen võimeline tegema koostööd erinevate inimestega (klassikaaslased, sõbrad, võõrad, erivajadustega isikud, võõrkeelsed ...)</i>
	Suhtlen eesmärgikeskselt partneritega, kasutades selleks sobivaid käitumisviise	70.5	0.9	
	Suhtlen eesmärgikeskselt partneritega, kasutades selleks sobivaid suhtlemisviise	70.5	0.899	
	Põhjendan alati oma seisukohti	70.8	0.898	Põhjendan alati oma seisukohti
	Kuulan suhtlemisel kaaslasi ja partnereid	70.3	0.904	Kuulan suhtlemisel kaaslasi ja partnereid
	Arvestan suhtlemisel kaaslaste ja partnerite mitmekesiste arvamustega	70.4	0.902	-
Koostöö- oskused	Teen meeeldi koostööd	70.6	0.899	Teen meeeldi koostööd
	Olen hea meeskonna liige	70.9	0.897	-
	Võtan vajadusel liidripositsiooni	70.9	0.897	Võtan vajadusel liidripositsiooni
	Võtan alati vastutuse nii isiklike kui meeskondlike eesmärkide täitmise osas	70.9	0.896	Võtan alati vastutuse nii isiklike kui meeskondlike eesmärkide täitmise osas
	Osalen erinevates võrgustikes	71.1	0.898	-

Lisa 12 Dimensiooni „Teadmised keskkonnast ja nende rakendamisoskus“ uued väited

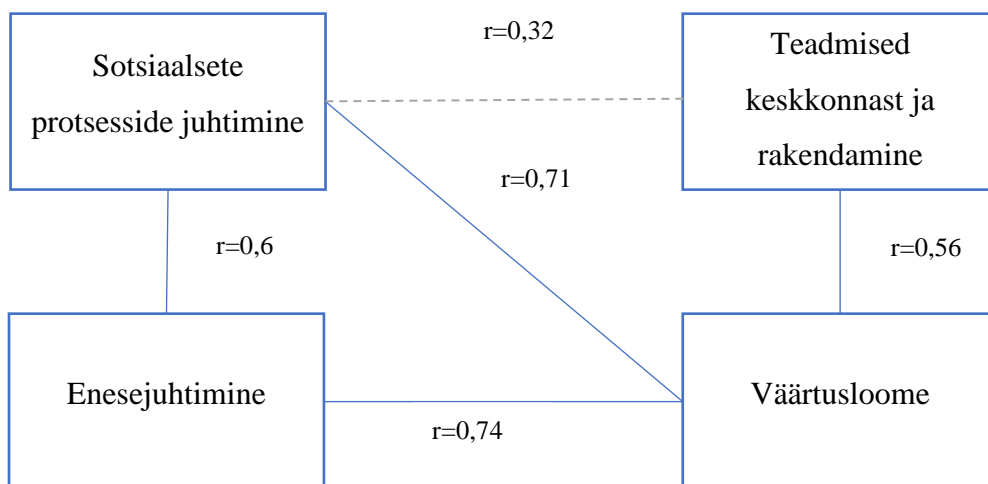
Alapädevus	Algne küsimus	Keskmine, kui väide eemaldada	Cronbachi α , kui väide eemaldada	Uus väide
Kultuuri-pädevus	Orienteerun ärivõimaluste analüüsimisel erialases kultuurilises kontekstis	71.0	0.967	<i>Oskan näha, millised majanduslikud, poliitilised, kultuurilised jm tegurid minu äriidee arendamist mõjutavad.</i>
Konteksti mõistmine	Orienteerun ärivõim. analüüsimisel erialases poliitilises kontekstis	71.3	0.967	
	Orienteerun ärivõim. analüüsimisel erialases majanduslikus kontekstis	71.1	0.967	
	Analüüsin keskkonnategurite mõju konkreetsete ärivõimaluste kasutamise seisukohalt	70.9	0.968	-
	Analüüsin tegevuste kavandamisel tegevusharu iseärasusi	70.9	0.967	-
	Analüüsin tegevuste kavandamisel konkurentsi	70.8	0.967	Analüüsin tegevuste kavandamisel konkurentsi
	Olen väga tõsiselt mõelnud oma ettevõtte rajamise peale mõelnud.	71.4	0.968	Olen väga tõsiselt mõelnud oma ettevõtte rajamise peale mõelnud.
Turualased teadmised ja oskused	Analüüsin tegevuste kavandamisel edutegureid	70.7	0.967	<i>Suudan eristada rohkem ja vähem kasumlikke ärivõimalusi.</i>
	Loon ja hindan ärivõimalusi analüüsides neid lähtuvalt lahendamist vajavatest probleemidest	70.8	0.967	<i>Püüan uut informatsiooni otsides märgata ka ärivõimalusi.</i>

	Arvestan ja rakendan erinevaid strateegiaid lähtudes turgude eripäradest	71.2	0.968	-
	Tunnen ettevõtlusprotsesse ja ärimudeleid	71.5	0.967	Tunnen ettevõtlusprotsesse ja ärimudeleid
	Arvestan alati kasutada olevate ressurssidega	70.7	0.969	Arvestan alati kasutada olevate ressurssidega
	Oskan koostada lihtsat äriplaani.	70.9	0.967	Oskan koostada lihtsat äriplaani.
	Oskan koostada projektikavandit	71.3	0.967	Oskan koostada projektikavandit
	suhtun ettevõtlusesse positiivselt	70.5	0.969	suhtun ettevõtlusesse positiivselt
	Oskan hinnata endas ettevõtjale vajalikke omadusi ja neid arendada;	71.1	0.966	Oskan hinnata endas ettevõtjale vajalikke omadusi ja neid arendada;
Maj. teadmised ja oskused	Kasutan toote või teenuse arendamiseks finantsalaseid teadmisi	71.0	0.967	Kasutan toote või teenuse arendamiseks finantsalaseid teadmisi
	Oskan koostada eelarvet	71.2	0.968	-
	Oskan arvutada bruto- ja netopalka ning tööandja kulusid	70.4	0.971	-
	Tunnen ettevõtlusega kaasnevaid makse	71.2	0.969	-

Lisa 13: Korrelatsioonseoste mustrid ettevõtluskavatsuse terviktunnuste vahel



Lisa 14: Korrelatsioonseoste mustrid ettevõtluspädevuse terviktunnuste vahel



Lisa 15: Pool-strukturaalne küsimustik

Mis on teie jaoks ettevõtlus ja ettevõtlikkus?

Milliseid oskusi läheb teil tarvis tulevikus? Milliseid oskusi läheb vaja tööol?

Kuidas saab ettevõtluspädevusi arendada?

Millistes tundides teil ettevõtluspädevusi arendatakse? Miks seal?

Millisel töökohal te end tulevikus näete?

Millised on ettepanekud seoses täidetud küsimustikuga?

Kuidas saaks paremini?

Millised väited tekitasid küsimusi?

Kus ja kuidas tuleks sellist küsimustikku kasutada?

Kas sinu peres on keegi ettevõtja?

Lisa 16: Küsimustik

Lugupeetud koolinoor,

Antud uuringuga soovin rohkem teada saada õpilaste ettevõtlusega tegelemise kavatsuste ning ettevõtluspädevuse kohta. Tegemist on uuringuga, kus valideeritakse antud mõõtmisvahendit, mis tähendab, et teie vastused aitavad mul paremat ettevõtluspädevuse mõõtmisvahendit välja töötada.

Küsimustikus esitatud küsimustel ei ole õigeid ega valesid vastuseid – on vaid Sinu arvamus esitatud seisukohtade kohta. Palun avalda oma arvamus vastusvariantide hulgast sobivaimat valides. Vastusvariantide hulgast vali palun see vastusvariant, mis tundub Sinu arvamusele, seisukohale või olukorrale kõige lähemal olevat; absoluutselt kokkulangevat vastusvarianti ei pruugi leiduda. Vastates ära hakka liialt üksikasjade peale mõtlema, vaid märgi see vastusvariant, mis üldiselt tundub kõige enam sobivat Sinu arvamuse, seisukoha või olukorraga. Vastates loe palun hoolikalt läbi nii küsimuse kui vastusvariantide tekst. Küsitlus on oluline, sest seni ei ole Eesti keelsest head enesehindamisvahendit, mis annaks aimu õpilase ettevõtluspädevuse kohta.

Seirega kaardistame:

- Millised õpilased plaanivad tegutseda tulevikus ettevõtluses?
- Leiame uusi mõtteid, kuidas ettevõtluspädevusest hinnata nii, et see toetaks ettevõtlusõpetaja õpetamist?
- Milline on õpilaste suhtumine ettevõtlusesse?

Seire aruandes esitan kõik tulemused üldiselt, ühegi kooli ja klassi tulemusi eraldi ei avalikustata.

Angela Ader

Taust

Sinu vanus täisaastates:

Sinu klass:

Sinu sugu: Naine // Mees

Sinu Kool:

Ettevõtlusega tegelemise kavatsus

Kaaludes kõiki eeliseid ja puudusi (majanduslikud, isiklikud, sotsiaalsed, töö stabiilsusega seonduvad jms) märgi, kui atraktiivsed on sinu jaoks järgnevad töökohad. (1 pole üldse atraktiivne; 2 pole atraktiivne; 3 nii ja naa ; 4 atraktiivne; 5 väga atraktiivne):

Palgatööline

FIE (füüsilisest isikust ettevõtja) või vabakutseline

Ettevõtja

Kuivõrd sa nõustud järgnevate väidetega (1 pole üldse nõus; 2 pole nõus; 3 pigem pole nõus; 4 pigem nõus; 5 nõus; 6 täiesti nõus; 9 ei oska öelda)

Ettevõtjaks olemine tähendab mulle rohkem eeliseid kui miinuseid.

Ettevõtja elukutse on mulle atraktiivne.

Kui mul oleks võimalus ja ressursid, tahaksin luua oma ettevõtte.

Ettevõtjaks olemine oleks tooks mulle rõõmu ja rahuldust.

Kui saaksin valida erinevate võimaluste vahel, siis oleksin pigem ettevõtja.

Kui sa otsustaksid luua oma ettevõtte, siis kuidas suhtuksid sellesse sinu lähedased inimesed?

Palun hinda, kuivõrd sa nõustud järgnevate väidetega (1 pole üldse nõus; 2 pole nõus; 3 pigem pole nõus; 4 pigem nõus; 5 nõus; 6 täiesti nõus; 9 ei oska öelda)

Minu lähimate pereliikmete arvates peaksin ma tegema karjääri ettevõtjana.

Minu lähimate sõprade arvates peaksin ma tegema karjääri ettevõtjana

Inimesed, kes on minu jaoks olulised, arvavad, et ma peaksin tegema karjääri ettevõtjana.

Mil määral sa nõustud järgnevate väidetega oma ettevõtlusalaste võimete kohta (1 pole üldse nõus; 2 pole nõus; 3 pigem pole nõus; 4 pigem nõus; 5 nõus; 6 täiesti nõus; 9 ei oska öelda)

Ettevõtte loomine ja töös hoidmine oleks minu jaoks lihtne.

Olen valmis elujõulise ettevõtte alustamiseks.

Mina saan kontrollida uue ettevõtte loomist.

Ma tean vajalikke praktilisi üksikasju ettevõtte rajamiseks.

Ma tean, kuidas arendada ettevõtlusprojekti.

Kui ma alustaks uue firmaga, oleksin ma suure tõenäosusega edukas.

Kas sa oled kunagi kaalunud hakata ettevõtjaks? Jah //Ei

Mil määral sa nõustud järgnevate väidetega (1 pole üldse nõus; 2 pole nõus; 3 pigem pole nõus; 4 pigem nõus; 5 nõus; 6 täiesti nõus; 9 ei oska öelda)

Ma olen valmis tegema ükskõik mida, et saada ettevõtjaks.

Minu professionaalne eesmärk on saada ettevõtjaks.

Ma tahan teha kõik endast oleneva, et rajada oma ettevõtte ning seda juhtida.

Ma olen otsustanud asutada tulevikus oma ettevõtte.

Ma olen väga tõsiselt mõelnud ettevõttega alustamisele.

Mul on kindel kavatsus luua kunagi oma ettevõtte.

Ettevõtluspädevus

Järgnevalt küsitakse mõned küsimused Sinu ettevõtlus- ja ettevõtlikkuspädevuse kohta.

Palun analüüsi ennast ja hinda, kuivõrd iga väide kehtib sinu kohta (1 pole üldse nõus; 2 pole nõus; 3 pigem pole nõus; 4 pigem nõus; 5 nõus; 6 täiesti nõus; 9 ei oska öelda)

VT küsimusi Lisa 1

Taustategurid

Palun märki, kas oled osalenud mõnes järgnevatest tegevustest

Olen läbinud majanduse/ökonoomika/ettevõtlusõppe valikkursuse koolis. Jah //Pole kindel //

Ei

Olen osalenud ettevõtluse teemalisel koolitusel.

Olen osalenud õpilasfirma (või mõnes muus ettevõtlusõppe) programmis.

Olen osalenud pereettevõtte töös.

Mul on töökogemus

Olen ise hetkel ettevõtja JAH // EI

Milline on sinu isa kõrgeim lõpetatud haridustase?

kõrgharidus (lõpetanud ülikooli või kutsekõrgharidusasutuse)

keskeriharidus (lõpetanud ametikooli ja saanud keskhariduse)

keskharidus (lõpetanud gümnaasiumi või keskkooli)

põhiharidus (lõpetanud põhikooli)

Algharidus (pole lõpetanud põhikooli)

ei tea

Milline on sinu ema kõrgeim lõpetatud haridustase?

kõrgharidus (lõpetanud ülikooli või kutsekõrgharidusasutuse)

keskeriharidus (lõpetanud ametikooli ja saanud keskhariduse)

keskharidus (lõpetanud gümnaasiumi või keskkooli)

põhiharidus (lõpetanud põhikooli)

Algharidus (pole lõpetanud põhikooli)

ei tea

Kas mõni sinu pereliikmetest on tegelenud või tegeleb ettevõtlusega? JAH // EI

Täna, et vastasid küsimustikule:)

Kui soovid rohkem infot antud küsimustiku kohta, siis võta ühendust. Minu meil angela.ader@ut.ee

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Angela Ader (29.06.1993),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Gümnaasiumiõpilaste ettevõtluspädevuse enesehindamisvahendi loomine“, mille juhendaja on professor Veronika Kalmus, PhD.
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus , **24.05.2018**